

fællesskab

VER. 24/7

KRISTENT FÆLLESSKAB FACILITERET VIA INTERNETTET

MORTEN FRIIS

Ålborg Universitet: Humanistisk Informatik - Cand. IT

1.0 INDLEDNING

1.1 Læsevejledning til Fællesskab 24/7	5
1.2 Vejen til specialet	6
1.3 Problem	8
1.4 Metode	9
1.5 Teorier	10
1.6 Begreber	11

2.0 KAPITEL 1: FÆLLESSKAB VS KIRKE

2.1 Vi tror på...	12
2.2 Kristus-fællesskab	13
2.3 Forkyndelse og fællesskab	14
2.4 Ordet som rød tråd	15
2.5 Fællesskab som rød tråd	16
2.6 Kirke som identitet	16
2.7 Communi[cati]o	17
2.8 DELKONKLUSION	18

3.0 KAPITEL 2: GUDSTRO OG GRUNDTVIG I DANMARK

3.1.0 Danskernes Gudstro	20
3.1.1 Individualisering	21
3.1.2 Medialisering - et center?	22
3.1.3 Gudstro i Krise	23
3.1.4 Opsummering	24
3.2.0 Danskernes Grundtvig	25
3.2.1 Den hermeneutiske Vekselvirkning	25
3.2.2 Ordet der bruges?	26
3.2.3 Vekselvirkning i praktisk	27
3.2.4 Balancen i vekselvirkningen	28
3.2.5 Vekselvirkningen og "Det levende ord"	29
3.2.6 Nye ord?	30
3.3.0 DELKONKLUSION	32

4.0 KAPITEL 3: IDENTITET OG FÆLLESSKAB I INFORMATIONSSAMFUNDET

4.1.0 En brydningstid	33
4.1.1 Det hyperkomplekse samfund	33
4.1.2 Reduktion og identitetskonstruktion	35
4.1.3 Tolkingsnøgle og metanarrativ	35
4.1.4 Opsummering - Det hyperkomplekse samfund	36

4.2.0 Extensions of ourselves	37
4.2.1 Objects to think with – et potentiale	38
4.2.2 Det anonyme rum	39
4.2.3 Virkelig virkelighed	39
4.2.4 Individet og identitetskonstruktion – en negligeret af fællesskabet	40
4.2.5 Opsummering - Sherry Turkle	41
4.2.6 Face of the other	41
4.3.0 Informations Bølger	43
4.3.1 Spørgsmål i den anden bølge	43
4.3.2 Internettets potentiale til at facilitere fællesskab	44
4.3.3 Reaktiv vs refleksiv interaktivitet	46
4.3.4 Interaktivt fællesskab – en negligeret af individet	47
4.4.1 Persuasive teknologier	47
4.4.1.1 Troværdighed	48
4.4.1.2 Potentiale	50
4.4.1.3 Etik	50
4.4.2 Persuasion genovervejet	50
4.4.3 Surveillance - er der nogen?	51
4.4.4 Sprog der skaber?	52
4.4.5 Opsummering - persuasion	53
4.5 DELKONKLUSION – Virkelighedsvilkår	53

5.0 KAPITEL 4: INTERVIEW/UNDERSØGELSE

5.1.1 Tematisering (1)	55
5.1.2 Design (2)	55
5.1.3 Interview (3)	56
5.1.4 Transskription (4)	56
5.1.5 Analyse (5)	56
5.1.6 Verifikation: (6)	57
5.1.7 Rapportering (7)	57
5.2.0 Nøgleord - en fortolkning	57
5.2.1 Effektivt	58
5.2.2 Samlende	58
5.2.3 Støttende	59
5.2.4 Simpelt/Decentraliseret	60
5.3.0 Risici	61
5.3.1 Digitale analfabeter	61
5.3.2 Et mål i sig selv	62
5.4 DELKONKLUSION	63

6.0 KONKLUSION

6.1.0 Konklusioner	64
6.2.0 Perspektiver	65
6.2.1 Udfordringer til kirken	65
6.2.2 Etik	66
6.2.3 Konsekvenser og risici	66

7.0 ENGLISH SUMMARY 68

8.0 LITTERATUR 70

9.0 BILAG

9.1 BILAG A - Interviewguide	74
9.2 BILAG B - Interview (transskriberet)	75
9.3 BILAG C - (cd-rom med interview og specialet som PDF-fil)	85

ILLUSTRATIONER

Figur 1, p7	Det senmoderne menneske – jongløren.
Figur 2, p9	Den hermeneutiske cirkel
Figur 3, p11	Teoretisk greb
Figur 4, p13	Kirken som legeme
Figur 5, p14	Kirkens to hænder - form og indhold
Figur 6, p17	Kirken som identitet
Figur 7, p18	Afstand og communi[cati]o
Figur 8, p21	Gudstro med forbehold (Iversen & Højsgaard)
Figur 9, p34	Den senmoderne rodløshed og længsel
Figur 10, p48	Den funktionelle triade (Fogg)
Figur 11, p49	The Web Credibility Framework (Fogg)

Vejleder: Professor, dr.scient. & lic.phil. Peter Øhrstrøm

Ålborg universitet: Humanistisk Informatik - Cand. IT

Antal tegn: 174551¹ (72,8 normalside)

Afleveret: Februar 2010

¹ Indholdsfortegnelse, litteratur og bilag er ikke medregnet.

1.0 INDLEDNING

Specialets titel: "Kristent fællesskab ver.24/7" refererer med tallet til døgnets fireogtyve timer og ugens syv dage. Bag ved det ligger der både en undren over, at kirke i Danmark som regel er noget man "går til" f.eks. søndag formiddag, men også et håb om at kirke - forstået som kristent fællesskab - kan være noget man hele tiden lever i og med. Sammenstillingen af de to ord 'kristent fællesskab' som en reference til kirke kan i dansk sammenhæng måske forvirre lidt.

I Danmark kan det umiddelbart give mening at referere til kirke som enten tempel eller synagoge². Man benytter kirken som tempel ved store livsbegivenheder og kommer muligvis også i den på ugentligt basis som synagoge. Et af de spørgsmål jeg i nærværende speciale vil rejse er, om der i kirkebegrebet er et potentiale ud over dette? Kan kirke være en identitet snarere end en begivenhed? Og hvilken betydning har moderne interaktive medier for dette?

1.1 LÆSEVEJLEDNING TIL FÆLLESSKAB 24/7

Efter et indledende afsnit om vejen til nærværende speciale, samt en metode- og begrebsafklaring følger fire kapitler. Først vil jeg give en beskrivelse og formulering af kirkebegrebet og kristent fællesskab i dag. Dette gøres på baggrund af både nytestamentlige, kirkehistoriske og teologiske tolkninger, og danner således den teologiske præmis.

Dernæst vil jeg undersøge og beskrive det særligt danske i forhold til kirke og tro og liv. Her vil jeg knytte an til både nutidige undersøgelser af danskernes religiøsitet og samtidig søge tilbage til N.F.S. Grundtvig dels for at forklare nogle signifikante træk ved den nutidige danskers religiøsitet og dels for at revitalisere nogle af hans tanker ift. moderne interaktive medier.

Derefter vil jeg i et længere kapitel diskutere konsekvenserne af moderne interaktive medier for et sådant kirke-begreb. Jeg vil pege på de elementer i forskningen i informationsvidenskab, der kan belyse Internettets potentiale og konsekvenser for både den individuelle og sociale identitetsdannelse hos mennesket i det senmoderne samfund. Særligt vil jeg fokusere på relationen mellem online og offline fællesskab³, og potentialet i denne kombination.

Så følger en beskrivelse og analyse af to interviews med fremtrædende præster på dette område. Dette forsøger (empirisk) dels at bekræfte hypotesen om en synergi eller potentiale i kombinationen af *online og offline* fællesskab, og dels at kaste lys over risici og forcer, når kirke skal foregå på det moderne, teknologibrugende menneskes præmisser.

Endelig vil jeg konkludere på både mine læsninger og undersøgelser, og give nogle kommentarer til kristent fællesskab i Danmark i relation til moderne interaktive medier.

² Iversen benytter dette billede og sondring. Artikel i Kristeligt Dagblad, 19. marts 2007

³ Gennem specialet benyttes denne distinktion, hvor online svarer til det virtuelle fællesskab, man har via Internettet, og offline svarer til det fysiske face-to-face fællesskab.

1.2 VEJEN TIL SPECIALET

Fokus for specialet er kombinationen af online og offline kristent fællesskab⁴. Flere ting baner vej og former dette speciale. I 2005 startede jeg på Cand. It i multimedier ved Humanistisk Informatik, Aalborg universitet. Et af mine tidligere projekter (Morten Friis: 2006)⁵ var en undersøgelse af et e-lærings kursus, som viste at dialogen var en motiverende og berigende faktor for læringen i e-læringsforløbet. En særlig styrke for kurset var, at det faciliterede dialogen blandt de studerende *både* som skriftlig asynkron via internettet *og* som ugentligt face-to-face undervisning – såkaldt 'blended learning'. Dette ledte mig til spørgsmålet hvorvidt *det, at dialog og interaktion foregår både online og offline, kan blive en styrke for at være og forstå kirke i en ny tid?*

Jeg er optaget af spørgsmålet om, hvad der konstituerer kirke og hvad det betyder i dag (*ekklesiologi*⁶). Specialet bygger på en teologisk præmis, som skal ses i relation til mit bachelorstudie i teologi (Det Teologiske Fakultet, København). Derudover har jeg erfaring som præst (Københavnkirken – En Evangelisk Luthersk frimenighed). I mit teologiske studium og særligt i mødet med den almindelige dansker, der benytter kirken som synagoge og/eller tempel finder jeg, at kirkebegrebet er noget fragmenteret. For de fleste danskere betyder kirken, som før nævnt, først og fremmest en ramme for nogle få rituelle handlinger (dåb, vielse, begravelse). En symbolfortolker til livets yderpunkter, fødsel, død – og måske ægteskab. Derudover er kirken kendetegnet ved nogle særlige *bygninger* – på nogle *særlige tidspunkter* (primært søndag). Dette kolliderer med min forståelse af kirkens udspring og identifikation som et aktivt fællesskab af mennesker forenet i den kristne tro på Jesus Kristus. Derfor giver det i denne sammenhæng mening først at definere og formulere kirke-begrebet.

Som præst har jeg i relation til dette gjort mig to erfaringer med mennesker i kristent fællesskab. Det ene handler om, at når et menneske placerer sig i et kristent fællesskab med dialog og interaktion, får det ofte stor betydning for konstruktionen af vedkommendes religiøse og sociale identitet. Den anden handler om en tidstypisk udfordring, som jeg vil kalde *stress*.⁷ Hvor man tidligere (1-2 generationer siden) ofte var defineret af en større sammenhæng som f.eks. slægt, institution, bevægelse osv, så hviler og begrundes identiteten i dag primært på en fast lille kerne-*'familie'*⁸, hvortil der så kobles et netværk af forskellige ad hoc fællesskaber (herunder kirke).

Dette kan ofte opleves meget uoverskueligt, fordi man hele tiden står i valget mellem mange forskellige fællesskaber i sit netværk. Da mennesket er begrænset, opleves dette svært og komplekst at navigere i og medfører, hvad jeg altså kalder stress (kontigens⁹). Figur 1. viser det senmoderne menneske, der skal forsøge at håndtere denne kompleksitet ved at jonglere de forskellige valg/fællesskaber. Et forpustet og stresset menneske, hvilket ikke er så overraskende, når vi senere betragter emnet med sociologiske øjne.

⁴ Offline refererer i specialet til 'face-to-face' fællesskab. Fysisk samtidighed (sammenfald i tid og sted)

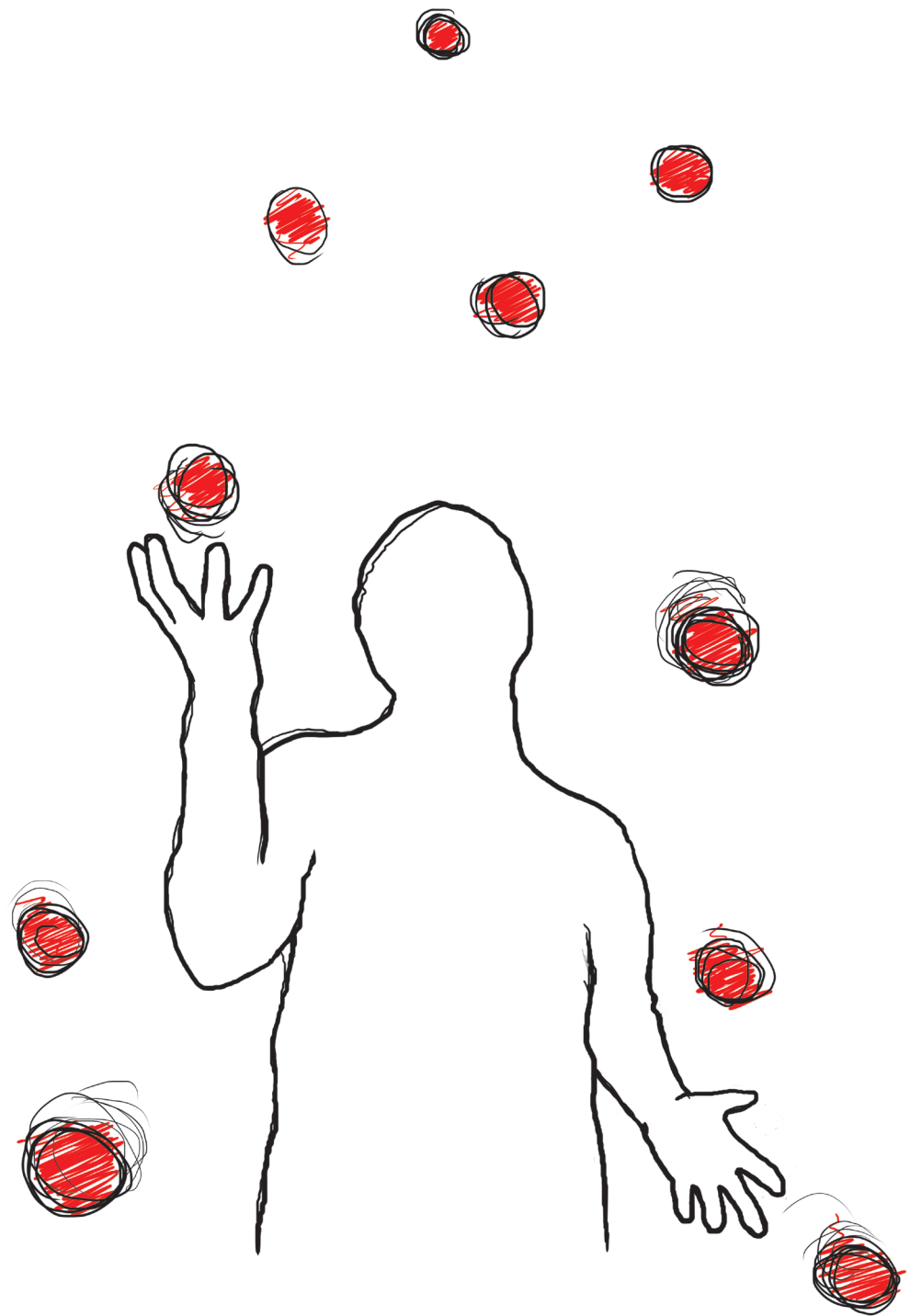
⁵ "Dialog e(r)-læring – En undersøgelse af kollaboration i Moodle ud fra NET GL Læsning", Morten Friis Nielsen, 2006

⁶ Ekklesiologi er fagudtrykket for læren om kirken/menigheden (af det græske *ἐκκλησία*, menighed)

⁷ Ikke som medicinsk diagnose, men mere som en moderne metafor.

⁸ Det kan være familie som i 'far, mor og 1,6 barn'. Men også være singlen + de nærmeste venner (evt plus en forælder). I TV-serien "Friends", så man netop en sådan kerne af 6 venner, som udgjorde den primære grundlag for den sociale identitetskonstruktion.

⁹ Jeg bruger begrebet kontigens som Lars Qvortrup (Qvortrup: 1998:124/160). Det betegner det kaotiske eller støjende, når man tilsyneladende altid står overfor et overskud af valgmuligheder, hvorfor meget kunne være anderledes. Lidt i familie med Douglas Adams begreb "valgmuligheds-lammelse: det, at man stillet overfor flere valg, helt undlader at vælge!" (Generation X)

Figur 1. Det senmoderne menneske – jongløren. Det senmoderne menneske der skal navigere i det centerløse og hyperkomplekse samfund og jonglere med (et overskud af) forskellige valg, hvorfor flere bolde vil blive tabt på gulvet. Dette medfører ofte en følelse af stress eller kontingens, der skal overvindes.

Forskningen i informationsvidenskab (eller humanistisk informatik) er en tværfaglig blanding af forskere fra teknologi, datalogi, logik, filosofi, sociologi, psykologi, antropologi, religion osv. I krydsfeltet mellem IT og religion har forskningen primært været meget koncentreret om at undersøge hvorvidt eller hvordan man kan have religiøst fællesskab *online*. En gennemgående svaghed for en del af disse undersøgelser er, at man, så at sige, har separeret det online menneske fra det offline menneske, og dermed forsøgt at konkludere på eksempelvis et online fællesskab uden at skæve til den off-line *virkelighed*. Mia Lövheim (Lövheim: 2004)¹⁰ påpeger nødvendigheden af, at det videnskabelige studie altid må forstå det online menneske, som *situeret* i en offline virkelighed eller kontekst. Ligeledes opstiller Lorne L. Dawson¹¹ (Dawson: 2004) 6 kriterier for videnskabelige undersøgelser, hvor han bl.a. fremhæver nødvendigheden af, at se på *relationen mellem* folks religiøse aktiviteter online og offline. Disse to kriterier, Dawson og Lövheim, er med til at styrke mit fokus i det følgende.

1.3 PROBLEM

Hvordan kan moderne, interaktive medier facilitere kristent fællesskab via Internettet i *samspil* med face-to-face interaktion. Jeg formoder, at der i denne syntese, hvor kristent fællesskab faciliteres *både* online *og* offline, findes en synergi! Et potentiale som motiverer til og beriger den samlede sum af interaktion og dermed fællesskabet. Jeg antager, at moderne interaktive medier er mere end blot et redskab - nemlig et *vilkår*, og at kirke forstået som kristent fællesskab, har brug for at eksistere på dette vilkår ved at stå på to ben. Det ene ben er fællesskabets online interaktion, det andet er fællesskabets offline interaktion. Benene er ikke lige vigtige, og det skal ikke forstås som to forskellige fællesskaber, nærmere som to forskellige aspekter eller dynamikker af det samme fællesskab. Det er det nye *virkelighedsvilkår*, som er konsekvensen af moderne interaktive medier i en brydningstid.

Uanset hvor positive eller negative forskerne er omkring konsekvenserne af dette vilkår, så er der en enighed om informations-teknologiens uundgåelige potentiale til at forandre. Hvad der præcis forandres følges med stor interesse, og forskningen forsøger at beskrive, hvordan religionen vil forandres og/eller skifter karakter. I diskussionen om kristent fællesskab i lyset moderne interaktive medier er det relevant at forholde sig til denne problematik og konsekvenserne og netop spørge: Hvad er det *egentligt* der forandrer sig?

Gennem de sidste to år har jeg flere gange besøgt to kirker i Seattle og Tacoma (WA, USA). Den ene, Mars Hill Church¹² er en af de mest innovative kirker i beherskelsen og udviklingen af moderne interaktive medier, og det er interessant at se, hvordan de har satset særligt på dette i forhold til at facilitere menighedens fællesskab de sidste knap to år med udviklingen af websitet ”The City”¹³ Dette kan måske forstås, som en ensidig *intern* satsning, men det er det ikke. Det der kendetegner kirken, og som er blevet styrket gennem, hvad dette software har faciliteret er netop en evne til at ”sætte kristendommen på dagsordenen uden for kirkedøren”¹⁴

¹⁰ Lövheim: 2004: 61

¹¹ Dawson: 2004:10

¹² [<http://www.marshillchurch.org/>] Set 23/01/2010

¹³ Det er nu opkøbt af Zonderwan, som har videreudviklet og målrettet det til kunne bruges af mange forskellige kirker (størrelse, geografi, nationalitet mm), [<http://www.onthecity.org/>]

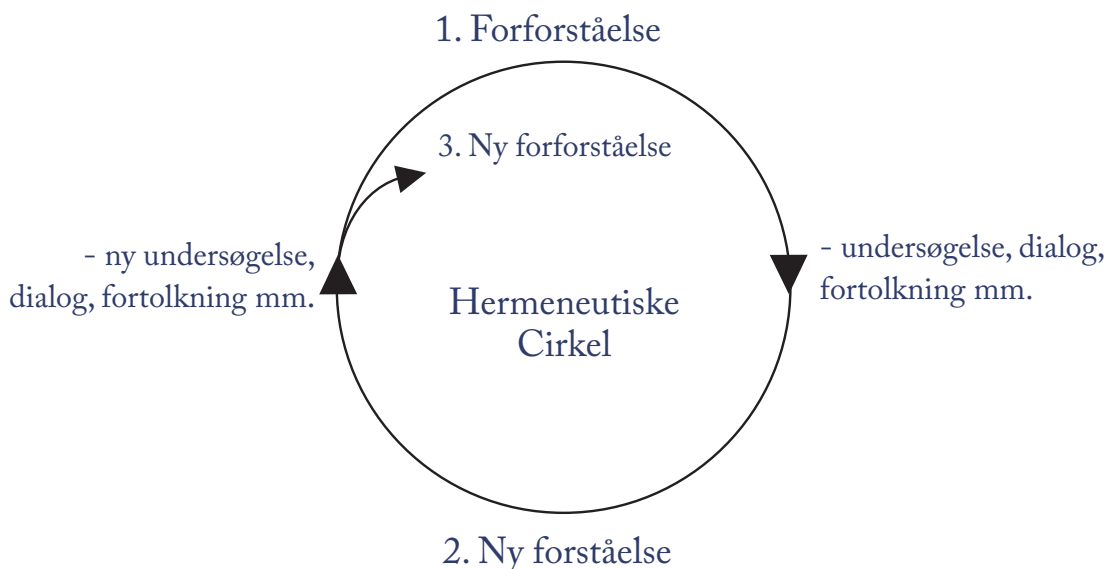
¹⁴ Bollmann: 2003

1.4 METODE

Metodisk er specialet typisk humanvidenskabeligt. Forstået således er der vægt på kvalitative undersøgelser, dels ved at læse og fortolke forskellige undersøgelser om emnet og sammenholde og diskutere disse, og dels ved interviewe folk, som til dagligt arbejder i feltet mellem teologi og moderne interaktive medier, og beskæftiger sig med det praktiske snarere end det teoretiske.

Metoden er hermeneutisk, og lægger sig i kølvandet på den hermeneutiske tradition siden 1500-tallets lære om fortolkning og forståelse af de bibelske tekster (eksegese), og som den siden er blevet skærpet af Heidegger og Gadamer¹⁵ forstået således, at viden altid bygger på en forståelse der, udbygges. Altså, forståelse forudsætter en forforståelse. Jeg nærmer mig derfor emnet og problemformuleringen med en vis teologisk forforståelse (tolkning og præmis). Undervejs forventer jeg at blive korrigeret af mine læsninger og undersøgelser og således opnå ny forståelse og viden.

Spændingen - eller dialektikken - i denne hermeneutiske tilgang er jo, at helhedsforståelsen er afhængig af først at forstå del-elementerne, som igen først helt forstås i lyset af helheden. Dette svarer til den hermeneutiske cirkel eller spiral (se figur 2). Derfor skal fortolkningen også forstås inden for denne cirkel (og præmis), og afhængig af forforståelsen. Det betyder det, at man – teoretisk – hænger fast i cirklen og aldrig kan udsige eller fortolke noget objektivt eller absolut sandt, da det altid kun vil tangere den fulde eller afsluttede forståelse.

Figur 2. Den hermeneutiske cirkel. Viser hvordan man nærmer sig et givet emne med en forforståelse, men via dialog og/eller interaktion med emnet opnås en ny forståelse/forforståelse. Trinene kan illustreres på flere måder, men her vist med en indadgående bevægelse (spiral), hvor man efterhånden vil opnå (tangere) en mere og mere nuanceret forståelse.

Dette svarer for så vidt godt med specialets teologiske præmis og forforståelse, hvor mennesket – det skabte – aldrig helt kan nærme sig skaberen og omverdenen i erkendelse – kun som gennem

¹⁵ Politikens filosofi leksikon, København, 1983, 1995

et spejl¹⁶. Samtidig er denne dynamik mellem del og helhed og til stadighed ny forståelse, et godt greb om hvordan læring og forandring finder sted¹⁷, også i relation til et fællesskab. Denne dynamik korresponderer også med begrebet om *vekselvirkning*, som jeg vil udfolde i specialet.

Specialet kan yderligere siges at være multi-metodisk. Kendetegnende for et nyt fag (informationsvidenskab) er behovet for at gå på tværs af både fag og metoder¹⁸. Metodisk bruges både interview og foreliggende undersøgelser, men også diskussion af forskellige teoretikere. Spændvidden er nok større i selve den faglige bredde, som bevæger sig fra teologi over psykologi, sociologi mm. i det jeg her samlende kalder informationsvidenskab. Senere, i kapitel 4, vil jeg skitsere nogle metodiske overvejelser i forbindelse med interviewene.

1.5 TEORIER

Til at formulere kirke-begrebet er jeg inspireret af bogen ”Total Church”¹⁹ (Chester & Timmis: 2008) Heri forsøger Tim Chester og Steve Timmis at (ny)formulere begrebet kirke ud fra to nøgle begreber: Evangelium og fællesskab. (a radical reshaping around gospel and community). *Evangeliet er altid indholdet i kirken og konteksten er altid fællesskab.*

Lorne. L. Dawson (Dawson: 2004) opstiller nogle bud på videnskabelige undersøgelses-områder og spørgsmål, der bør stilles til og i dette felt med religion online. Jeg støtter mig i specialet til Dawsons kriterier, og samtidig vil jeg lade mig udfordre og motivere af hans spørgsmål: *”What would a ”church” adapted to a net worked society look like, and how would the internet play a role?”*²⁰. I specialet vil jeg forsøge at give et svar på Dawsons spørgsmål.

Lars Qvortrup har beskrevet vores tid som ”Det Hyperkomplekse Samfund” (Qvortrup: 1998). Han beskriver denne brydningstid, som en tid hvor man går imod et centerløst samfund (polycentrisk), hvilket genererer både kompleksitet og kontingens. Hans analyse kan tjene som et godt redskab til at forstå fænomener i samfundet, og hvilke konsekvenser det har for teologisk tænkning og praksis.

Sherry Turkle har, som klinisk psykolog, været den første til at undersøge og beskrive potentialet for forandring i online relationer og - nogle af - dets konsekvenser.

N.F.S. Grundtvig kommer til at spille en rolle, dels som nøgle til at forstå danskernes religiøsitet, og dels for at bruge hans begreb om vekselvirkning og revitalisere det i en sammenhæng mellem online og offline fællesskaber.

I relation til designproces og evaluering af online fællesskaber (f.eks. interface mm), er det værdifuldt at bringe B.J. Fogg i spil (psykolog og opfinder af begrebet ’Captology’), og hans forståelse af moderne interaktive medier som persuasiv teknologi.

¹⁶ Spejl henviser til at erkendelsen er sløret! Jf. 1. Kor 13,12. Datidens spejle var upræcise og slørede, og billedet forklares med; at man erkender stykkevist og ikke fuldt ud.

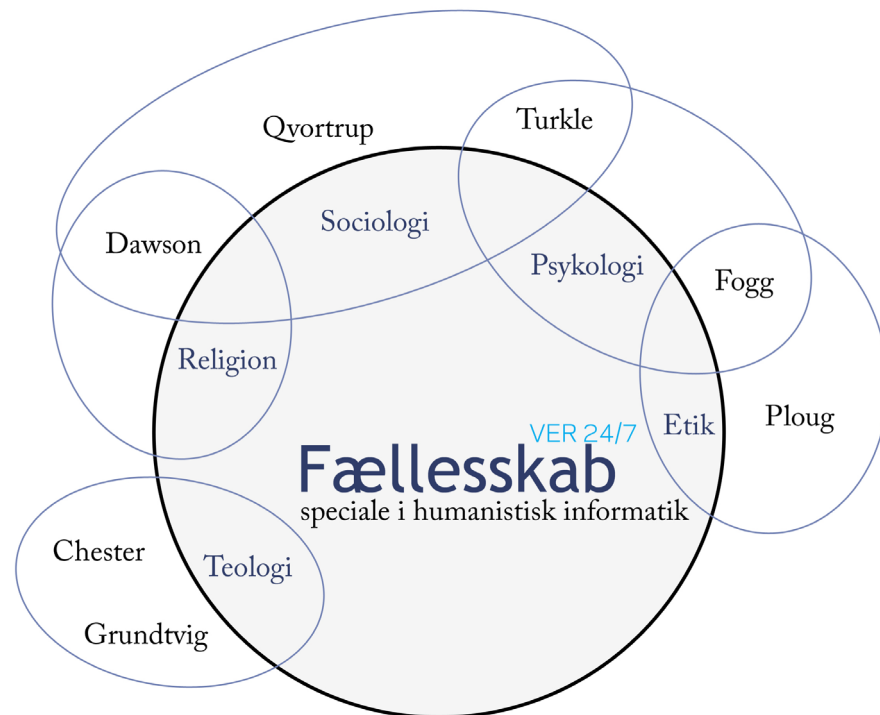
¹⁷ Jeg bygger her på en socialkonstruktivistisk læringsteori, som det f.eks. kommer til udtryk med Gregory Bateson og støtter mig til ”It og Bateson – et læringssteoretisk perspektiv” (Keiding m.fl.: 2003) It og læringsperspektiver.

¹⁸ Morten Thomsen Højsgaard siger i sin introduktion: ”Not only does the Internet research thus involve many interdisciplinary efforts, it is also an area that is irresistibly drawn into multimethodological studies.” (Højsgaard: 2005: 8)

¹⁹ Chester & Timmis: 2008

²⁰ Dawson: 2004: 86

Grafisk kan man tilnærmelsesvist beskrive det teoretiske greb eller forskellige faglige inspirationer således (se figur 3)

Figur 3: Det teoretiske greb. Et grafisk overblik over fagområder og personer der bl.a. får lov at fylde i specialet. Ikke alle lige vigtige eller vægtige, men her givet for at illustrere det tværfaglige greb

1.6 BEGREBER

Informationsvidenskab bliver brugt synonymt med og i stedet for informationsteknologi (IT), fordi 'teknologi' kan have nogle misvisende konnotationer som noget udpræget 'teknisk', hvor dette er et humanistisk speciale (Humanistisk Informatik). Jf. metodeafsnittet er informationsvidenskab også en tværfaglig disciplin.

Moderne interaktive medier forstås i udgangspunktet som diverse computerteknologier, der tillader interaktion. Computere, mobiltelefoner og lignende, som i denne sammenhæng faciliterer interaktionen via *Internettet*.

Fællesskab refererer til mennesker, der bindes sammen af noget, de har til fælles. Det kan være samme tro, interesse, vilkår eller andet. (Yderligere nuancer af begrebet bliver diskuteret i specialet)

Socialt netværk refererer til de mange forskellige fællesskaber et menneske indgår i.

Selvom socialt netværk og fællesskab ofte bruges identisk, så fastholder jeg i denne sammenhæng en forskel, hvor det der binder et socialt netværk sammen ikke er en sag, tro eller interesse, som det er i fællesskabet, men altid én person og dennes forskellige sociale relationer. Nuancen kan ses i sproget og forskellen mellem *mit* netværk og *vores* fællesskab.

2.0 KAPITEL 1: FÆLLESSKAB VS KIRKE

I dette kapitel vil jeg først søge tilbage i kirkehistorien for kort at skitsere, hvordan kirkebegrebet har været beskrevet og defineret. Dette vil lede mig frem til en sammenkobling af begrebet kirke med begrebet fællesskab, hvorfra jeg vil komme med en beskrivelse af kirke med inspiration fra bogen "Total Church" (Chester & Timmis: 2008). Jeg afslutter med en overordnet betragtning om kirke og kommunikation.

2.1 VI TROR PÅ...

"Vi tror på en hellig, almindelig kirke"²¹ Sådan lyder det ugentligt i den apostolske trosbekendelse i mange danske kirker²², og sådan har det lydt siden de første århundreder, hvor denne bekendelse (sammen med den Nikænske) har kendetegnet og identificeret den kristne kirke. Trosbekendelsen siger dog ikke meget om, *hvad* kirken er. Bare at vi tror på den! Trosbekendelsen kan i nogen grad siges at samle og skabe enhed mellem forskellige kirker, men samtidig er bekendelsens formuleringer så åbne, at der i praksis rummer meget forskellige tolkninger. Det tydeligste eksempel, på at bekendelserne ikke nødvendigvis 'samler', er vel reformationen og splittelsen mellem den katolske og protestantiske kirke, som begge tilslutter sig den samme trosbekendelse.

Trosbekendelsen må anerkendes som en af de ældste formuleringer af troens indhold, og selvfølgelig for dens indflydelse på kristen og kirkelig identitet. Dens indflydelse på ekklesiologien er måske tydeligst ved fraværet af ekklesiologiske skrivelser. Fra Cyprian som skrev om kirkens enhed (*De unitate ecclesiae*) i 251 gik der godt og vel et millennium indtil 1378, hvor John Wycliffe skrev "the Church"²³.

Først med Martin Luther og reformationen var det, at der for alvor kom gang i debatten om hvad kirke er. Fælles for de protestantiske reformatorer var en skelnen mellem den synlige og usynlige kirke, hvor den sande kirke var kendetegnet ved - usynlig - apostolisk tro og ikke ved - synlig - apostolisk succession²⁴ eller synlige bygninger. Indflydelsen af denne skelnen mellem det synlige og usynlige kan måske(?) stadigvæk spores i nutidens kirke- eller menighedsbegreb, hvor der er en større fokus på individet end helheden (menigheden).²⁵ For når troen er usynlig, kan den heller ikke gøres til genstand for andres vurdering, dom el.lign, hvorfor troen forbliver den enkeltes sag mellem vedkommende og Gud. Og måske helst endda noget, man skal holde for sig selv

Kirken, som ekklesia, i det nye testamente er aldrig en bygning²⁶, men derimod mennesker forenet omkring troen på Jesus Kristus. Den danske bibeloversættelse fra 1992 veksler mellem

21 Den danske folkekirkes bekendelsesskrifter.

22 Der hvor man benytter den Nikænske trosbekendelse, tilføjes yderligere apostolsk som et kendetegn: "[jeg tror] på én, hellig, almindelig og apostolisk kirke."

23 Driscoll: 2009: 36

24 Apostolisk tro betegner den af apostlene (jf. Apostlenes Gerninger) formulerede og overleverede tro (usynlig), versus en apostolisk succession, hvor paverækkefølgen (synligt) kan følges tilbage til Apostlen Peter.

25 Peter Lüchau bekræfter en individualisering i "Danskernes gudstro" (Lüchau: 2005: 32ff)

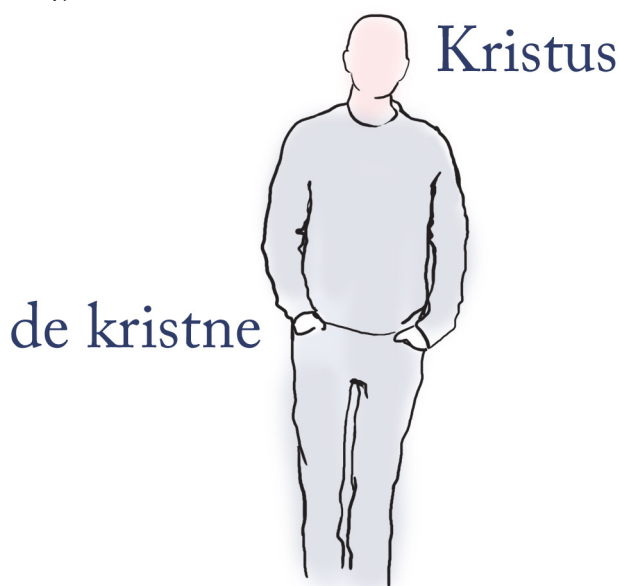
26 Driscoll: 2009: 37

ordene kirke og - primært - menighed, men alle steder er det oversættelsen af det græske *ekklesia*. (På engelsk oversættes det som regel med 'church') Det er ydermere tydeligt, at det er *Guds folk*, hvad enten det er som helhed eller som dele af legemet, der bliver kaldt kirken eller menigheden.

2.2 KRISTUS-FÆLLESSKAB

Hvis vi identificerer kirken til at være Guds folk, hvilket jeg gør her i specialet, ser vi desuden at kirken grundlæggende relaterer sig til Jesus Kristus. Kristus har vundet kirken, den er hans ejendom, ligesom en brud og brudgom har vundet og tilhører hinanden.²⁷ Kirken beskrives som et legeme. Et legeme der er blevet ét med Jesus, og hvor Jesus kaldes for hovedet. Kirken er således, ligesom lemmerne på en krop, ét legeme med hinanden.²⁸ Dette billede om legeme og enhed er også bærende i Folkekirkens rituelle indledning til nadver-sakramentet, hvor man bl.a. beder "lad os (...) vokse i enheden med alle troende"²⁹

Med denne optik kan man kalde kirke for Kristus-fællesskab, fordi det essentielle og konstituerende netop er fællesskabet med Jesus Kristus. På grund af den intrinsiske betydning af dette fællesskab – jf. legemsmetaforen med hoved og lemmer – kan man derfor endvidere sige, at Kristus-fællesskab også er kristen- eller kristent fællesskab. Der er altså to aspekter, fællesskabet med Kristus og fællesskabet med de kristne, som man, i denne tolkning kan skelne mellem men ikke adskille. (Se figur 4) I folkekirkelig terminologi kaldes det sidste aspekt 'de helliges samfund'. Jeg vælger her at kalde 'de helliges samfund' for *kristent fællesskab*, da ordet 'hellig' gennem tiden har fået nogle uheldige konnotationer som forbinder det med det at være 'ekstra' from. Samtidig fastholder og beskriver *det kristne fællesskab* også dette underbetonede aspekt af den oprindelige betydning af kirke.

Figur 4: Kirken som legeme. Hovedet er Kristus, lemmerne (resten af legemet) er de kristne – tilsammen udgør de den kristne kirke.

²⁷ Mt.9:15; ApG 20:28; Åb 21:2+9

²⁸ Kol. 1:24; 1. Kor.12; Ef. 5:22-32

²⁹ [http://www.folkekirken.dk/fileadmin/files/Pdf/H%C3%B8jmesseordning.pdf] set. 24/02/10 (nadverbøn c)

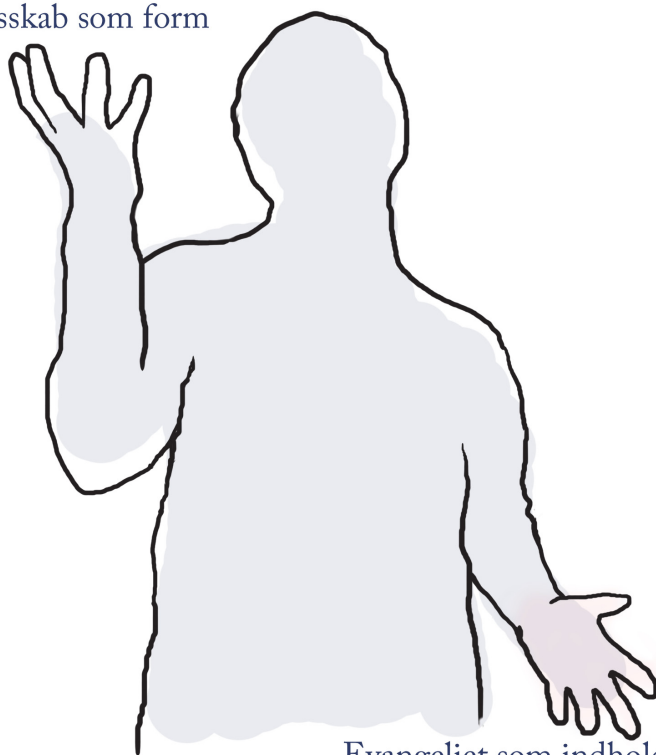
2.3 FORKYNDELSE OG FÆLLESSKAB

Chester og Timmis har i bogen ”Total Church (Chester & Timmis, 2008) forsøgt at give en enkel og principiel formulering af, hvad der konstituerer kirke: *Evangeliet er altid indholdet i kirken og konteksten er altid fællesskab*. Bogen er relevant af flere grunde. Dels bygger den (videre) på ovenstående fortolkning af kirke som kristent fællesskab, dels er den en samlende stemme ind i en aktuel ekklesiologisk diskussion og splittelse.

Sidstnævnte er en henvisning til splittelsen i en evangelikal kontekst mellem vestlige ’konservative evangeliske kirker’ og ’emerging church-bevægelsen’, hvor den første har stor vægtlægning på indholdet svarende til bibelen, dogmer osv, og den sidste stor vægtlægning på konteksten svarende til fællesskab, relationer osv. Man kunne for så vidt kalde den sidste postmoderne og den første moderne³⁰.

Chester og Timmis mener, at de konservative har ophøjet indholdet og glemt konteksten hvorimod emerging church har ophøjet konteksten på bekostning af indholdet. Selvom der er historiske grunde og forklaringer til disse forskellige fokus og denne splittelse, så mener Chester og Timmis, at de begge faktisk ender i en ikke bare usund ensidighed, men faktisk en ’eklesiologisk umulighed’. At lige som man i erkendelsesfilosofien ikke kan skille form og substans, lige så lidt kan man skille evangelium og fællesskab, da det altid er hhv. indholdet og konteksten. Det er som to hænder, der må følges ad, og således er deres (Chester og Timmis) projekt et forsøg på at nuancere og samle de to bevægelser. (se figur 5)

Fællesskab som form

Evangeliet som indhold

Figur 5: Kirkens to hænder – form og indhold. De to hænder på legemet, der svarer til hhv. evangeliet som indholdet og fællesskabet som formen (konteksten), uden hvilke kirken ville fremstå amputeret.

³⁰ Jeg formoder f.eks., at Dawson primært tænker på den første gruppe – konservative evangeliske kirker – når han mener at denne type – sandsynligvis – bør forkastes (abandon), fordi de ikke er virkelighedsduelige i et postmoderne/social netværks samfund (Dawson: 2004: 76)

Tolkningen med de to, for legemets helhed og funktion, uundværlige hænder er spændende i lyset af moderne interaktive medier. Diskussionen om form og indhold er særdeles central i informationsvidenskab. Hvad kan skelnes eller skilles? Hvad kan medieres og modtages? Er nogle medier renere³¹ end andre? Er mediet altid budskabet? Og så videre... Her synes at være den affinitet mellem denne ekklesiologiske tolkning og så moderne interaktive medier, at form og indhold er uadskillelige. F.eks. kan man ikke tale, videnskabeligt redeligt, om kommunikation i et chatroom udenom det vilkår, at det er computer-/tekstmedieret. Denne sammenhæng uddybes i slutningen af dette kapitel.

Denne affinitet er på den ene side ikke *per se* et argument for en yderligere forbindelse eller slægtskab mellem den teologiske tolkning og moderne interaktive medier! På den anden side er sådanne fællesnævner ofte centrale og afgørende i informations-videnskab. F.eks. Dawsons påstand om internettets potentiale i *kraft af dets affinitet* med nutidige sociologiske strukturer, eller Stig Hjarvards begreb om medialisering, hvor samfundet "tager mediets form". (Dette uddybes i kapitel 2 og 3)

En dansk omskrivning af begrebet om de to hænder kunne være: Forkyndelse og fællesskab. Indholdet er altid *forkyndelse* som stadig proklamation af evangeliet både *i* og *uden for* menigheden³². Konteksten er altid fællesskab(et). Forkyndelse og fællesskab kan have mange konnotationer og give meget forskellige associationer. Forkyndelse er ikke blot forstået som præstens prædiken og fællesskab er ikke blot forstået som forening i tid og rum (fysisk samtidighed).

Evangeliet kan forstås som Ordets forkyndelse.³³ Ordet er en reference til evangeliet, og forkyndelse af det kan være, når Ordet/evangeliet bliver oplæst, talt, vist, demonstreret (via mund eller hænder) eller på anden måde 'sat i spil', så det eksponerer et menneske for Gud, som både skaber, genopretter og frelser. Uanset hvordan man beskriver Ordet eller forkyndelse, så er det i denne tolkning dog altid Helligånden der giver det talte og/eller gjorte liv!³⁴

Nu vil jeg skelne og beskrive hver af de to hænder - Ordet og fællesskab - som gennemgående bibelske begreber, der er med til at forme (be)grebet om kirke. Her bliver det tydeligt, at jeg har en teologisk forståelse, ligesom Chester & Timmis, der ser en sammenhæng og fremdrift i bibelen, der kan pege frem mod en forståelse af kirken.

2.4 ORDET SOM RØD TRÅD

Gud skaber himlen og jorden ved sit ord. Adam og Eva skal tro på hans ord, hvorfor beretningen om syndefaldet starter ved en mistillid eller forkastelse af Gud ord. Gud giver sit ord til Abraham, om at han skal blive til velsignelse for alle folk. Folket forkaster Guds ord og vil hellere regeres af en konge. Gud giver dem en konge, men samtidig også profeten, som så skal proklamere Guds ord og tale. Guds ord (løfte) er den røde tråd gennem bibelen!

31 Renere i betydningen bedre at kunne mediere noget (end et andet medium).

32 I bogen fastholdes en todeling, men begrebet 'Gospel-centered' underdeles ydermere til a. word-centered og b. mission-centered. (Chester & Timmis: 2007: 16). Denne nuance forsøger jeg at beholde med uddybningen: proklamation af evangeliet både *i* og *uden for* menigheden.

33 På trods af de måske misvisende associationer der måtte knytte sig til "Ordet" (f.eks. en bogstavfikeret tradition) vælger jeg at bruge det her, for bedre at kunne bevare sammenhængen til det bibelske forlæg. Jeg skriver Ordet med stort 'O' for at markere en mere konceptuel forståelse, som kan svare til forkyndelsen/evangeliet.

34 F.eks. Joh. 14:26, 16:13

I nye testamente siger Jesus Kristus, som Guds inkarnerede søn: ”Den som hører mine *ord* og tror på ham der har sendt mig, har evigt liv.”³⁵ Han sender sine disciple ud for at prædike/ forkynde ordet. Kirken konstitueres og spredes i kraft af forkyndelsen af ordet om Jesus. Og videre frem (apostlenes gerninger) ses, hvordan Guds riges (kirkens) vækst er ensbetydende med spredningen af Guds ord.³⁶

2.5 FÆLLESSKAB SOM RØD TRÅD

Da Gud skabte, var han ikke alene: ”Lad *os* skabe...” Mennesket blev skabt til i fællesskab, som mand og kvinde, at skabe videre (reproducere). Og efter at have skabt mennesket sættes ord på det oplagte: Det er ikke godt for mennesket at være alene.³⁷ Førnævnte ord til Abraham om at blive til velsignelse var ikke bare et løfte til ham. Det var et løfte til *et folk* - om et folk!

Som nævnt bruger Det Nye Testamente legems-billedet på Guds folk eller kirken, hvor Kristus er hovedet, og menigheden er resten af kroppen og lemmerne. En kristens meget grundlæggende identitet er derfor bl.a. at være i fællesskab med andre kristne. Med største selvfølgelighed er to mennesker ifølge Jesus mere familie i hans blod, end to brødre i deres forældres blod.³⁸

Dette er et radikalt, men også meget vigtigt aspekt fordi det handler om sammenhæng og identitet og konstruktionen af denne identitet. Identitetskrise er i det senmoderne samfund ofte tilskrevet en form for rodløshed eller meningsløshed, som følge tab af de store historier og meningsgivere, hvorfor individet ’står tilbage alene’. Med dette aspekt af kristent fællesskab handler identitet ikke bare om det individuelle menneske som Guds skabning, men en identitet som Guds familie. (se i øvrigt figur 6 med fællesskabet og ikke individet i centrum)

2.6 KIRKE SOM IDENTITET

Både for teologien og informationsvidenskaben er det interessant at følge de sociologiske forandringer. Det senmoderne samfund kan beskrives som en brydningstid med en samfundsudvikling fra traditionelle fællesskaber til netværksfællesskaber (nabo til netværk), hvilket betyder at mange dømmer kirken ude, både som institution og/eller bæredygtigt narrativ.

Samtidig er det et narrativ, om en treenig Gud, der har skabt et folk, og ønsker at have fællesskab med et fællesskab. Derfor er fællesskab sådan set ’kerneydelsen’ for kirken, og der er måske netop håb for kirken, som et *fællesskab* eller bevægelse (versus *institution*) og som metanarrativ.

Overfor den hyperkomplekse udfordring, hvor der skal jongleres med forskellige cirkler, og hvor individet selv – *ex nihilo*³⁹ – skal danne og forankre sin identitet, giver denne forståelse af kirke en alternativ model (Se figur 6) Kirke som identitet kan for individet betyde, at det har sin primære og mest grundlæggende identitet forankret i kirken, Kristus og de kristne, og at det med det som centrum kan navigere i alle de andre fællesskaber og cirkler, der stadig vil være.

³⁵ Johannes Evangeliet 5:24

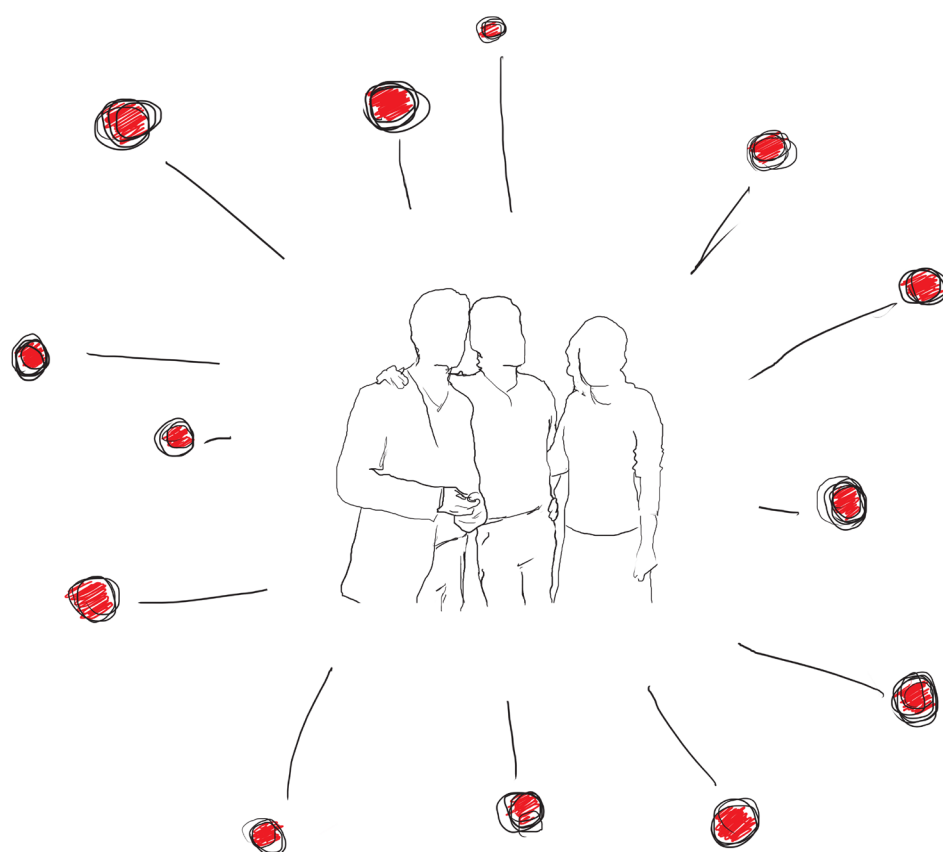
³⁶ Chester & Timmis: 2007: 29

³⁷ Første Mosebog, ch1ff

³⁸ Matt. Evangeliet, ch12

³⁹ Ud af intet (*nihilo*)

Dette betyder en gennemsyning af den kirkelige identitet i alle cirkler, hvilket kan hjælpe på en sammensmeltning af tro og liv (se mere i kapitel 2) Det hyperkomplekse samfund vil stadig udfordre, med valg og fravalg af cirkler, men det vil ikke være kirken, der bliver tabt, hvorfor den bærende identitet for den kristne ikke er truet i samme grad som 'jongløren', og hvorfor at den kristne kan håndtere kontingens-problemet.⁴⁰

Figur 6: Kirken som identitet. Kirke forstået som identitet kan gennemsyre alle netværkets cirkler/valg (og der kan ske en sammensmeltning af tro og liv) Kravet til det senmoderne menneske er stadig at der må vælges mellem et overskud af fællesskaber, hvorfor nogle vil blive tabt. Til gengæld er det ikke den forankrende identitet (centreret om et metanarrativ), der bliver tabt.

2. 7 COMMUNI[CATI]O

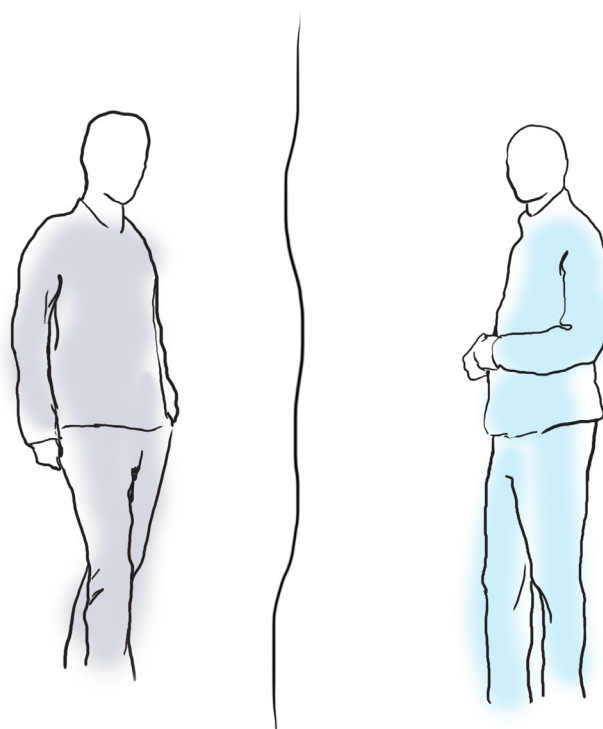
Selvom det synes som en tværfaglig mundfuld at kombinere netop teologi og informationsvidenskab, så er der et dybt og gammelt slægtskab mellem kirke og kommunikation. Hvis vi spoler tilbage ser vi rent sprogligt en forbindelse mellem fællesskab og kommunikation. På latin hedder det *communio* (fællesskab) og *communicatio* (kommunikation). Man er fælles - *cum*⁴¹ - med hinanden i enhed og i tale. Fra det latinske verbum *communico* 'at gøre fælles, at dele med' afledes både *communio* og *communicatio*⁴².

⁴⁰ Kristendom eller kristen identitet er ikke den eneste nøgle til at overkomme denne kontingens. Forankring eller kontingensformler kan findes flere steder, f.eks. religiøse, nationale metanarrativer (se afsnit 4.1.3 Tolkingsnøgle og metanarrativ)

⁴¹ Den latinske præposition *cum* bliver i sammenskrivning til *com*.

⁴² "Latinsk-dansk Ordbog" (Jensen og Goldschmidt: 1920, 2.udgave) - Goldschmidt tilskriver endda det *communicatio* nuancen eller bibetydningen "den handling at gøre fælles".

Forstået på denne måde er der også en tæt og uadskillelig sammenhæng mellem fællesskab og kommunikation, da man ikke kan være fælles i det ene uden også at være fælles i det andet - eller at det ene er forudsætningen for det andet. Karakteristisk for både fællesskab (*communio*) og kommunikation (*communicatio*) er, at de relaterer sig til *afstand*. Der er en afstand, der skal overvindes, en afstand der skal *kommunikeres over*. *Fællesskab* forstås i modsætning til at være alene, at der er afstand mellem mennesker (Se figur 7)

Figur 7: Afstand og communi[cati]o. To personer der adskilles af afstand. Ud fra en teologisk forståelse handler både kommunikation og fællesskab om at blive ét. At blive samtidig og blive medmenneske.

Kirke forstået som kristent fællesskab kan også forstås i lyset af dette slægtskab. Ultimativt at Jesus Kristus som *medie* eller *mediator* har 'overvundet' afstanden mellem Skaberen og det faldne skabte, og at de kristne kan være ét, fælles i Jesus Kristus og med hinanden

Og for at presse denne affinitet yderligere så er - med Qvortrup der støtter sig til Kierkegaard⁴³ - *troens* fællesskab i virkeligheden det eneste eller mest sande fællesskab, fordi det her virkeligt er muligt at *være ét* i troen. At troen er det eneste medium for sand kommunikation.

2.8 DELKONKLUSION

Med afsæt i Det Nye Testamente kan der formuleres en forståelse af kirken, som udfordrer de fleste danskeres forståelse af samme. Overfor en typisk opfattelse af kirken som enten en bygning eller som et rum for rituelle overgangsfaser eller ugentlige sammenkomster, kan kirkens identitet først og fremmest defineres som fællesskab *med og i* Jesus Kristus. Kirken er som Guds folk et legeme, der har fællesskab med Jesus Kristus som hovedet, og med hinanden som

⁴³ Qvortrup: 1998: 140

lemmer. Således refererer ordet kirke mest grundlæggende til en 'identitet' – og ikke en bygning, begivenhed eller organisation.

Organisatorisk kan man sige, at kirkens form altid er fællesskab, og dens indhold er altid evangeliet/Ordet (s forkyndelse). Denne nøgle med to hænder tjener til at forstå kirkens mission og eksistens. At kirken lever både af og for evangeliet/Ordet (s forkyndelse) – at kirken består både ved og af og for fællesskab.

Metanarrativet *kirke* kan, forstået som identitet, tjene som nøgle for det senmoderne menneske til at overkomme stress eller kontingens og forankre sin identitet med et centrum, som kan blive betydningsbærende for dennes navigeren i forskellige cirkler/fællesskaber (jf. figur 6)

Endelig er der i kirken forstået som *fællesskab* en vis affinitet med begrebet om kommunikation. En sproglig forbindelse, men også en dybere 'teologisk', som handler om dels afstanden mellem skaberen og det skabte, og dels ophævelsen af denne afstand forstået som sand kommunikation og sandt *fællesskab*. Dette skal ikke forstås, som en egentlig kommunikationsteori, da den grunder på en bibelsk læsning og fortolkning. Selvom perspektivet sikkert kan korrespondere med en videnskabelig kommunikationsmodel, er det primært medtaget for at tegne billedet af den teologiske præmis i mødet med moderne interaktive medier.

3.0 KAPITEL 2: GUDSTRO OG GRUNDTVIG I DANMARK

I dette kapitel vil jeg først undersøge og beskrive danskernes gudstro med særlig fokus på sammenhængen mellem tro og liv. For at forklare denne identificering af danskernes tro (som er særlig, sammenlignet med andre europæiske/nordiske lande), vil jeg søge tilbage til Grundtvig og hans betydning for dansk kirkeliv. Det vil endelig udmunde i en revitalisering af Grundtvigs begreb om vekselvirkning i en sammentænkning af dels tro og liv og dels online og offline fællesskaber.

3.1.0 DANSKERNES GUDSTRO

”Jeg tror på Gud, men jeg er ikke kristen, jeg er heller ikke noget andet, jeg ved ikke, jeg er bare sådan, jeg tror på mit eget, ikk?, jeg tror på lidt af hvert”⁴⁴

Sådan udtrykker et par danske skolebørn sig omkring deres tro, men det udtrykker også meget godt de voksne danskeres tro. I bogen ”Gudstro i Danmark” (Højsgaard og Iversen: 2005) indleder Morten Thomsen Højsgaard og Hans Raun Iversen med en samlende beskrivelse af danskeres tro som ”Gudstro med forbehold”.

Til at beskrive danskernes gudstro kan det være en hjælp at kigge på begrebet om sekularisering. Sekularisering bruges henholdsvis af- og bekræftende overfor det danske samfund i dag. Den gamle formodning om en linær sammenhæng mellem udviklingen i videnskab med fokus på rationalitet og eksakt viden og så tilbagegang i religiøs tro hos mennesker kan ikke bekræftes. Der er ikke tale om sekularisering i denne forstand – ofte tværtimod.

Spørgsmålet som Højsgaard og Iversen stiller, er ikke *om* der tros (for det gør der), men *hvad* der tros. De opstiller et landkort med fire forskellige hjørner eller trosudsagn om Gud. Nemlig: Gud som *Gud*, *ingen* Gud, Gud *i* mennesket, Gud *som* menneske. Dette kan personificeres som hhv. den konservative tilhænger af Indre Mission, ateisten, healeren (nyreligiøse) og Thorkild Grosbøll. (se figur 8) Selvom folk er forskellige og der er variationer, så er fælles for de fleste danskere, at de befinder sig tæt på midten af landkortet med et element af alle fire aspekter. ’*Forbeholdet*’ – altså at det er en gudstro med *forbehold*, betyder samtidig, at der hvor man er rendyrket i sin tro og bekender sig til ét af udsagnene – der møder man ofte modstand og bliver karakteriseret som mindre tolerant – det være sig Grosbøll eller Højlund⁴⁵.

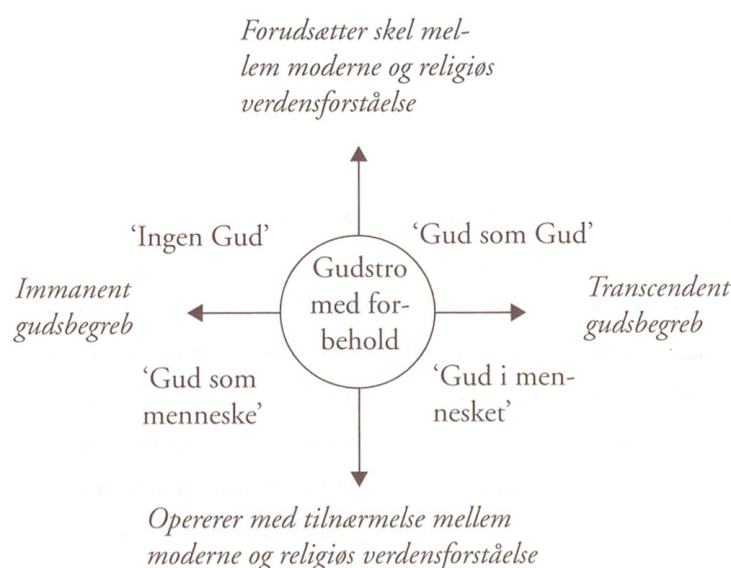
Danskere er altså generelt set troende mennesker, men med en tvivlende tilgang. Måske ville det være mere præcist at sige: religiøst tvivlende mennesker, hvor det desuden gælder, at hvis man tror ’for meget’ eller slet ikke tror, så skiller man sig ud.

Disse rubriceringer af danskernes tro er formuleret på baggrund af diverse undersøgelser, men

⁴⁴ Sørensen m.fl.: 2005: 155

⁴⁵ Henrik Højlund, der har aner i Indre Mission og er sognepræst i Løsning og Korning sogne, bliver ofte eksponeret som en ’fundamentalistisk’, sort og konservativ præst (et par søgninger på f.eks. religion.dk burde vise dette)

her er det primært interessant at se på, hvad der kan forklare denne bevægelse i danskernes tro. En bevægelse man kan betegne som gående fra institutionel til individuel tro.

Figur 8: Gudstro med forbehold. Gudstro i Danmark kan karakteriseres ved fire poler. Fælles for de fleste danskere er, at de er en nogenlunde lige blanding af de fire poler, og på trods af nuanceforskelle ligger de fleste i midterfeltet, der kan beskrives som "Gudstro med forbehold"

3.1.1 INDIVIDUALISERING

Sekularisering i Danmark kan, som før nævnt, ikke bekræftes, men det kan derimod en *individualisering* (Peter Luchau: 2005). Dette skal forstås i lyset af de store institutioners død. Der er sket et religiøst autoritetstab, hvor ingen kirke eller institution (f.eks. en politisk bevægelse) rigtig har magt eller mandat til at påvirke mennesket. Derimod kan den religiøse identitet ses som et resultat af en vedvarende selvrefleksion hos det enkelte menneske. Individualisering skal ikke forstås som modsat kollektiv tro eller religiøsitet, men snarere det forhold, at individet i dag *selv* er ansvarlig for at definere sin religiøsitet. Eller med Iversens metafor, om at hvor man før brugte religionsparken i tur og orden, så "forudsætter samfundet i dag, at *individerne selv både kan og skal vælge*, hvordan det forholder sig til den gamle park."⁴⁶

Iversen karakteriserer denne religionspark som de offentlige rammer der er til stede, og hvor enhver kan gå den sædvanlige søndagstur eller lægge sig lidt i udkanten og tage solbad, eller hvad man nu foretrækker.⁴⁷ Iversen mener ikke, at det er religionsparken som har ændret sig, men derimod *måden* individet benytter religionsparken (Jf. ovenstående citat).

Tilsyneladende er der ikke sket de store ændringer i måden folk relaterer til folkekirken, når Iversen ser tydelige lineære forbindelser – støttet af de forskellige undersøgelser – mellem danskeres trosudsagn og deres tilknytning til Folkekirken (målt som dåb, vielse osv.) Iversen går dog videre og siger at: "kirkerne historisk har været og måske er den mest aktive leverandør af refleksionsrammer og plausibilitetsstruktur for gudstro i den danske religionspark." At formode – om

⁴⁶ Iversen: 2005: 120 – min fremhævnning

⁴⁷ Iversen: 2005: 104

end forsigtigt – at kirkerne *i dag* er den *mest* aktive leverandør i denne henseende, kan godt betvivles. Det gør i hvert fald Stig Hjarvard, når han benytter perspektivet om *medialisering*. (Hjarvard: 2005)

3.1.2 MEDIALISERING - ET CENTER?

Medialisering handler om, at medierne ei dag ikke blot er en kilde til kultur, men ligefrem hovedleverandøren. Hvor medierne tidligere var redskaber som tjente institutionerne, betjener de i dag først og fremmest et publikum, og har gjort sig uafhængige af f.eks. kirkerne, som til gengæld har fået en funktion som 'rekvisit-depot'⁴⁸

Medialisering anskuer hvordan 'medier' som *medie, sprog, og miljø* gennemsyrrer hele vores samfund, og faktisk udgør et center – "*constitute societys center stage*"⁴⁹. Medierne udgør ikke længere bare avisen eller fjernsynet i stuen, men billedlig talt hele gulvtæppet som stuen står på. I forhold til kirken betyder dette bl.a., at det er medierne og ikke de kirkelige institutioner, der initierer langt de fleste kirkelige/religiøse repræsentationer. Det betyder at sproget, inkl. det religiøse, bliver påvirket og nærmer sig mere og mere formatet for en underholdnings- og forbrugerkultur

Ud fra et *medialisering*-perspektiv kan en sekularisering imidlertid godt bekræftes, nemlig i den forstand at medierne i dag har *overtaget* de (sociale) funktioner som kirken tidligere varetog. Medierne udvælger og henter selv det religiøse råstof, som de herefter bearbejder og formidler til brugerne bag avisen og skærmene. I nogen grad er det også mere korrekt at tale om publikum snarere end brugere. Således er det kendetegnende for vores tid, at medierne er gået fra at *distribuere* kirkens indhold og budskab til at *selv* at producere dette indhold og budskab, og hvor kirken nu blot leverer råstoffet. Her er nok tale et kontinuum. F.eks. kan man hævde at kirken, i form af præsten, har relativt frie hænder i forbindelse med morgen-andagten på P1⁵⁰, "DR-Kirken" osv.

Man kan naturligvis indvende, at medier altid har fungeret som formidler af religiøse budskaber, og at medier altid har været et *sprog* og det er naivt at tale om eller forestille sig en *distribution* af et budskab, men man må bare ikke undervurdere udviklingen "*såvel kvantitativt som kvalitativt, som medierne har undergået i samfundet*"⁵¹ – og hvilken *betydning* det således har for religionen!

Denne udvikling og betydning beskrives netop med begrebet medialisering, hvor medier forstås som ikke bare kanal, sprog og miljø, men også som rammen eller systemet, hvorigennem størstedelen af kommunikation og interaktion (offentligt og privat) filtreres og organiseres. Og pga. mediets intrinsiske logik – f.eks. at sproget bliver populistisk – og et markedshensyn betyder medialisering et altomfattende paradigmeskifte (sociologisk, kommunikativt mm.)

Henrik Dahl, som vi senere vender tilbage til, kritiserer tanken om at betragte medierne som en

⁴⁸ Hjarvard: 2005 - Jeg formoder, Hjarvard er inspireret af James Beckford's begreb "Cultural resource". Lövheim knytter også an til dette begreb (Lövheim: 2004: 63)

⁴⁹ Hjarvard: 2006: 5

⁵⁰ Selvom også disse må underlægges adskillige tekniske, kommunikative præferencer og restriktioner – f.eks. et fast minuttal.

⁵¹ Hjarvard: 2005: 174

social konstituerende fællesverden. Efterhånden er medierne så mange og smalle, og relaterer sig meget konkret til forskellige specifikke publikummer, hvorfor snart ingen 'fællesverden' kan formodes.⁵² Man ved simpelthen ikke om man skal snakke med sidemanden om DR's deadline eller Kanal 4's "De unge mødre". Tilbage er således kun, men ikke mindst, det danske vejr (og det ved vi, det er Gajol) Dette mener jeg dog ikke er nogen egentlig eller vægtig kritik af medialiseringbegrebet – snarere en demonstration af den komplekse omkalfatring.

3.1.3 GUDSTRO I KRISE

Tilbage til danskeres gudstro, hvor jeg i beskrivelsen indtil nu egentlig ikke har sagt så meget om selve kirkebegrebet, hvilket måske netop er symptomatisk for danskernes tro. Som nævnt i indledningen betyder kirken for mange danskere først og fremmest en ramme for nogle få rituelle handlinger i livets yderpunkter, og ofte symboliseret ved et særligt sted – kirkerummet, og et særligt tidspunkt – søndag.

På den ene side, som Iversen bekræfter, er der en sammenhæng mellem danskernes gudstro og deres brug af kirken, på den måde at der er en sammenhæng mellem procentdelen af folk, der siger, de tror på Gud, og af fødte der bliver døbt. Tal som nok er faldende, målt over de sidste cirka halvtreds år, men som dog korresponderer. På den anden side ville det være en fejlslutning at fokusere på denne sammenhæng og antyde, at der ikke er sket nogen videre forandring i danskernes gudstro. Nok er troen forholdsvis konstant, men den er ikke længere i overensstemmelse med kirkens dogmer (Lüchau: 2005)⁵³. Dette nævner Iversen mærkeligt nok ikke, når han beskriver korrespondancen mellem danskere og Folkekirken, selvom han dog tildeler religionen stor afhængighed af de sociokulturelle forhold og forandringer.

Denne forandring kan betegnes som gående fra en mere sort/hvid eller entydig gudstro til en mere sammensat gudstro med forbehold (Jf. Højsgaard/Iversens model – se figur 8). Selvom der er sket en kvalitativ forandring i danskernes gudstro, så er de stadig nogenlunde fælles om det at tro på Gud. (2003: 62%) En anden måde at afdække danskernes gudstro på, er at sammenligne og spørge hvad der er fælles med andre lande – eller ikke er. Peter La Cour (La Cour: 2005) har i artiklen "Danskernes Gud i krise" sammenholdt forskellige kvantitative undersøgelser om religiøsitet og guds-/trosforhold mellem folk i USA, Storbritannien, Finland og Danmark⁵⁴. Vinklen er fagpsykologisk og han benytter perspektivet om *religious coping*. Hvordan stiller mennesket sig, når det møder modgang? Hvordan 'coper' man med en krise? Religiøs coping handler om at bruge religionen som en mulig personlig ressource under en krise for at opnå et positivt udkomme (stressrelateret vækst).

I sammenligning med de andre lande kan man betegne danskere i en særklasse ift. at have: et diffust gudsbillede, et trosliv uden klare kognitive eller mytologiske strukturer, et svagt religiøst netværk, en lav frekvens mht. bøn, en lav religiøs optimisme/tillid, en lav fornemmelse af kontrol/forsyn med verden og et ustruktureret forhold til 'det onde'.⁵⁵

⁵² Dahl: 2005: 146

⁵³ Et andet eksempel, der netop antyder dette skifte i troens karakter, er, at der både i 1948 og 1970 er cirka 80%, der tror på Gud, men i 1970 er det kun 60% der tror, at han også eksisterer (mod 80% i 1948%). (Iversen: 2005: 120)

⁵⁴ I nogle spørgsmål er Finland ikke med, mens Norge og Sverige er med i andre.

⁵⁵ La Cour: 2005

Dette betyder bl.a., at danskere ikke er gode til religiøs coping. Afhængigt af hvilket perspektiv man anlægger, kan det være både gode og dårlige nyheder (eller neutrale), men når det samtidig konkluderes, at der ikke findes et ikke-religiøst alternativ, som f.eks. en personlig ressource for coping med krise, så er danskere generelt set bare dårligere stillet, når de møder modgang.

Måske begrebet Gudstro med forbehold i nogen henseende kan betegnes som 'Gudstro uden gud', at danskere tror på en gud, så længe dette ikke skal kvalificeres eller konkretiseres (jf. undersøgelsen⁵⁶ hvor danskere: har en *lav tro* på himmel, helvede og synd, har få tanker om livet og betragter lidelse som noget tilfældigt). Det positive, man kan sige om en 'Gudstro uden gud' er netop, at den ikke tror eller fremmer usunde og falske spekulationer, anfægtelser, livshåb eller livsløgne, som religiøs coping risikerer at gøre.

Men med udgangspunkt i at 71% af danskerne anser sig for at være troende, er det rimeligt at tale om krise, når den denne form for religiøsitet betyder at mennesket har svært ved at finde trøst og stabilitet i gudsrelationen. Når mennesket desuden har svært ved at tænke og tolke religiøst og troen er fragmenteret og adskilt fra det personlige univers fører det let til en eksistentiel og religiøs ensomhed. Sat på spidsen er problemet for mennesket, når det stilles overfor en krise, at en fragmenteret tro, der ikke er integreret i hverdagslivet og identiteten og som mangler sammenhængskraft, ikke kan være et potentiale for ønsker eller håb. Når der ikke er et ikke-religiøst alternativ hertil, er det måske mere præcist at tale om danskerne - og ikke danskernes gud - i krise!

3.1.4 OPSUMMERING

Jeg har medtaget dette sidste fagpsykologiske indspil, fordi det bidrager til en nuancering og forståelse af danskeres tro og kontrasten til et nytestamentlig formuleret kirke- eller trosbegreb. På den ene side viser det, at folkekirken på trods af uoverensstemmelse mellem dens dogmer og danskernes tro, stadig spiller en afgørende rolle i livets yderpunkter. Nemlig ved store eksistentielle begivenheder (dåb og begravelse) hvor kirken kommer til at spille en rolle for en pludselig intensiveret religiøsitet hos danskere - også kaldt *Foxhole-religion*⁵⁷.

På den anden side påpeger det den manglende integration af religiøsiteten i personligheden eller identiteten, og dermed manglende evne til at være en aktør i hverdagslivet - det jeg kalder en adskillelse mellem *tro og liv*. Dette står ikke bare i kontrast til en nytestamentlig ekklesiologi, men anskueliggør samtidig nogle af dilemmaerne i et hyperkomplekst samfund. Et samfund der er gennemsyret og påvirket af medier og mediernes sprog og kendetegnet ved en individualisering, hvor der ikke er givet nogen norm og hvor mennesket selv skal *skabe* sin religiøse identitet.

Før vi går videre og ser på hvilke muligheder - i relation til at facilitere kristent fællesskab - der er i moderne interaktive medier for at integrere tro og liv og bidrage til konstruktionen af den religiøse identitet, vil vi se tilbage for yderligere at kaste lys over denne manglende forbindelse mellem tro og liv.

⁵⁶ La Cour: 2005

⁵⁷ Jf. ordsprog fra 1. Verdenskrig: "der er ingen ateister i skyttegravene (the foxholes)

“[Jeg ligner nok de fleste, når det gælder Grundtvig. Min mavefornemmelse siger mig, at han er vigtig, man kan ikke helt forklare hvorfor]⁵⁸”

3.2.0 DANSKERNES GRUNDTVIG

Mere præcist vil vi se tilbage på Grundtvig. Fordi Grundtvig ikke døde i 1872, men er levet videre i danskerne. Iversen (Iversen: 1987) kan sige, at ”Han [Grundtvig] er mere end en milepæl og et pejlepunkt. Han er en del af os selv”, og videre ”hans største betydning er den ubevidste, i alt hvad vi har på rygmarven af fornemmelser, værdier, synspunkter og verselinier”. Grundtvig er bedst kendt for sine salmer, og sagt med Iversen: ”fik han [Grundtvig] efterhånden listet sine tanker over i os – fik os til at synge dem ind i os selv”⁵⁹. Selvom en del danskere i dag ikke ville kunne navngive en Grundtvigssalme, så er sangen ikke forstummet og klinger med i den danske bevidsthed, tro og tanke. Men på hvilket plan? Svend Bjerg siger (Bjerg: 2002)⁶⁰ ”De markant grundtvigske er således snart reduceret til en marginal gruppe i det danske samfund, *mens alle danske sådan er grundtvigianere.*” (min fremhævning)

Hvis Iversen og Bjerg har ret, må der også hos Grundtvig kunne spores nogle ansatser til danskernes gudstro, både hvad angår ’forbeholdet’ (jf. ”Gudstro med forbehold”), den religiøse fragmentering og den manglende integration mellem tro og liv. Det vil være naivt at forstå danskeres religiøsitet udelukkende med reference til Grundtvig. Men i lyset af de undersøgelser som præsenterer danskernes religiøse *særpræg*, er det interessant ikke bare at spørge til de mere globale, sociologiske forandringer, som jeg vil vende mig mod lidt senere, men også at spørge lokalt – i andedammen.

3.2.1 DEN HERMENEUTISKE VEKSELVIRKNING

En af de centrale nøglebegreber i Grundtvigs teologi er hans begreb om *vekselvirkning*, der fungerer både som hermeneutisk greb og princip. Man kan nærme sig begrebet ved at spørge om Gud kommer til mennesket som en død sten, der må genoplives og omskabes eller om der i mennesket er noget som vækkes? Grundtvig siger i en prædiken:

“vi derimod [betragte Christendommen] som noget Lyslevende, som en Guds Kraft til Salighed, og kan derfor umuelig sige betyder, men maae sige er om alt det Christelige og om hele Vexel-Virkningen mellem den guddommelige og menneskelige Natur”⁶¹

Vekselvirkningen kan finde sted, fordi der i mennesket er noget gudbilledligt, noget ånd, der kan genkende Guds tale, så den, så at sige, finder jord at slå rod og vokse i. Grundtvig knytter dette meget stærkt til modersmålet, hvor der ligger nogle *grundord*, som kan modsvare eller modtage Guds tale som *Gudsord*. At der i sproget og f.eks. ordet ’gud’ ligger en gudbilledlig rest fra

⁵⁸ Simon Kvamm citat fra Ud & Se, januar 2010-01-11

⁵⁹ Iversen: 1987: 19-23

⁶⁰ Bjerg: 2002: 176

⁶¹ Grundtvigs prædikener, ed. Thodberg. Bind X, p123 - min kursivering for at fremhæve konteksten, hvor kristendommen diskuteres som metafor/ billede (betyder) eller som sandhed/virkelighed (er)

skabelsen og som kan vækkes til live (på trods af syndefaldet), så der mellem menneske og Gud ligesom mellem de to elektroder i et tændrør kan komme en gnist - Vekselvirkning. Forholdet er ikke lige, men asymmetrisk⁶². Gud er skaberen og garanten. Samtidig opstår der dog en mur mellem Gud og det folk, hvis sprog mangler grundord, og derfor ikke er modtagelig for kristen tale, fordi en vekselvirkning ikke kan fange an.

I forlængelse af Grundtvigs tese om grundord rejser Bjerg spørgsmålet om ordene bruges *med* eller *mod* dets iboende lære⁶³. Dette kan tjene til en sund refleksion om hvad der egentligt forandres.

3.2.2 ORDET DER BRUGES?

Betyder de 'grundtvigske' grundord "gud" eller "kirke" det samme som for 10, 20 eller 50 år siden. Er det herskende kirkebegreb i Danmark ikke en naturlig følge af *sociologiske* forandringer? Er det ikke sådan, at man må tale forskelligt om kirken til hver sin tid - at man faktisk forandrer *selve budskabet*, hvis man taler *med gammel terminologi i en ny tid!* Det, tror jeg, er både rigtigt og yderst vigtigt for kirken at være klar over.

Samtidig mener jeg også, at man skal gøre sig umage med at skelne mellem terminologi og budskab. Man kan i jagten på en 'nutidig' terminologi kontekstualisere budskabet ihjel. Lad mig uddybe dette.

Leif Andersen (Andersen: 2008) beskriver nogle af hindringerne for gammel terminologi i at nå i land i en ny tid. F.eks. synes det forældet at forholde nutidens mennesker en tilgivende gud. Den tidligere terminologi om den nådige og tilgivende Gud, der møder det syndige og angrende menneske har svære kår. Normen om en lov, der påtaler skyld overfor et menneske, er ikke (længere) noget givet, hverken som Guds eller en indre lov. I dag kendetegnes mennesket derimod som normløst. Jeg identificerer – og bestemmer – mig selv. Jeg skaber selv meningen. Derimod mangler jeg nogen til at give mig (gode) karakterer! "Grunden er nok den enkle" siger Andersen, "at de fleste spørger efter *billigelse* snarere end *tilgivelse*. Bekræftelse på, at de er gode nok".⁶⁴ Andersen nævner at 'svag jegstyrke', hvilket kan kendetegne det hyperkomplekse menneskes identitetløshed, ikke kan bære *syndserkendelse*. Det vil ikke blive "til sund anger, men til selvudslettelse og selvhad."

Så for at møde nutids menneskets 'grundord' må man anstrenge sig og f.eks. tale om billigelse. Det kan betyde, at man lader kirkens budskab relatere sig til f.eks. selvværd, som et udgangspunkt, der kan pege hen på kirkens uforandrede budskab. Men hvis kirken standser her og gør evangeliet til blot et budskab om accept eller billigelse uden de andre grundaspekter, så er evangeliets budskab, mener jeg, blevet forandret.

⁶² Bjerg: 2002:

⁶³ Bjerg: 2002: 177

⁶⁴ Andersen: 2006: 92

3.2.3 VEKSELVIRKNING I PRAKSIS

Jeg vil ikke forsøge at svare på eller diskutere, hvorvidt det er et godt mål at komme tilbage til 'grundordenes' *iboende* lære eller om det er bedre, at komme tilbage til et nytestamentligt princip ('ånd') og bruge det over for de forhåndenværende ord og begreber. I stedet vil jeg se på vekselvirknings-princippet mellem "det folkelige og det Christelige", som jeg - jf. danskernes gudstro - her oversætter til 'tro og liv'. Begrebet bruger Grundtvig på forskellige plan med forskellig vægtlægning, og som Bjerg siger "Begrebet flimrer", men det kan med fordel bruges her.⁶⁵

Vekselvirknings-begrebet kan f.eks. bruges overfor en ("puritansk") forestilling om, at der findes en ren kristen kultur. Grundtvig modsvarer dette ved at sige, at hvis man forsøger at blive 'folke-Aanden kvit' så får man ikke "den Hellig-Aand isteden" Det ville i stedet blive åndløst. Med vekselvirkningen som princip fastholder Grundtvig altså en *sammenhæng* mellem det folkelige og det Christelige. Svarende til kirkens tidlige bekendelse⁶⁶ om Kristi to naturer, som kan skelnes men ikke skilles fra hinanden, ønsker Grundtvig at sammenholde kirke og kultur (hverdag).

"vi [nødes] til at betragte Folke-Livet paa hvert givet sted som det ny christelige Livs Forudsætning og Betingelse, da det kun er i de adskillige Folks liv, at Menneske-Livet er virkelig tilstæde, ligesom det kun er giennem Folkenes Modesmaal, at Menneske-Ordet er i levende Virksomhed"

Dette er ikke en relativisering af kirkens budskab eller Guds ånd. Tværtimod. Bjerg opsummerer godt: "Folkenes pluralitet er vilkåret for kristelig universalitet"⁶⁷. Denne tanke om det absolutte, der møder eller gennemstrømmer det relative er for så vidt gennemgående for kristendom ift. liv, kommunikation, hermeneutik, oversættelse...

Timothy Keller, tænkende forfatter og bypræst i New York, har f.eks. i relation til kristendommens møde med forskellige sprog/kulturer formuleret det således (Keller: 2008):

*"Biblical texts such as Isaiah 60 and Revelation 21-22 depict a renewed, perfect, future world in which we retain our cultural differences ("every tongue, tribe, people, nation"). This means every human culture has (from God) distinct goods and strengths for the enrichment of the human race. As Walls indicates, while every culture has distortions and elements that will be critiqued and revised by the Christian message, each culture will also have good and unique elements to which Christianity connects and adapts."*⁶⁸

Dette beskriver en tanke om, at kristendommen altid har formået at relativisere afsenderkonteksten og destigmatisere modtagerkonteksten.⁶⁹ Dette forhold kan korrespondere

⁶⁵ Bjerg: 2002: 78 – reference til Grundtvig: 1857: 107

⁶⁶ Chalcedonense, Oldkirkelig bekendelse fra 451 (om 'to-natur læren')

⁶⁷ Bjerg: 2002: 81

⁶⁸ Timothy Keller: 2008: 45 - Der refereres til: The expansion of Christianity: An interview with Andrew Walls Artikel i The Christian Century, August 2000

⁶⁹ For mere om dette henvises til Lamin Sanneh: "Translating the message" New York 1989: En større analyse af Kristendommens indflydelse på kulturer, som gør op med en ensidig vurdering af kristendommen som kultur-imperialisme.

med Grundtvigs tanke om folkelivet eller det folkelige:

”vi [maae] først kiende vore naturlige Folkelighed og vor naturlige Kiærlighed i deres bedste Skikkelsen, hvori Kiødeligheden vist nok er det meste, men hvori der dog kan og skal være saamegen Aandelighed og Hjertelighed, at vi deraf faars den levende Maalestol, som kan og skal lære os at skønne paa den uforlignelige Kraft og Kiælighed som der er i Guds Folks Aand og i det Christelige Broderskabs hjerte”⁷⁰

Der er noget, en gudbilledlig rest, i sproget og kulturen, som kan spejle og genkende sig i kristendommen ('Guds tale'). Det er nok til diskussion, hvorvidt dette for Grundtvig findes i alle kulturer, eller om det potentielt kan ligge i kulturen, men bare ikke har fået sprog endnu (grundord). For Keller ville disse 'grundord' nok formes og i talesættes *i selve processen* hvor "Christianity connects and adapts", da disse 'grundord' skal findes i de almenmenneskelige vilkår snarere end i de kulturelle vilkår.

3.2.4 BALANCEN I VEKSELVIRKNINGEN

Et gennemgående kendetegn for Grundtvig er, at han fastholder en dyb sammenhæng mellem husliv, folkeliv og kristenliv:

”Hvis man sønderriver Baandet, opløser man med det samme den levende sammenhæng og gør det hele dødt og magtesløst. Hvad vi kalder det huslige, det borgerlige og det gudelige Liv er derfor ligesaa lidt hos et Folk som hos Enkeltmanden tre Liv, men kun tre sider af det samme liv i den hjertelige Trekant...”⁷¹

Man kan sige, at Grundtvigs skelnen mellem de forskellige aspekter fylder og er vigtig, fordi de ikke må *adskilles*. Så dør det hele. Synergien findes i vekselvirkningen. Iversen siger: "Dermed er det også givet, at vi ikke kan diskutere menigheden som åndens livsform *uden* at medtænke det hus- og folkeliv, som menighedens vekselvirker med."⁷²

Grundtvig påpeger, i forlængelse af ovenstående citat, faren ved, at vi alle har en "Yndlings-Side, der stræber at fængsle hele Opmæksomheden". For danskerne i 1851 er det, ifølge Grundtvig, det huslige, som er det mest tiltrækkende. Hvis et aspekt bliver fremhævet på bekostning af de andre, punkteres Grundtvigs teologi og tænkning. At man nedtoner et aspekt så f.eks. at "Menneskeligheden er vejet fra deres Husliv, der nytter det slet ikke at lede om den i deres

Analysen beskriver hvordan kristendommen har en indbygget evne til at relativisere den kultur den (sidst) 'kommer fra' (inkl. den første/jødiske, jf. Apostlenes Gerninger), og til at de-stigmatisere den kultur den kommer til. En evne til både at kritisere og ophøje elementer i enhver kultur.

Analysen beskriver bl.a. forskellen fra en Islamisk mission som i sin rod er assimilerende, hvor den arabiske kultur ER en del af kernen. Fx hedder Allah altid det samme uanset sprog, kultur osv.... hvorimod Gud hedder Theos, Jahwe, Mungo osv...

Analysen kan være interessant, da det er muligt at sammenligne transformationen/oversættelsen fra en kultur (land, sprog, identitet) til en anden, MED transformationen fra et samfund til et andet (informations-samfund, hyperkomplekst eller hvad vi nu kalder det...) . "Oversættelse" forstået som et budskab der med sin indre kerne (DNA) kan leve videre i/med nye udtryk, former og sprog.

⁷⁰ Grundtvig, Værker i udvalg VI (Koch) p. 46

⁷¹ Grundtvig:1851: 604 (Danskeren)

⁷² Iversen: 1987: 32

andre Livs-Forhold”⁷³. Det er sand balancekunst.

Med disse referencer til Grundtvig selv burde det være tydeligt, hvordan kan kæmpede for en sammenhæng mellem tro og liv (støv og ånd). Den sammenhæng som i dag for danskere i særdeleshed er gået tabt (jf. 3.1.3 Gudstro i krise). Spørgsmålet er, om der ligger en kim i Grundtvigs egen teologi til denne adskillelse, eller om det skal den søges andenssteds?

Det er særligt for Grundtvig, at han i forlængelse af Confessio Augustana⁷⁴ (om kirken som de helliges forsamling ”i hvilken evangeliet læres rent og sakramenterne forvaltes ret”) så at sige laver en indsnævring og binder evangeliet tættere til selve trosbekendelsen, som igen blev bundet tæt til sakramenterne. Bjerg opsummerer det, at ”evangelium og sakramenter udgør en kultisk helhed”⁷⁵. På *trods* af at fællesskab er et nøgleord for Grundtvig, der beskriver menigheden som de troendes fællesskab, der, som Kristi legeme eller Guds folk, er vokset sammen og som vokser sammen, *så sker der* med denne særlige binding af begrebet menighed/kirke til den konkrete forvaltning af trosbekendelse og sakramenter også en *binding til gudstjenestens tid og rum*. At den Guds-ånds ’Yndlings-Side’ bliver søndag kl. 10, og at kristenlivet således ophører med at vekselvirke med folke- og hus-livet. Dette er en mulig forklaring på en efterfølgende fragmentering af tro og liv inspireret af Grundtvig - mod hans intention!

3.2.5 VEKSELVIRKNINGEN OG ”DET LEVENDE ORD”

Nu er det ikke alt om at forklare, hvorfor vi eventuelt er, hvor og som vi er. Det er derimod mere interessant at se, hvordan Grundtvigs tanker kan revitaliseres og udfordre danskernes religiøsitet og bruges som princip overfor en sammentænkning af online og offline fællesskab.

Peter Øhrstrøm har i en artikel om ”Grundtvig og Internettet” overfor formodningen om, at Grundtvig ”formentlig [ville] have været tilsluttet det verdensomspændende Internet!”⁷⁶ ledt opmærksomheden hen på Grundtvigs vægtning af ’det levende ord’.

”Livet og Kraften i Enkeltmandens Tro og Tanke-gang bliver først Kiendelige på Vexel-Virkningen mellem ham og hans Med-Mennesker”⁷⁷

Tanken for Øhrstrøm i artiklen er, at den mundtlige kommunikation forstås som umedieret i modsætning til den skriftlige kommunikation, hvorfor den skriftlige kommunikation ikke kan (veksel-) virke i lige så høj grad. Nu er det ikke i fokus, at diskutere hvorvidt mundtlig kommunikation kan betragtes som umedieret, men spørgsmålet her er dog om Grundtvigs tanke om ”det levende ord” skal tages så bogstaveligt som Øhrstrøm gør.

Øhrstrøm refererer fra Rønnings kommentar (1927), men Rønning, som ud fra Grundtvigs tanke om, at ”Hvad der vil have levende virkning, maa også virke lyslevende” afskriver den

⁷³ Grundtvig:1851: 605 (Danskeren)

⁷⁴ Den lutherske bekendelse fra 1530 forfattet i Augsburg (indeholder 28 trosartikler/bekendelser)

⁷⁵ Bjerg: 2002: 71

⁷⁶ Vartovbogen 1995: 40

⁷⁷ Grundtvig: 1833: Haandbog i Verdens-Historien. Udvalgte Skrifter ved Holger Begtrup, Bind VI: 27

skriftlige kommunikation i denne henseende, ”thi det er en død Ting, og levende kan ikke forplantes gennem dødt.”, ser dog også logikken vakle og problematiserer: ”Hvorledes er det, ud fra hans [Grundtvig] Synspunkt, muligt, at *Liv* kan forplantes gennem noget så uorganisk som Svingninger i Luften?”⁷⁸

Måske fordi Rønning og muligvis Øhrstrøm blander kategorierne mellem ånd, materiale, svingninger, organisk, uorganisk imod Grundtvigs intention. I hvert fald er det for enkelt at beskrive ’det levende ord’ som enten rene lydbølger (Svingninger) eller som ren mundtlig dialog. Grundtvigs ’levende ord’ handler for mig at se mest om ånd, og begrundet sig på tanken om Guds levende ord. Grundtvig skriver i salmen ”Vidunderligst af alt på jord”: ”Dets [Jesu Kristi rige] gåde er et guddoms-ord / som skaber, hvad det nævner”. Guds ord er levende og skaber, hvad det nævner! Det er dette Guds ’store ord’ - som Johannes Møllehave kalder ”Grundtvigs vandmærke”⁷⁹ - der er forudsætningen for vekselvirkning og liv - først mellem skaber og det skabte, så mellem det skabte. Grundtvig beskriver i ”Apostlene sad i Jerusalem”⁸⁰ vers 7:

“*Og har vi til nu på det store ord
som børnene små kun stammet,
af Himmels ild, som kom til jord,
vi har dog en gnist annammet.*”

Netop denne gnist (sidste verselinje) er vel det, der giver Grundtvig mulighed for alligevel at nuancere sine tanker i føromtalt brev til Fenger, hvor han tilføjer til nuancering: ”Mellem Christne Brødre kan Skrift være lige så godt som Tale”. Mellem kristne forestår en særlig ånd eller enhed eller hvad? Uanset hvad Grundtvig egentlig mener med dette, så er det tydeligt at ord mellem mennesker er utrolige vigtige. Både at det er levende, men også *hvilke* ord, der finder sted. Selvom det først og fremmest - hermeneutisk forstået - er Guds-ordet, der skaber hvad det nævner, så er det også for Grundtvig i en vis grad sandt for menneskers ord. Dels betydningen af ’grundord’ for at kristendommen kan tage bolig i nye kulturer, og dels sammenhængen mellem ord og identitet. Bjerg opsummerer Grundtvigs syn på dette med ”Folk er (i sit) sprog”⁸¹. At tale evangeliets budskab med tidens terminologi er helt klart et vigtigt ærinde for Grundtvig - manden som har skrevet en tredjedel af salmerne i Den Danske Salmebog Salmebog - og man kan så i samme åndedrag spørge om det ville være i Grundtvigs ånd at synge hans snart 200 år gamle salmer?

3.2.6 NYE ORD?

Grundtvig bidrog i denne sammenhæng (sprog, identitet, terminologi) med mange nye ord. I 1837 udkom ”Sangværk til den danske kirke samlet og lempet af Nik. Fred, Sev. Grundtvig, præst”. 401 salmer - nogle nye, andre gendigtninger - på et år. En gave til den danske kirke som ”erstatning” for det sangværk (klokkespil), som gik tabt sammen med Vor Frue Kirkes tårn

78 Rønning:1927: 184

79 Møllehave: 1992: 78

80 Den Danske Salmebog: 282

81 Bjerg: 2002

i 1807. Men sangværk er via salmen ”En Christens Seyerværk (ur) eller Sangverck”⁸² også en reference til den kristnes forhold til tiderne og tiden. Grundtvig havde mange forbehold for datidens kirke og forkyndelse, og det satte han ord på.

Selvom Grundtvig også havde sine forbehold overfor Søren Kierkegaard (og vice versa⁸³), så er vi her inde på noget af det, der måske samler de to store teologiske mastodonter i dansk sammenhæng. Forudsætningen for liv (mellem mennesker) er at mennesker faktisk *mødes*. For Grundtvig er det vekselvirkningen eller det levende ord mellem mennesker, der er forudsætningen for forståelse eller enhed – og liv. For Kierkegaard kan det hedde ’Hjælpekunst’:

*“At man, naar det i Sandhed skal lykkes En at føre et Menneske hen til et bestemt Sted, først og fremmest maa passe paa at finde ham der, hvor han er, og begynde der. Dette er Hemmeligheden i al Hjælpekunst.”*⁸⁴

Selvom citatet er fra en kontekst om at hjælpe et menneske med at blive kristen, så har både Kierkegaard og Grundtvig et klingende omkvæd i deres teologi, der handler om at blive ’samtidig’ med den anden – at blive ’medmenneske’. (se figur 7)

Man kan derfor godt spørge om Grundtvig i dag ville have bredbåndsforbindelse eller ej. Men jeg tror det spørgsmål er lidt for simpelt og skal stilles anderledes! Nemlig, ville Grundtvigs tre kategorier i dag snarere være Husliv, *webliv* og kirkeliv? Dette er overdrevent forsimplet (og upræcist) for at illustrere min pointe, som i virkeligheden er to.

Først. Al den forskning jeg har været omkring i forbindelse med dette speciale bekræfter (positivt og negativt⁸⁵) umiddelbart Grundtvigs syn for vekselvirkningen mellem mennesker i det levende rum (fysisk samtidighed). Derfor giver det mening, at bruge begrebet om vekselvirkningen, mellem mennesker i fysisk samtidighed, som både mål og middel.

For det andet vil jeg argumentere for også at bruge vekselvirknings-begrebet mellem virtuelle og fysiske fællesskaber. Fordi online fællesskaber er et *virkelighedsvilkår*, de allerfleste navigerer og befinder sig i, skal vi lade de online og offline fællesskaber vekselvirke, i stedet for at føre en diskussion om hvilken ”Yndlings-side” man har.

Nedenunder dette, at bruge vekselvirkningsbegrebet i relation til moderne kommunikation via interaktive medier, ligger en formodning om, at den interaktion (vekselvirkning) som internettet kan facilitere, kan motivere til og berige et kristent fællesskab. Ved bl.a. at forhøje den samlede sum (i offline og online fællesskaber) af menneskelig interaktivitet og vekselvirkning, kan dette være med til at forhøje den samlede sum af vekselvirkning (og ’interaktivitet’) mellem tro og liv.

Så måske kunne vi kalde dette en dobbelt sammentænkning. Dette handler om det sunde og gode ved *ikke* at spille de to slags fællesskaber op imod hinanden men på ’Grundtvigsk’

⁸² Møllehave: 1992: 75

⁸³ Kierkegaard omtalte f.eks. Grundtvig som en ’brølende grovsmed’

⁸⁴ Kierkegaard: 1848-49: ”Synspunktet for min Forfatter-virksomhed” §2 (Udgivet postmortum 1859)

⁸⁵ Negativ forstået som sociologisk uheldige konsekvenser, der hvor fysisk samtidighed mangler. Positiv forstået som sociologisk sunde konsekvenser, der hvor fysisk samtidighed er til stede (eller genereres)

at sammentænke dem. Dels handler det om at sammentænke online og offline fællesskab (det kunne vi kalde midlet), og dels handler det om en revitalisering eller nyformulering af kirkebegrebet, som udfordrer 'tro og liv' til at sammentænkes (det kunne vi så kalde målet).

Nu har jeg hos Grundtvig selv peget på en mulig forklaring på danskernes religiøsitet, men også et vigtigt og fremadrettet aspekt - nemlig den positive brug af vekselvirkningsbegrebet. En anden sandsynlig forklaring på danskernes afstand mellem tro og liv, er måden Grundtvig er blevet brugt på sidenhen. Tydeligst kan det beskrives med Kaj Thannings doktordisputats: "Menneske først"⁸⁶ Hvor han både i titlen, som er en halvering af Grundtvig-citatet: "Menneske først, Christen saa", men også i den teologiske fortolkning kommer til at adskille hverdagsliv fra kristenliv, så at kirkens rum får højere og højere dørtærskel ift. livets andre rum.⁸⁷ Poul Dam⁸⁸ har peget på, at vi, først med industrialiseringen, hvor mandens arbejdsplads forsvinder fra huslivet, og senere kvindens indtog på arbejdsmarkedet, har haft en udvikling, som modsiger den konkrete grundtvigske udformning (jf *husliv*, folkeliv og kristenliv).

3.3.0 DELKONKLUSION

Vi kan så vidt sammenfatte danskernes religiøsitet eller gudstro, som fragmenteret og distanceret fra hverdagen, med mine ord er der stor afstand mellem tro og liv. En mulig forklaring på denne afstand - som er symboliseret meget godt med de flestes brug af kirken (primært dåb og begravelse) - er Grundtvigs skelnen imellem det kirkelige og det daglige (husliv, folkeliv og kirkeliv), hvor evangeliet blev bundet meget stærkt til gudsstjenestens rum. Det betød at det kirkelige, kristelige - eller troen - samtidig blev hevet ud af de andre rum, hvorfor der efterhånden opstod en mur mellem disse rum.

Denne tendens er kun blevet forstærket af traditionen siden Grundtvig, selvom Grundtvigs intention med denne sontring var at sammentænke *tro og liv* og lade det vekselvirke. Stillet overfor det senmoderne informationssamfund med dets virkelighedsvilkår og dets udfordringer, er der i vekselvirknings-begrebet en nøgle til at lade moderne interaktive medier facilitere og spille sammen med vores offline liv. Fra et teologisk synspunkt kan det så være med til at sammentænke tro og liv i et kristent fællesskab.

Grundtvig var en mastodont og efterlod en overflod af skrifter. Derfor kan det også betænkes, når jeg via Grundtvig søger at forklare danskernes tro og bruge ham på baggrund af *udvalgte* læsninger. Som Henrik Wigh-Poulsen udtaler: "netop fordi Grundtvig mente så og gjorde så meget, kan han bruges og misbruges til stort set alt"⁸⁹ Jeg mener dog, at have konsulteret kompetente danske forskere (primært Iversen og Bjerg), og at min konstruktion er, ikke bare er brugbar, men også lodig.

⁸⁶ Kaj Thaning (1904-1994) Sognepræst og dr.theol. på disputatsen "Menneske først - Grundtvigs opgør med sig selv" (1963)

⁸⁷ Iversen: 1987: 212

⁸⁸ Dansk Kirketidende nr. 11/1984

⁸⁹ Ud & Se, januar 2010

4.0 KAPITEL 3: IDENTITET OG FÆLLESSKAB I INFORMATIONSSAMFUNDET

I dette kapitel vil jeg først beskrive nogle sociologiske forhold – som ikke kun gør sig gældende i Danmark – og hvilke konsekvenser det får for kirken og hvilken rolle moderne interaktive medier kan få. Her er jeg bl.a. inspireret af Qvortrup. Derefter vil diskutere nogle forskningsbølger i informationsvidenskab. Først centreret omkring Turkle, der som den store pioner i 80' og 90'erne, beskriver Internettet med dets online fællesskabers *potentiale* for identitetsforandring/-konstruktion, og hvilke *konsekvenser* det har for både identitet og autencitet. Herunder et etisk mellem spil ud fra Thomas Ploug. Dernæst er jeg inspireret af Dawson, som dels har en anden tilgang til begrebet fællesskab, dels fremhæver Internettets *affinitet* med de sociologiske forhold vi lever under i dag. Afslutningsvis vender jeg mig mod Fogg, og ser på persuasion i lyset af moderne interaktive medier

4.1.0 EN BRYDNINGSTID

Lars Qvortrup har i bogen ”Det Hyperkomplekse Samfund” givet en analyse af nutidens samfund og beskriver, hvordan vi er i en brydningstid på vej væk fra en antropocentrisk verdensbillede hen mod et polycentrisk verdensbillede. I antropocentrismen er der, ligesom teocentrismen, *noget* der er i centrum. Hvor det tidligere var gud, var det siden mennesket selv, der blev holdepunktet for filosofi og erkendelsesteori.

Qvortrup ser en nogenlunde evolutionær udvikling i filosofien og erkendelsesteorien, hvorfor det ikke giver mening f.eks. at gå tilbage til teocentrismen, men ’fremad’ mod et polycentrisk verdensbillede⁹⁰. Det første grus i antropocentrismens maskineri kan anes tilbage til 1600-tallet, men accelererede for alvor i begyndelsen af det tyvende århundrede med bl.a. Émilie Durkheim, som sagde, at vi må opgive ”det antropologiske postulat” også ”selvom det mishager mennesket at give afkald på den begrænsede magt, det i så lang tid har tildelt sig selv”⁹¹

4.1.1 DET HYPERKOMPLEKSE SAMFUND

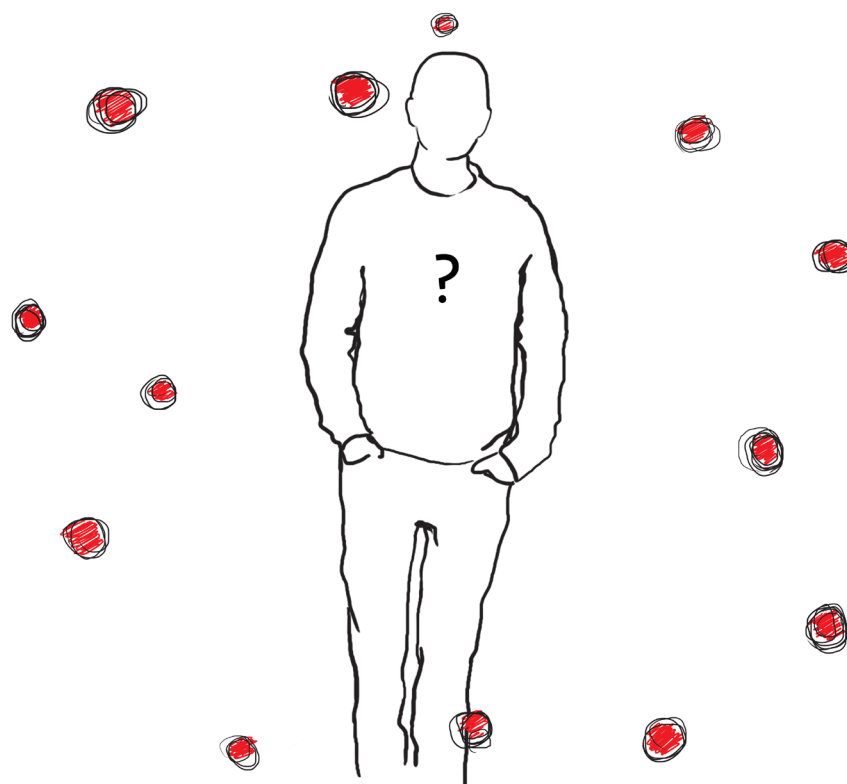
Mishaget, som Durkheim talte om, kommer bl.a. fordi mennesket ikke længere kan navigere omkring ét fast holdepunkt. Der er ikke ét centrum længere, men mange (poly) centre. Qvortrup beskriver – med Niklas Luhmann hængende over skulderen – hvordan et center er kendetegnet ved en kerne og en omverden. Det, der kendetegner kernen er et særligt sprog eller kode. Koden i politik er f.eks. magt. Kan et forslag få nok stemmer eller ej og derved blive effektueret. Koden i videnskab er sandhed. Er dette sandt eller falsk. Altså, to forskellige centre eller systemer (jf. Luhmanns *systemteori*), som ikke umiddelbart kan tale sammen. En nidkær videnskabsmand ville få det hårdt på Christiansborg, hvis han insisterede på sin sand/falsk-optik og ikke lærte at tælle til 90. Først må politikerne og videnskabsmanden erkende, at de sidder i hver deres center

⁹⁰ Qvortrup: 1998: 47

⁹¹ Qvortrup: 1998: 44

med hver deres kode og sprog. Derefter kan de begynde at nærme sig den andens center, ved at gå ind på nogle nye/andre præmisser.

Det er ikke så nemt, som det lyder, det er meget komplekst - *hyper*komplekst. Men det er kravet og udfordringen for nutidens mennesker for at kunne begå sig. Man skal lære at gå fra det ene center til det andet til det næste osv. Som tidligere nævnt (Indledning og Kapitel 1) skaber denne, individets, rejse mellem forskellige samfund⁹²/cirkler stress eller kontingens, hvilket kan generere en stor rodløshed (se figur 9) og længsel efter forankring og fast grund under fødderne. Og da der ikke er givet nogen fælles norm eller historie må mennesker, individet, selv skabe ex nihilo!

Figur 9: Den senmoderne rodløshed og længsel. Individets udfordring med at navigere mellem et overskud af valg skaber rodløshed og længsel efter forankring. (se også figur 1)

⁹² Man kunne måske kalde det subkulturer eller subsamfund, men det ville underforstå at der var ét overordnet samfund, som de andre relaterede sig til, men det er ikke tilfældet hos Qvortrup!

4.1.2 REDUKTION OG IDENTITETSKONSTRUKTION

Henrik Dahl bygger i "Mindernes dal" på en polycentrisk forståelse ligesom Qvortrup og siger samstemmende: "Hvis man ikke kan gøre uoverskueligheden overskuelig, bliver man vanvittig" (eller stresset). Dahl mener dog, at det også i et hyperkomplekst samfund er "muligt at gøre forholdet til omverdenen så enkelt, at vi kan have med det at gøre"⁹³

For at foretage en sådan reducering bruger vi i høj grad informationsteknologien. Computerteknologi kan f.eks. overskue langt flere data (information) end et menneske og kan dermed reducere og forenkle kompleksiteten - og gøre det langt hurtigere end menneskehjernen⁹⁴. Samtidig er computerteknologi (særligt Internettet), som det udbredes *overalt* i samfundet med til at øge kompleksiteten, og er således på samme tid både *redskab* i og *årsag* til det hyperkomplekse samfund.⁹⁵

Dette redskab eller denne reducering er i nogen grad den samme proces, som sker, når man *konstruerer* sin identitet. Lövheim siger i den forbindelse: "The Internet may enrich the process of identity construction... [in] ... the increased insecurity and ambivalence of late modern society"⁹⁶ Der er ikke lighedstegn, men dog en sammenhæng mellem hhv. at kunne overskue samfundet som individ, og så individets identitet i samfundet.

Dahl giver, måske ufrivilligt, et eksempel på dette. "Mindernes dal" er på den ene side en bog der italesætter det naive og ofte eskapistiske ved at drømme sig tilbage til 'gode gamle dage', fordi de gamle dage (ca første halvdel af det 20. århundrede) var præget af store frygtelige krige, revolutioner og omvæltninger i Europa, mens sidste halvdel primært var efterdønninger præget af relativ politisk stabilitet, penicillin og brød på bordet.

På den anden side ligger der i *erindringen* noget kompleksitetsreducerende - noget forankring. Hvor *nutiden* er præget af konstante valgmuligheder, som kan *stresse* og netop 'gøre vanvittig', ligger der i *fortiden* en historie som forklaring på, hvad der har formet mig, hvordan jeg er blevet *jeg* - min identitet eller *min* historie. For at blive i vekslen mellem tider (nutid vs fortid), så bemærker Dahl interessant, at denne identitetskonstruktion også ofte relaterer sig til fremtiden, i det han kalder et *fremtidsminde* og uddyber med de latinske tider: Futurum og futurum exactum. At når jeg bliver gammel (futurum), så vil jeg inden da (futurum exactum) have rejst, prøvet, reddet, erfaret, oplevet osv... dette og dette.⁹⁷

4.1.3 TOLKNINGSNØGLE OG METANARRATIV

Men står mennesket, individet, virkelig helt alene med sin identitet? Og kan mennesket skabe ex nihilo?⁹⁸

⁹³ Dahl: 2002: 42

⁹⁴ Dette uddybes senere i afsnittet om Persuasive teknologier (4.4.1)

⁹⁵ Qvortrup: 1998: 199 Det er nok ikke direkte årsag, men indirekte mht. at øge eller forstærke et - i forvejen? - hyperkomplekst samfund. Samtidig er der måske i dette en parallel til Turkles eksempel, om hvordan computerteknologi blev bestemmende for udviklingen i hele fagspsykologien (Turkle; 1995: 128)

⁹⁶ Lövheim: 2005: 125

⁹⁷ Dahl: 2005: 177

⁹⁸ Om ikke 'ikke ud af intet', så dog 'uden noget' på forhånd givet.

Både Qvortrup og Dahls bidrag er relevante til at forstå tiden og den længsel mange mennesker oplever. Qvortrup peger også selv på, at kirken (eller religionen) kan være tolkningsduelig og tjene til at overkomme kontingensen.⁹⁹ Selvom der kan være en sammenhæng mellem udfordring og identitet – at opgaven med at navigere i samfundet samtidig bliver til konstruktion af identiteten – så behøver der ikke at være det.

Qvortrup forsøger, som jeg læser det, her at skelne mellem hyperkompleksitets-problemet og kontingens problemet. De to hænger nøje sammen, men selvom et menneske lærer at gå fra system til system, fra kultur til kultur ("individer 'på vandring'"¹⁰⁰ kalder Qvortrup det) og derved i nogen grad overvinde kompleksiteten, så kan der stadig være et grundlæggende kontingensproblem! Selvom om man har lavet en forenkling ved at vælge noget¹⁰¹ – og dermed fravælge noget andet – så mangler der stadigvæk ét holdepunkt, en forankring eller noget der kan bekræfte og legitimere dette valg. Der kan stadig mangle *noget*, der kan sætte ord på det, som jeg *ikke kan forstå og rumme eller overskue* (jf. kontingens). Gud kan være en sådan kontingensformel¹⁰². Overfor den usikkerhed som et samfund uden fast udgangspunkt kan, eller vil, skabe kan Gud eller religionen blive et potentiale.¹⁰³

Med Lövheim vil jeg sige, at de religiøse metanarrativer giver en tolkning til både den individuelle og den sociale identitet, som kan sættes ind i hverdagslivet¹⁰⁴, og dermed løse kontingensproblemet, men ikke *per se* kompleksitetsproblemet.

I forhold til *interdependensen* mellem mennesker, og derfor mellem den individuelle og sociale identitet, sætter Lövheim ord på en interessant spænding. For hvad sker der med fællesskabets "social relations of commitment and mutuality, in a situation where the values and need of the individual participant become increasingly temporal, subjective, and contingent"? På grund af denne pluralitet og relativitet, bliver menneskers fællesskabsnavn først og fremmest, at der *ikke* er noget, der samler os.¹⁰⁵ Dermed trues både autenticiteten og den kollektive identitet (fællesskab).

4.1.4 OPSUMMERING – DET HYPERKOMPLEKSE SAMFUND

Det kan måske virke som en modsigelse at bruge en tolkning, der teoretisk set vil være *selvforankret*, i sammenhæng med en teologisk tolkning der, for det troende menneske, er *Gudsforankret*. Qvortrups analyse er god, fordi den leverer en helhedstolkning til vores samfund, som kirken med fordel kan spejle sig i. Den er også svær at kritisere, da den ligesom omslutter sig selv, og eneste forudsætning er teorien selv. Det er Qvortrup selvfølgelig godt selv klar over, og han mener derfor heller ikke at kunne løse 'urgåden', men betragter det som et fænomenologisk billede af det der sker lige nu.¹⁰⁶

99 Qvortrup: 2003: 140ff – Egentlig slår Qvortrup et slag for, at kirken skal blive tolkningsduelig og så at sige legitimere sin eksistens.

100 Qvortrup: 1998: 180

101 Og dermed i første omgang overvundet 'valgmuligheds-lammelsen' (Douglas Coupland, jf. Indledning fodnote 8)

102 Qvortrup: 2003: 140

103 Potentiale for usikkerhed (ikke sikkerhed!) i form at kirkens "enorme paradokssemantiske lager" (Qvortrup: 2003: 139)

104 Lövheim: 2004: 60

105 Lövheim: 2005: 132f

106 Selvom Qvortrup ikke påstår at ville løse 'urgåden', så opstiller han dog en altomfattende tolkning, som ikke har noget holdepunkt. På det plan er hans metode og tilgang umiddelbart i overensstemmelse med teorien. Men kun umiddelbart! Det svarer lidt til billedet, hvor forskellige blinde mennesker har fat i hver deres del af en elefant, og hvor de selvfølgelig ikke kan blive enige om, hvordan den (verden) ser ud. Udefra ser vi jo, at de alle har ret i deres beskrivelse, men har hver deres udgangspunkt (snabel eller fod osv.), hvorfor deres kode for elefant bliver forskellige og umuliggør samtalen. Udefra betragtet forstår vi desuden, at de skal lære hinandens udgangspunkter (kode, sprog) før de kan begynde at forstå hinanden. Men at påstå at man netop selv står på afstand og betragter alle menneskerne og elefanten vil tangere det arrogante. Og her er Qvortrup ikke i overensstemmelse med sin teori. For hvordan kan en teori, som *per def* vil være formuleret i ét af de mange centre appliceres i alle

Disse sociologiske betragtninger har fået lov at fylde og bidrage med i hvert tre læringer:

At mange mennesker i dag oplever en rodløshed og en længsel mod forankring (f.eks. et metanarrativ), hvilket kirken godt kan facilitere.

At mennesker i forskellige sub-kulturer ikke kan nås med det samme sprog (pga. hyperkompleksitet)

At moderne interaktive medier (f.eks. Internettet) kan hjælpe til håndtere denne kompleksitet -og måske udgøre et fællessprog.

Det sidste, med fællessprog, er interessant. Qvortrup f.eks. kredser netop om, hvordan medierne, forstået som 'offentligheden' udgør et særligt system blandt systemerne og tilnærmelsesvist er en slags metasystem, der forsøger at skabe en fællesverden - et centrum: "Den offentlige mening udgør det centrumløse hyperkomplekse samfunds centrum"¹⁰⁷ Er det et både-og? Er der her et kompromis mellem virkeligheden og det teoretiske udgangspunkt? Måske tager bl.a. Stig Hjarvard skridtet fuldt ud, hvis vi vender tilbage til begrebet om medialisering?¹⁰⁸ (3.1.2) Denne tanke om medialisering er – indholdsmæssigt – ikke ny for informationsvidenskaben. I næste afsnit kan vi se, hvordan denne tanke kan føres tilbage i tiden, selvom forskningen også kommer i forskellige bølger.

4.2.0 EXTENSIONS OF OURSELVES

Når feltet for en undersøgelse knytter til ved online relationer, er det svært at komme uden om Turkle, psykolog og professor i samfundsvidenskab på Massachusetts Institute of Technology. Hun har i sin bog "Life on the screen - identity in the age of the internet" samlet, beskrevet og konkluderet på mange års interviews og 'laboratorie'-forsøg. Fokus har ikke været, hvad vi kan bruge computere eller Internettet til, men hvad det gør *ved os*, når vi bruger det.

Med dette nøglespørgsmål, som går igennem hele Turkles forskning op til idag¹⁰⁹, lægger hun sig i sporet efter Marshall McLuhan, som sagde: "Societies have always been shaped more by the nature of the media by which men communicate than by the content of the communication"¹¹⁰ Altså, et fokus på hvad medierne (computerteknologi) gør ved samfundet (os), snarere end hvad man kan, gør eller siger med medierne. McLuhan skrev i 1964:

*"The medium is the message. This is merely to say that the personal and social consequences of any medium – that is, of any extension of ourselves – result from the new scale that is introduced into our affairs by each extension of ourselves, or by any new technology."*¹¹¹

centre? Eller hvordan kan en teori overordnes alle systemer, hvis der ikke findes noget sådant overordnet?

107 Qvortrup: 1998: 247

108 Man kan diskutere om Qvortrup overhovedet er uenig heri, og han i virkeligheden, kridter banen op for en sådan terminologi.

109 F.eks. interview i The New York Times: "Really Thinking about Things", 8/11/2007

110 Marshall McLuhan: "The medium is the message: An Inventory of Effects", 1967

111 Marshall McLuhan: "Understanding media: the extensions of man", 1964

Extensions of ourselves! Ligesom hjulet er en forlængelse foden, bogen en forlængelse af øjet, så er medier en forlængelse af mennesket.¹¹² Ikke fysisk eller kemisk men, sociologisk beskrevet, som en sammensmeltning mellem menneske og medie. Turkle lader en trettenårig dreng komme til orde: "You take a little piece of your mind and put it into the computer's mind and you start to see yourself differently."¹¹³

Med hjernen godt begravet i computerens processor, kan man derfor stadig godt fornemme McLuhan inspirere, når Turkle kalder computere for "objects to think with".¹¹⁴

4.2.1 OBJECTS TO THINK WITH - ET POTENTIALE

Objects-to-think-with (eller *evocative objects*) er af Turkles nøglebegreber for at tale om computere. Hendes tese er, at computere kan facilitere et selvrefleksivt 'rum'. Altså, et rum eller sted, hvor en person så at sige kan lege med sin identitet (*identity-play*) ved at afprøve og overskride sine 'normale' grænser uden at det får - de samme - konsekvenser som i det offline liv.

Derfor mener Turkle, at computere kan fungere som terapeuter! Forstået på den måde, at en person, som oplever sociale problemer i sit offline liv, kan opleve at få nye (selv)indsigter ved at spejle sig selv i det rum computeren kan skabe eller de mennesker internettet kan give adgang til. For Turkle er det dog primært det sidste, når computeren via internettet faciliterer adgang til et, relativt anonymt, online fællesskab, hvor det terapeutiske potentiale for alvor kommer i spil.

Det træder også her tydeligt frem, at Turkle er klinisk psykolog inspireret af et psykoanalytisk paradigme¹¹⁵. Fællesskabet bliver ikke betragtet eller beskrevet som et mål, men snarere som et middel for det enkelte individs ve og vel, identitet, selvværd osv. Et middel eller redskab som hun, med låneord fra den danskfødte psykolog Erik Erikson, kalder "a psychosocial moratorium"¹¹⁶, og som her skal betegne dette rum eller sted (næsten) uden konsekvenser.

*"Virtual spaces may provide the safety for us to expose what we are missing so that we can begin to accept ourselves as we are"*¹¹⁷

Turkle er meget optimistisk omkring potentialet for disse 'steder' eller 'rum', hvor man tilsyneladende kan boltre sig uden nogen kedelige konsekvenser. Det kan hjælpe mennesker til at acceptere og/eller konstruere deres identitet og lære noget om andre ved at spejle sig selv i andre, så deres offline liv faktisk forbedres. F.eks. kan en mand lære noget om sig selv, og sin måde at omgås kvinder på i den offline virkelighed, hvis han selv har forsøgt at tale og navigere, som kvinde i en online virkelighed, og dermed - forsøgt - oplevet, hvordan omgivelserne reagerer på en kvinde!

112 [http://www.youtube.com/watch?v=A7GvQdDQy8g] Set 8/1/2010

113 Turkle: 2003: 5

114 Turkle: 1995: 47

115 Turkle: 1995: 269

116 Turkle: 2003: 5

117 Turkle: 1995: 263

Samtidig erfarer Turkle også at disse anonyme fællesskaber, hvor man kan lege med sin seksualitet (f.eks. skifte køn), have forskellige identiteter osv., udgør en risiko for en del brugere. Brugere hvor det offline sociale liv tværtimod ikke bliver bedre, men hvor de bliver mere og mere viklet ind i det online fællesskab, så den online virkelighed i nogle tilfælde fremstår mere virkelig end den offline virkelighed.

Her er det værd at nævne, hvornår Turkle forsker og skriver dette. Nemlig i starten af 90'erne, da WorldWideWeb (www) var nyfødt og skulle lære at begå sig. Fra denne tid bekræfter undersøgelser konsekvenserne af højt Internetforbrug i form af mindre social omgang, øget ensomhed og depression, men i lyset af nuværende studier kan dette ikke bekræftes, og dette forhold forstås nu på baggrund af dels manglende erfaring med mediet, dels at der er kommet mere balance mellem offline og online fællesskaber, efterhånden som flere venner og familie også kom online.¹¹⁸

En anden, men ikke umiddelbart bekræftet, forklaring er, at Internettet i begyndelsen tiltrak forholdsvist mange, der havde sociale problemer, som f.eks. ensomhed. I hvert fald kan læseren nogle gange få fornemmelsen af, at de interviewede eller omtalte forsøgspersoner hos Turkle også er hendes klienter, og det går ofte som et omkvæd, hos dem der udtaler sig, at *Real Life* er noget rod. Som én sammenfattende siger det: "there must be something wrong with Reality"¹¹⁹

Førnavnte citat om 'Reality' skitserer desuden en af de tre modsætningsfyldte spændinger jeg finder beskrevet hos Turkle, nemlig anonymitet, reality og individet.

4.2.2 DET ANONYME RUM

Det, som tillader denne *identitets-leg* og kan være et potentiale for forandring, er samtidig også det, der udgør et problem. Nemlig anonymiteten og fraværet af (etiske) regler. Du kan lyve, og du kan bedrage andre! Derfor beskriver Turkle også denne grundtone af usikkerhed, som hele tiden er i de online fællesskaber.¹²⁰

Interessant er dog, at de tydeligste eksempler på personer, der via online fællesskaber opnår nye kompetencer, selvindsigt eller en identitetsforankring, som motiverer til og forbedrer det offline fællesskab, faktisk er der, hvor brugeren er ærlig og åben om sin offline virkelighed (og/eller problem). F.eks. historien om en handicappet pige, for hvem "the Internet had been a place of healing"¹²¹. Den eneste gang Turkle bruger ordet helbredelse (healing) sker, da en person er åben og ærlig!¹²²

4.2.3 VIRKELIG VIRKELIGHED

Det sidstnævnte perspektiv betyder dog ikke, at der ikke - i Turkles optik - finder en forbedring sted, der hvor man f.eks. lyver om sin identitet i et online fællesskab. For mange vil det at lyve

¹¹⁸ Dawson: 2005: 78-79

¹¹⁹ Turkle: 1995: 242

¹²⁰ Turkle: 1995: 228

¹²¹ Turkle: 1995: 263

¹²² Dette skal ikke neglige betydningen og forcen ved at kunne være anonym i det online rum, det har bare ikke samme fokus og relevans i denne sammenhæng

svare til at bryde reglerne, men kan man bryde reglerne, når "the rules of conduct are unclear"¹²³? Cyberspace giver på dette område anledning til to bemærkninger om hhv. *kausalitet og autencitet*, hvoraf den første er tidstypisk for starten af 90'erne.

I www's tidlige fase hvor dette var et helt nyt sted, og man endnu ikke kunne søge information i diverse betydningsordbøger, var det derfor meget svært at relatere eller sammenligne online fællesskaber med de velkendte fysiske. Da kommunikationen udelukkende var skriftlig medieret og derfor afveg fra de normale sociale relationer og nøgler/koder (*social cues*), var det yderligere med til at distancere det online fællesskab fra det fysiske, og det kunne måske føles som et fællesskab uden kausalitet – som en ferieø uden tyngdekraft. Altså, uanset hvor ofte man forsøgte, så blev nogen næppe gravid af at dyrke sex på nettet.

Jeg tvister med vilje kausalitetsbegrebet en smule. Årsag-virknings-princippet burde her, nær jorden, være lige så sikkert som tyngdekraften. Man vidste bare ikke hvilke, virkelige, konsekvenser ens handlinger i cyberspace ville afføde. Nogle anede det – andre gættede vildt. Hvad enten www beskrives som et sted, et rum, et fællesskab osv., så er det dog sandt og virkeligt. Selvom man ikke får kønssygdomme via netværkskablet, så har ens gøren og laden konsekvenser for den enkeltes identitet, for fællesskabet og for sproget.

Når et menneske, der på Internettet i det 'anonyme' fællesskab kalder sig FabulousHotBabe¹²⁴, næsten med garanti er 84-årig mand fra Miami, hvad sker der så med ordet autencitet? Turkle sætter selv ord på frygten om, at i en "culture of simulation, a word like authenticity can no longer apply"¹²⁵. Knap ti år senere bekræfter Dawson denne sociale konsekvens af Internettet som "a crisis of authenticity"¹²⁶

4.2.4 INDIVIDET OG IDENTITETSKONSTRUKTION - EN NEGLIGERING AF FÆLLESSKABET

Den tredje spænding jeg finder, handler om identitet og konstruktionen af identiteten. Med Turkles psykologiske (antropologiske) ståsted, vil hun ikke tale om én identitet eller ét selv – men flere! (*fluid self*¹²⁷) Bl.a. derfor ser hun et potentiale i de anonyme fællesskaber, fordi jeg f.eks. kan optræde som det modsatte køn og dermed udforske de ukendte, undertrykte eller forskellige identiteter/selv'er af 'mig'. Således kan 'jeg' blive klogere på 'mine' forskellige identiteter, og derved socialt mere navigeringsdygtig. Turkle er på dette punkt inspireret af en postmoderne tænkning uden ét centrum, men med flere centre, og derfor ser hun en vis affinitet mellem Internettet og vores identitet (eller samfund), og citerer "The center fails to hold"¹²⁸

I alt dette er der egentligt god overensstemmelse mellem hendes teori og praksis, men det indeholder samtidig en modsigelse. Pludselig er det svært, at sige 'jeg' eller 'mine' (uden brug af citationstegn, jf. forrige afsnit). For hvem er det, der snakker nu? En kvinde eller en mand, den

¹²³ Turkle: 1995: 228

¹²⁴ Turkle: 1995: 211 – Eller psykiateren Alex, der under navnet Joan skabte en syg kvinde, som blev støttet af andre Internet-brugere. Først via nettet, siden finansielt og til sidst bl.a. fik sendt blomster og kort til et hospital! En historie hvor de to verdener aldeles ikke kunne holdes adskilt. (p228-229)

¹²⁵ Turkle: 1995: 254

¹²⁶ Dawson: 2004: 2

¹²⁷ Turkle: 2003: 5

¹²⁸ Turkle: 1995:257 (her citerer hun Kenneth Gergen: "The Saturated Self: Dilemmas of Identity in Contemporary Life")

voldelige eller bløde, mit gamle jeg, mit nye jeg osv. Det kan måske forekomme søgt og primært teoretisk, men Turkle er godt klar over denne dissonans, hvor hun som psykolog på den ene side taler om selv'et som *decentreret*, og så på den anden side selve hverdagslivet, hvor man konstant betragter og navigerer som om, at *jeg*, er en ansvarlig og handlende enhed¹²⁹

Det vigtigste er her ikke, hvordan vi omtaler selv'et eller menneskets identitet. Men konsekvensen af denne centrering omkring individet, det enkelte menneske er, som tidligere nævnt, at selve fællesskabet ryger i baggrunden. Fællesskabet bliver et middel og redskab og ikke et mål i sig selv. Det kan måske godt være, at fællesskabet for Turkle faktisk er det vigtigste *og* målet for at bruge moderne interaktive medier, men så er der i bedste fald en uoverensstemmelse mellem middel og mål – og hun bemærker ironisk og spørgende: "is it really sensible to suggest that the way to revitalize community is to sit alone in our rooms, typing at our networked computers and filling our lives with virtual friends?"¹³⁰

4.2.5 OPSUMMERING - SHERRY TURKLE

I specialets kontekst vil jeg særlig være opmærksom på to læringer fra Turkle. Det første er det *potentiale for forandring*, der kan være, når et menneske over for sig selv og andre er åben og ærlig om det, der udgør et problem for personen, og at dette er muligt via moderne interaktive medier. Der er også et (mindre?) potentiale der, hvor man ikke er ærlig overfor andre, men det udgør til gengæld en større risiko, og det er den anden læring:

At nettets *online fællesskaber er 'risikable'*. "When people become intimate, they are particularly vulnerable; it is easy to get hurt in online relationships"¹³¹ Og netop fordi "the rules of conduct are unclear" er det svært at håndtere denne sårbarhed, da der ikke er nogen kontrakt om ansvarlighed. Lektien er ikke så meget, at man er sårbar, men at det kunne være gavnligt med en *kontrakt* om de etiske regler i online fællesskaber.

4.2.6 THE FACE OF THE OTHER

Thomas Ploug har i dansk sammenhæng beskæftiget sig med bl.a. denne sårbarhed og det aspekt, at vi handler etisk forskelligt alt efter om vi interagerer online eller offline. Med et begreb fra Emmanuel Levinas 'the face of the other'¹³², som han omtolker en smule og bruger til at pege på det fysiske ansigts betydning for vores interpersonelle interaktion. Eller på jævnt dansk: face-to-face dimensionens betydning for kommunikation, og hvis den mangler, ændres etikken tilsyneladende, så både tonen og indholdet ofte bliver hård, aggressiv og mangler respekt.¹³³ Plougs projekt er at undersøge, hvad der kan forklare denne forskel mht. etik og centrerer det omkring betydningen af 'the face of the other'.

Ploug opstiller indledningsvist alternative forklaringer som evt. kan forklare denne forskel i

¹²⁹ Turkle: 1995: 15

¹³⁰ Turkle: 1995: 235

¹³¹ Turkle: 1995: 228

¹³² Ploug: 2009: 4 – Fransk filosof 1906-1995. Udviklede en filosofi om bl.a. begrebet "The transcendental face", om den særlige betydning face-to-face fællesskabet har for vores kommunikation og interaktion. At den andens ansigt så at sige betegner et særligt, unikt menneskeligt, forhold (en dør ind, et omdrejningspunkt), der 'transcenderer' det umiddelbare og fordrer et særlig etisk ansvar og forpligtelse overfor mit medmenneske.

¹³³ Ploug: 2009: 6f

etikken mellem cyberspace og face-to-face interaktion: Hvis den f.eks. er anonym, hvis den er offentligt tilgængeligt eller måske det kan skyldes en teknologisk fremmedgørelse overfor computermedieret kommunikation. Den sidste er som før nævnt ikke lige så oplagt, som tilbage i 90'erne (se afsnit 4.2.1 Objects to think with - et potentiale). Det første med anonymitet spiller til gengæld en kæmpe rolle i Turkles forskning og undersøgelser, og ville nok umiddelbart, for hende, kunne forklare denne forskel i mht. det etiske.

Selvom disse (alternative forklaringer) dog er relevante og til dels rigtige, så forklarer de ikke, mener Ploug, fyldestgørende denne forskel, hvorfor bogen (phd-projekt) primært fokuserer på face-to-face fraværet i cyberspace interaktion og hvilken *betydning* det får for virkelighedsopfattelsen¹³⁴ af den man interagerer med.

Det interessante med denne vinkling er, at fysisk fravær ikke så meget handler om *tid og rum*, men snarere det fysiske fravær 'konceptionelt' forstået. Manglende fysisk samtidighed (*tid og rum*) kan godt være en (alternativ) forklaring på denne forskel, men ikke fyldestgørende. Man kan nemlig godt interagere i Cyberspace og være tæt på hinanden i tid og rum, men hvor der stadig er en kategorisk etisk forskel, mener Ploug.¹³⁵ Så dette face-to-face fravær konstitueres, i hans undersøgelse, primært af, at jeg nu kigger ind i skærmen og har mine hænder på tastaturet, mens jeg interagerer, og *uanset* om de andre faktorer (alternative forklaringer) er til stede eller ej, *så sker der noget!*

Det er her oplagt at spørge, om det i virkeligheden er selve mediet, der gør forskellen, og ville der derfor også kunne bekræftes en 'etisk forskel' i interaktionen mellem mennesker i hhv. face-to-face-, telefon-, mail-, brev-interaktion osv.¹³⁶ (dette formoder Ploug). Der kunne også formodes en forskel indenfor det *samme medie*: computer medieret interaktion faciliteret via *video* (f.eks. Skype) fremfor *tekstbaseret*. Dette er i undersøgelsen uvidst, da fokus er på tekstbaseret interaktion¹³⁷, men spørgsmålet er relevant og der er yderligere to ting der kunne gøres til genstand for videre forskning:

For det første ville det være et stort spring at afklare om dette primært handler om 'the face of the other' eller måske snarere handler om 'the face of the media', i så tilfælde kunne man betragte Ploug som en tvistet udgave af McLuhan - "The medium is the ethics"

For det andet undrer det mig at Ploug ikke overvejer betydningen for etikken i en *blended interaktion* - her tænker jeg primært på en interaktion mellem mennesker, der faciliteres både online og offline. Nu er Plougs projekt primært filosofisk, hvor hans mål er at betragte interaktionen i hhv. face-to-face og cyberspace og holde det adskilt for at kunne sammenligne dem. Dette er også på godt som et *filosofisk* projekt, men i praksis kan man ikke isolere den online kommunikation fra den offline kontekst¹³⁸, og ligesom jeg i specialet søger at afdække en synergi, et potentiale i den *blendede* interaktion, som motiverer og beriger fællesskabet, kunne man også forestille sig, at dynamikken i en blended interaktion fik betydning for de

134 Plougs tese er, at face-to-face fraværet så at sige reducerer eller påvirker troen på den man interagerer med. ("the reality of the particular interacting agent")

135 Ploug: 2009: 209ff

136 De fleste har f.eks. en umiddelbar distinktion mellem disse medier. F.eks. er det ikke 'etisk korrekt' at blive fyret fra sit job via sms: [http://jp.dk/indland/indland_politik/article1560483.ece] eller [<http://www.arbejdsmiljoviden.dk>] Set. 15/01/2010

137 Ploug: 2009: 75

138 Jf. Indledning og Lövheims indspil om altid at forstå det online mennesker som situeret i en offline kontekst.

etiske aspekter, når man kommunikerer i Cyberspace. At man automatisk underlægger sig etiske spilleregler, og ikke i samme grad kommunikerer hårdt, underlødigt eller med manglende respekt, hvis man dagen efter skal sidde og spise sammen!

Jeg har også i det ovenstående arbejdet med begrebet om en etisk kontrakt (afsnit 4.2.5) Dette kommer sig af, at jeg ikke nødvendigvis kan forudsætte eller præcist formulere den ændrede dynamik eller ansvarlighed, der er i et kristent fællesskab, som faciliteres både online og offline frem for blot online.

I Plougs formulering af 'the face of the other' kan man godt se en parallel til Grundtvigs begreb om vekselvirkningen mellem mennesker¹³⁹. Grundtvig talte dog ikke om en ændret etisk kategori men en ændret dynamik, og yderligere ligger der hos Grundtvig en teologisk komponent, nemlig 'ånden', som bliver udgangspunkt (garant) for denne *dynamis*, hvorfor denne vekselvirkning eller interaktion faktisk kan faciliteres via skrift.

4.3.0 INFORMATIONSBØLGER

Morten Thomsen Højsgaard¹⁴⁰ identificerer to bølger i forskningen, hvor den første forskning var præget af den usikkerhed og umodenhed, som kendetegner et nyt fag. Turkle præger primært forskningen i denne periode, hvor forskerne var markant sort-hvide, utopistiske eller dystopistiske, og tilhører selv den første kategori¹⁴¹. Problemet er ikke, at hun ikke ser og beskriver nogle farer og konsekvenser, men at hun tror på et større potentiale, end der er videnskabeligt belæg for. Nok mest fordi faget metodisk og teoretisk mangler grundvold på dette tidspunkt, og det er bl.a. på grund af dette, at Dawson opstiller sine bud på hvilke videnskabelige spørgsmål, der må stilles. Kriterier der svarer til den 2. bølge, som er mere nuanceret og realistisk.

Man må dog ikke overse det, der samler begge bølger, hvilket kan udtrykkes meget godt med Stephen O'Leary. I 2005 kan han placeres i 2. bølge, og når han ser tilbage, har han svært ved at bevare den optimistiske tone fra sine tidligere publikationer, og han tøver ikke med kalde dem naive og endda utopiske. Men han holder fast i den kolossalt store *betydning* moderne interaktive medier har - den er på højde med Gutenbergrevolutionen.¹⁴²

Hvis der er et blandt de mange IT-buzzord, der skal fremhæves i forhold til at forklare dette revolutionære potentiale, så er det *interaktiv*. I det følgende vil jeg diskutere Dawson og hans forskning omkring begrebet 'interaktivitet'.

4.3.1 SPØRGSMÅL I DEN ANDEN BØLGE

Hvilke metoder eller spørgsmål kendetegner så den 2. bølge i forskningen? Dawson formulerer 6 undersøgelsesfelter med nogle basale spørgsmål, hvor det tredje er særlig relevant for dette speciale:

¹³⁹ "Hvad der vil have levende virkning, maa ogsaa virke lyslevende". Se afsnit 3.2.5 Vekselvirkningen og "Det levende ord"

¹⁴⁰ Højsgaard: 2005

¹⁴¹ Dawson/Cowan: 2004: 8

¹⁴² O'leary: 2005: 38

“We need studies of the relationships between people’s religious activities online and offline, as well as their religious activities online and offline and other kinds of activities online and offline. We need to gain a better grasp of the overall social context of cyber-religiosity”¹⁴³

Særligt er det “the relationship” mellem online og offline religiøs aktivitet. Måske med en omvendt tilgang, da min tilgang ikke er induktiv, men hypotetisk-deduktiv fordi jeg formoder at “the relationship” her (kombinationen af online og offline) dækker over et synergistisk potentiale.

I tråd med en postmoderne polycentrisk samfundstænkning ser Dawson Internettets primære relevans på grund af *“its affinity, I will argue, with this new structure of social relations late-modern societies”¹⁴⁴*, hvorfor det for ham er et centralt spørgsmål, hvorvidt denne nye kontekst kan rumme nye religiøse udtryksmåder eller hvorvidt den er uforenelig og faktisk en ’antitese’ til at være religiøs. Det sidste uddybes hen over de næste afsnit.

Dawson ser, ligesom Turkle, sammenhængen og affiniteten mellem de moderne interaktive medier og vores senmoderne samfund, men går dog mere i dybden med selve begrebet fællesskab.

4.3.2 INTERNETTETS POTENTIALE TIL AT FACILITERE FÆLLESSKAB

Det første skridt for Dawson er nemlig at undersøge om virtuelle fællesskaber *overhovedet* er mulige, for dernæst at undersøge om de kan være *religiøse*. Til at afgrænse begrebet fællesskab er Dawson bl.a. inspireret af Rheingold¹⁴⁵, men mener samtidig, at Rheingolds parametre for fællesskab er alt for flydende. Dawson giver ikke selv nogle eksakte og målbare parametre, men peger i stedet på *opløsningen* af fællesskabsbegrebet i vores samfund. Vi må først tage en hæderlig slåskamp med dette begreb før vi kan udvikle præcise parametre, også selvom en general konsensus ikke er lige om hjørnet. Dawson beskriver rigtigt, at det der samler et netværk er *individet* i midten¹⁴⁶, hvorfor *netværk* for så vidt er antitetisk til *fællesskab* (jf. min begrebsafklaring 1.6). Karakteristisk for mennesket i dag er en kernefamilie plus nogle få faste relationer i hverdagen – resten er et mangfoldigt netværk af forskellige mennesker, i forskellige sammenhænge og til forskellige tider.

Er netværk så ved at erstatte fællesskab? Hvis det er, så er det måske oplagt at give Internettet skylden? Dawson vil ikke bekræfte dette, tværtimod: *“the Internet appears to be a highly social medium with a marked potential for community-building.”¹⁴⁷*

De fleste kirker tænker formodentligt, at et netværkssamfund uden fællesskaber lyder fattigt og teologisk meget udfordrende. Men hvordan har kirkerne tænkt om og brugt Internettet? Selvom mange kirker har taget et hovedspring ud i Internettet, så er de fleste kommet hurtigt op til

¹⁴³ Dawson: 2004: 10

¹⁴⁴ Dawson: 2004: 76

¹⁴⁵ Dawson: 2004: 81

¹⁴⁶ Dawson: 2004: 82

¹⁴⁷ Dawson: 2004: 79

overfladen, hvor de nu står og træder vande. O'Leary var i 2005 næsten forskrækket over hvor få kirker (religiøse websites), der overhovedet var i nærheden af at udnytte mediets potentiale¹⁴⁸. Den største forklaring er nok, at man har fortsat med at gøre på Internettet, hvad man gjorde med fjernsynet. Mange har primært tænkt om Internettet som et massekommunikationsmiddel, et slags *missionsredskab*, som kunne nå endnu længere ud og endda uafhængigt af primetime. Man har copy-pastet tv'ets funktion over i et online medie¹⁴⁹ - der burde være nogle røde lamper, der lyser!

Hvis kirken gerne vil være et fællesskab eller udgangspunktet for et, og hvis kirken gerne vil være i midten af netværket i stedet for individet, så må kirken få øjnene op for Internettets potentiale til at facilitere fællesskab (community-building). Dette potentiale hedder i høj grad *interaktivitet* - og det handler ikke bare om at kunne svare på en email.

Internettet har den indbyggede spænding (paradoks), at det på den ene side kan samle og connecte folk i fællesskab over afstand i tid og rum, og på den anden side er det et fællesskab, hvor man typisk sidder alene med sin computer¹⁵⁰. Særligt tidligere da al interaktion via Internettet var skriftligt medieret, gav det anledning til spørgsmål som: er det virkelig fællesskab? Brenda Brasher kalder Internettet et "nonenvironment", som opsluger de normale og umiddelbare omgivelser, vi befinder os i¹⁵¹. Her må jeg nævne min ven, hvis kæreste bor 7 tids-zoner væk. Ofte mødes de på Skype for at studere sammen et par timer. De sidder primært i stilhed, men kan hele tiden se og tale med hinanden, og hverken de eller jeg vil give Brasher ret mht. Internettet som 'nonenvironment'. Men selvom udviklingen har betydet bedre net-opkobling, bedre billeder, bedre lyd osv. - på en måde så debatten om Internet-paradokset¹⁵² bør nuanceres og opdateres - så ønsker min ven stadig fysisk at rejse de 7 tidszoner, så de *virkelig* kan være sammen.

Per Bucholdt Andreasen problematiserer i en artikel¹⁵³ det klassiske fællesskabsbegreb og antyder, at vi ikke kan det opretholde det traditionelle krav om fysisk samtidighed, men hverken Dawson, O'Leary eller Turkle m.fl. kan dog på sigt¹⁵⁴ forestille sig fællesskaber uden face-to-face samvær.

Dawson formoder, at "*greater exposure to real others induces a more sensitive, reflexive, and hence enduring capacity to form communities.*"¹⁵⁵ Dawson er nok her inspireret af Emilé Durkheim, der faktisk lader fællesskabet udgøre en slags helligt centrum i sin religions-definition: "Society is the soul of religion"¹⁵⁶ Dette er interessant, og passer godt med den teologiske præmis:

I specialets sammenhæng kan kristent fællesskab (kirke) ikke forestilles uden også at inkludere face-to-face aspektet. Tværtimod mener jeg med Dawson at denne eksponering for 'the real other' er særdeles essentiel for sandt kristent fællesskab. Mange kirker er enige i dette krav til

148 O'Leary: 2005: 39

149 O'Leary: 2005: 41

150 Dette kan måske også forklare opkomsten af flere kaffebarer, hvor man ofte sidder alene med sin computer. Så kan man vælge at træde ind i et ad-hoc fællesskab, af individuelle surfere

151 Brasher: 2001: 40

152 Dawson: 2004: 77

153 "Kan de hellige forsamles i Cyberspace?" (Andreasen: 2003)

154 Selvfølgelig findes der rene virtuelle fællesskaber, men de bør måske for klarheden kaldes noget andet. Det er også oplagt, at vi her bevæger os på et kontinuum mellem det online og offline.

155 Dawson: 2004: 77

156 Dawson: 2004: 75: "At the core of this relationship is the face-to-face interaction of individuals mediated by their common orientation to what they perceive to be the divine or sacred"

det fysiske, hvilket har fået dem til at distancere sig fra Internettet, som noget 'ikke-fysisk', som nonenvironment, men hvor de måske skulle prioritere at udforske dets potentiale til at facilitere og berige det fysiske fællesskab.

4.3.3 REAKTIV VS REFLEKSIV INTERAKTIVET

Internettets særlige kendetegn er bl.a. interaktivitet (jf. moderne *interaktive* medier), men det er som før nævnt en interaktivitet, der indeholder en spænding eller et paradoks: Internettet er med til at overskride kulturelle og geografiske barrierer, så man eksponeres for mange andre¹⁵⁷, men prisen er en (selv-) repræsentation og interaktion ofte begrænset af tekstbaseret og asynkron kommunikation. Selvom det ikke behøver være prisen pga. videoteknologi, så er f.eks. websitet 'TheCity', som bliver emnet i næste kapitel, en platform, der i udgangspunktet kun faciliterer *skriftlig interaktion* mellem brugerne.

Det har den fare, at fraværet af nonverbale sociale nøgler – som i face-to-face kommunikation bruges til at bedømme karakter og tillid – gør folk mere afhængige af stereotyper. Hvor Turkle ikke var (særlig?) opmærksom på dette i starten af 90'erne, så kan hun i 2006 efter sms- og mobilrevolutionen, godt bekymre sig for dialogen blandt mennesker. Samtalekulturen åbner ikke for dialog om komplekse følelser eller selvrefleksion, og der er en fare for overfladiskhed.¹⁵⁸ Forenklet kan man sige, at Internettet inviterer til *reaktion* – ikke *refleksion*. Dawson stiller et vigtigt og relevant spørgsmål i denne forbindelse:

"Are the technological and cultural biases in favor of quick, witty, truncated, and stereotypical modes of discourse so strong on the Internet that more personal and complex discussions are intrinsically and permanently discouraged?"¹⁵⁹

Ja og nej. Teknisk set kalder Dawson Internettet som medie for neutralt, men derimod ikke Internettets kultur, som f.eks. er meget individualistisk¹⁶⁰. Så udfordringen til at facilitere en refleksiv interaktion, snarere end en reaktiv, handler for Dawson mest om at være opmærksom på Internettets kultur, og dermed indbyggede risici, og forsøge at præge denne *kultur* med det potentiale for refleksion, kompleksitet og fællesskab (community-building), der ligger i selve *mediet*. Jeg tror godt, jeg forstår han ærinde her, men samtidig knurrer det en smule i koncepterne, at Dawson på den ene side kan tale om mediet (teknologien) som neutral, og på den anden side mediets *særlige* affinitet med vores nuværende senmoderne samfund.

Til Dawsons spørgsmål vil jeg gerne komme med to nuanceringer. Den første handler om at se på interaktionen i *både* den online og offline kontekst. Det er sandsynligt, at 'fællesskab' faciliteret udelukkende online, vil lide gevaldigt under denne kultur og mangle personlig engagement og kompleksitet. Men samtidig kan interaktionen og dialogen på Internettet, formodentlig opnå

157 Dette indeholder endnu et paradoks. Nemlig at en kristen på den ene side f.eks. kan diskutere bøn med ateisten, men at længslen mod andre mennesker på nettet ofte er en længsel efter 'stereotyper' – mennesker som mig selv. Så hvor der ofte formodes at den online interaktion giver en større horisont, kan det modsatte være tilfældet: "Hun mener jo bare det samme som mig, selvom hun bor i Nordnorge eller Kina – ellers gad jeg ikke snakke med hende!"

158 Turkle: 2006 (Interview i "NewScientistTech" 20. september 2006)

159 Dawson: 2004: 78

160 Dawson: 2005: 23. Her er en adskillelse af medium og indhold, som ikke gennemføres hos Hjarvard eller McLuhan

ærlighed, kompleksitet og engagement, hvis det sker i et fællesskab, der også interagerer face-to-face. Den anden nuancering handler om en (etisk) kontrakt:

4.3.4 INTERAKTIVT FÆLLESSKAB - NEGLIGERING AF INDIVIDET

Anette Markham har fundet, at noget af det mest tiltrækkende ved kommunikation via computer (Internet) er muligheden for at *kontrollere* kommunikationen og begrænse hvad andre kan vide om en ('undesired self-disclosure')¹⁶¹ Dette er både forståeligt og et problem. Det er forståeligt både ud fra en teologisk og sociologisk betragtning, nemlig at vi gerne vil fremstå bedst muligt overfor andre, og har vi muligheden for at kontrollere dette, vil det være en fristelse.

Problemet er, at potentialet for en dialog der motiverer og beriger til fællesskab, bedst opstår på baggrund af åben- og ærlighed¹⁶², og at man derfor kan skade fællesskabet/sig selv, hvis man ønsker at holde den anden/de andre i en armslængde. Man kan heller ikke hjælpe eller støtte folk, hvis man ikke får eksponeret deres behov eller problemer. Derfor kan det være en hjælp, at online fællesskaber tager udgangspunkt i fysiske allerede eksisterende fællesskaber¹⁶³. Samtidig må der være en gensidig forståelse og/eller kontrakt om, hvilke niveau af fortrolighed og ærlighed, man skal forvente, så interaktionen kan foregå på de kommunikerendes *præmisser* (jf. Højsgaards beskrivelse af et internetpotentiale¹⁶⁴)

Det skulle kirkerne have tænkt mere over tilbage i 90'erne. Dawson beskriver hvordan der nærmest har været stilstand i udviklingen og innovationen i brugen af Internettet, og tilføjer "*What is missing is much in the way of ongoing, communal interaction.*"¹⁶⁵ I min formulering af kirke er det netop dét, som er centralt, og måske er det ikke bare danskere, men også mange kirker og præster, der mangler denne bevidsthed om fællesskab (jf. indledning)

Selvom Dawsons styrker er oplagte, og han virkelig er med til at tegne feltet for religion ift. informationsvidenskab, så har han ikke rigtig nogen empiri i ryggen, når han kalder Internettet for et "*highly social medium with a marked potential for community building*"¹⁶⁶ Derfor er det også relevant og interessant, at få dette bekræftet i min undersøgelse (næste kapitel)

4.4.1 PERSUASIVE TEKNOLOGIER

En af de markante personer i forskningen i informationsvidenskab, B.J. Fogg, begrebsliggjorde i 2003 *persuasion* i relation til computerteknologi¹⁶⁷ Hans store betydning kan bedst forklares med hans evne til at gøre teorien praktisk anvendelig.

Foggs teori kan bruges som et moderne modspil og samsspil til Grundtvig. Med Foggs rigtig

¹⁶¹ Dawson: 2004: 77

¹⁶² Dette er ikke en modsætning til det potentiale, der kan være i en anonym dialog, ligesom der også er etiske problemer omkring for megen åbenhed mht. mindreårige.

¹⁶³ Jf. Interview (Bilag B) så oprettes der ikke rene online grupper/fællesskaber i Soma Communities. Alle støttes af eller tager udgangspunkt i et face-to-face fællesskab. Se spørgsmål 3b

¹⁶⁴ "Men samtidig kan de bevare en fysisk distance, som sikrer, at deltagelsen og et eventuelt personligt engagement netop kun sker på egne præmisser." (Højsgaard: 2004: 22)

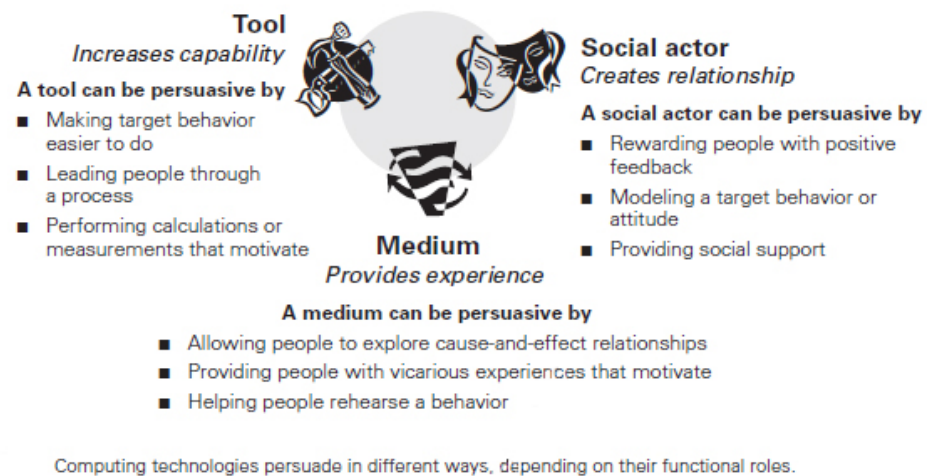
¹⁶⁵ Dawson: 2005: 30

¹⁶⁶ Dawson: 2004: 79

¹⁶⁷ Fogg: 2003: "Persuasive technology. Using computers to change what we think and do"

mange brugerundersøgelser¹⁶⁸ er hans begreber, så at sige, trukket ud af de moderne interaktive medier (induktivt) og ikke ned over, som det er tilfældet med brugen af Grundtvig (deduktivt)

Fogg etablerer en tredeling af moderne computerteknologi som hhv. redskab, medie og social aktør, og han samler disse i begrebet om *persuasive teknologier*. Computerteknologier (moderne interaktive medier) kaldes persuasive, fordi de har et særligt potentiale til at influere mennesker. Computere er f.eks. mennesker overlegne, når det gælder præcision, vedholdenhed, datakapacitet og mobilitet. Computerinteraktion adskiller sig fra (nogle) menneskelige former for interaktion ved at kunne drage fordel af begreber som simulering og anonymitet. (Se figur 11)

Figur 11: Den funktionelle triade. Triaden beskriver, hvordan computerteknologi kan betragtes som hhv. redskab, medie og social aktør.

Fogg demonstrer en bred vifte af persuasive elementer, når det kommer til computerteknologi, men jeg vil her fremhæve Fogg's relevans på tre områder: Troværdighed, potentiale og etik.

4.4.1.1 TROVÆRDIGHED

Den nok vigtigste faktor for, om en givet computer teknologi er persuasiv, er om den er troværdig¹⁶⁹ Fogg giver med sit *Web Credibility Framework*¹⁷⁰ (se figur 12) nogle særdeles velegnede indspil til, hvordan man i kommunikationen med moderne interaktive medier kan fremme troværdigheden. Dette framework præciserer forskellige troværdighedsfremmende elementer i forhold til både operatør (f.eks. organisationen¹⁷¹), indhold og design, som det er meget værdifuldt at overveje og medtænke i både udviklingen, vedligeholdelsen og evalueringen af f.eks. et website.

¹⁶⁸ Fogg:2003: Preface: xxiii-xxviii

¹⁶⁹ Fogg: 2003: 122 Fogg's engelske ord er 'credibility' og har egentligt to komponenter: Trustworthiness og expertise.

¹⁷⁰ Fogg: 2003: 173

¹⁷¹ I de følgende afsnit bruger jeg ordet 'afsender' om personen/organisationen bag en givet kommunikation/program, website og kan således indeholde betydningen: operatør, udvikler, ingeniør mm.

Table 7.13 Web Credibility Framework

Category	Subcategory	Elements that boost credibility (examples)
Operator The organization or person offering the site	Organization or Person	■ Operator is a respected organization. ■ Operator is a nonprofit organization. ■ Site shows photos of the organization's members. ■ Site posts appropriate rules regarding content contribution or other issues related to use of the site.
Content What the site provides users in terms of information and functionality	Information The text, images, and sounds that have meaning for users (e.g., reviews of products, a journal article, a graphic showing the weather forecast)	■ Content is regularly updated. ■ Information is available in more than one language. ■ Site lists authors' credentials for each article.
	Functionality The work the site can do for the user (e.g., make travel reservations, translate from English to Spanish, calculate mortgages)	■ Users can search past content (i.e., archives). ■ Pages are tailored to individual users. ■ The site links to outside materials and sources.

Table 7.13 Web Creativity Framework (Continued)

Category	Subcategory	Elements that boost credibility (examples)
Design How the site is put together—specifically, the integration of four key design elements: information, technical, aesthetic, and interaction	Information design The structure of information on each page and throughout the site	■ Site is arranged in a way that makes sense to users. ■ Ads are clearly differentiated from content.
	Technical design How the site works from a technical standpoint	■ Search feature is powered by Google or another respected search engine. ■ The site is rarely “down.” ■ Links from all pages work properly.
	Aesthetic design Issues of taste—how things look, feel, or sound	■ Site looks professionally designed. ■ Photographs of people (content contributors or employees) are high quality.
	Interaction Design The overall, moment-by-moment experience of users as they go through the steps to accomplish their goals	■ Site matches users' expectations about what they should do at each step to accomplish their goals at the site.

Figur 12: *The Web Credibility Framework*. Et arbejdsredskab der gør opmærksom på forhold over for både afsenderen, indholdet og designet, som kan fremme troværdigheden af en givet intenderet kommunikation.

4.4.1.2 POTENTIALE

Både hvad angår computerteknologi som redskab, medie eller social aktør, beskriver Fogg med gode eksempler, hvilket overbevisende potentiale det kan have til at ændre vores opførsel eller tro (*attitude*), når det bliver brugt korrekt.

Fogg navngiver sin teori ”Captology”¹⁷², og han kendetegner den ved at være human-computer-interaction (HCI) fremfor computer-mediated-communication (CMC). I specialets sammenhæng er der fokus på de sidste, hvor moderne interaktive medier er en ramme og platform for *menneskelig interaktion og kommunikation* – altså CMC, men det giver alligevel mening at nævne Fogg i denne sammenhæng, hvilket gerne skulle blive tydeligt.

4.4.1.3 ETIK

Fogg dedikerer løbende flere afsnit til etiske problemstillinger. Han er meget opmærksom på risikoen ved at persuasive teknologier bliver manipulerende eller påtvingende (*coercive*). Han bringer hele tiden læseren tilbage til afsenderens udgangspunkt: hvad er målet eller *intentionen*? Er den etisk ansvarlig? Og er midlerne til målet også etisk ansvarlige?¹⁷³

Fogg centrerer det etiske spørgsmål meget omkring *intentionen*. Og for så vidt, maner han til stor etisk ansvarlighed og refleksion.

4.4.2 PERSUASION GENOVERVEJET

De sidste to punkter har imidlertid brug for en kommentar. Vi starter med den sidste, etik. Fogg lancerer i sit kapitel om etik en ”Stakeholder analysis”¹⁷⁴. En analyse med 7 trin, hvor man skal forsøge at afdække *hvem* der vinder eller taber *hvad*, og så, ved at sammenligne resultaterne eller forskellene mellem de forskellige parter i relation til produktet/teknologien, kan man afgøre i hvilken grad det er etisk – eller rejser særlige etiske spørgsmål. Det er for så vidt en simpel skridt-for-skridt analyse (derfor ikke nødvendigvis nem at udføre), men det er meget mærkeligt, at der ikke er et skridt eller spørgsmål i analysen, som fokuserer på selve *intentionen*, når nu intention er sådan et nøgleord for Fogg! Det etiske risikerer derfor, at blive reduceret til en *cost-benefit* analyse ’på alle parter vegne’, og det mener jeg ikke tager højde for (alle) etiske problemstillinger.

Man kunne f.eks. forestille sig, at et firma brugte manipulerende elementer for at tiltrække nogle brugere til at investere i et produkt, men at disse brugere til gengæld fik en høj favorabel ydelse for deres penge. I dette, stakeholder-perspektiv, kan man betragte dette som en win-win situation, som derfor ville være ”etisk forsvarlig”, selvom midlerne ikke er det.

Man kunne indvende, at mit eksempel er dårligt da der ikke er tale om ’ren’ persuasion (da persuasion idealistisk set er ikke-manipulerende) Så kunne man i stedet forestille sig et firma,

¹⁷² Computers as persuasive technologies (Fogg: 2003: 5)

¹⁷³ Fogg differentierer mellem makrosuasion (hovedmål) og mikrosuasion (delmål til at opnå hovedmål) F.eks. skal en bruger først oprette sin profil (delmål), før vedkommende kan blive en loyal, tilbagevendende bruger af websitet (hovedmål).

¹⁷⁴ Fogg: 2003: 233 (Kap. 9: The Ethics of Persuasive Technology: 211-239)

hvor brugerne investerede penge i et firmas aktier uden manipulerende midler, og hvor der ligeledes var en win-win situation med cost-benefit-øjne. Til gengæld var det dunkelt at firmaet benyttede (juridisk lovligt) børnearbejdere eller udledte (juridisk lovligt) uforholdsmæssigt meget Co2 osv. Aspekter som for brugerne eller investorerne kunne være etisk problematiske.

Uanset hvordan man definerer persuasion, mener jeg at 'Stakeholder' analysen risikerer at reducere det etiske til blot en cost-benefit analyse. Man kunne til gengæld inddrage et ekstra trin som spurgte til afsenderens intention (både mht. mål og delmål) og gøre ekstra meget ud af det vigtige 7. trin, hvor der spørges til værdier og formodninger. Med Qvortrup in mente er det i øvrigt oplagt svært at foretage vurderingerne i dette trin, når afsender-bruger relationen ofte vil være på tværs af forskellige (sub)kulturer, som netop definerer sig ved forskellige koder (*værdier og formodninger*).

En anden ting der undrer er, at Fogg placerer ansvaret for uetiske konsekvenser, der ikke var intenderede hos afsenderen,, også selvom de ikke var til at forudsige.¹⁷⁵ Det kan synes som en selv(?)modsigelse hos Fogg, når han faktisk taler om at den etiske *vurdering* kan afhænge af, hvorvidt noget var intenderet eller ej.

Ydermere kan man undre sig over dette tunge ansvar på afsenderen (aktøren), når Fogg definerer persuasion/captology indenfor rammen Human-computer-interaction (HCI = computer-modtager) og ikke Computer-mediated-Communication (CMC = afsender-modtager). Altså en ambivalens at der på den ene side tildeles afsenderen (mennesket bag) en rolle som *etisk aktør*, mens computeren på den anden side tildeles rollen som *social aktør*!

4.4.3 SURVEILLANCE - ER DER NOGEN?

En anden etisk problematik i persuasiv teknologi er at computerteknologien bliver 'overvågende' (*surveillance*), hvilket i høj grad er nøglen i at forstå moderne interaktive medier som persuasive.¹⁷⁶ Dette er også meget aktuelt for *The City* (websitet/platformen der undersøges i næste kapitel). Selvom *The City* (og lignende) ikke opererer med ufrivillig overvågning¹⁷⁷, udgør den skriftlige dialog mellem to eller flere fortrolige personer en risiko. Ligesom ved andre skriftlige eller båndende medier (mail, breve, bånd, film) kan materialet stjæles (hackes) og bruges imod de involveredes ønske. Selvom at dette kan reduceres ved brug af særligt sikre servere, er der stadig en risiko for, at en person - f.eks. i tilfælde af en uoverensstemmelse - bryder en fortrolighed og misbruger en tidligere skriftlig dialog (*stored information*) f.eks. ved en offentliggørelse.¹⁷⁸

Selvom en kontrakt ikke kan udelukke et sådan misbrug, så er det klart, at det kunne gøre opmærksom på faren og derfor højne bevidstheden om det gensidige ansvar og de forpligtelser

¹⁷⁵ Fogg: 2003: 227

¹⁷⁶ For en uddybning af dette henvises til artiklen: "Surveillance, Persuasion, and Panopticon" (Øhrstrøm m.fl.), hvor der føres en linje fra begrebet om persuasion over tilbage til et fængsel kaldt Panopticon - alt er synligt - hvor de indsatte hele tiden kunne overvåges, men uden at kunne se vagterne, der, måske, overvågede dem. Konstrueret, men aldrig bygget, af englænderen Jeremy Bentham, 1791.

¹⁷⁷ Overvågning kan være ufrivillig på i hvert tre plan: Overvågning af personer der ikke ved de overvåges (og derfor efterfølgende kan anklages, udstilles eller belønnes), overvågning af personer med deres viden men mod deres vilje, eller personer der tror de overvåges, men ikke bliver det. Alle tre former forekommer f.eks. i George Orwells fremtidsroman "1984" om det ulidelige overvågningssamfund i en rendyrket form - "Big Brother is watching you"

¹⁷⁸ F.eks. et ikke-kendt alkohol problem, utroskab, følelser osv...

man tager på sig, når man træder ind i denne form for interaktion. Nogle ville måske foreslå at gøre en sådan kontrakt juridisk bindende, så det fik negative konsekvenser at bryde den, hvilket sandsynligvis kunne reducere men ikke udelukke misbrug. På den anden siden kunne dette blive på bekostning af den åbenhed og tillid, som et sådan fællesskab forudsætter.

4.4.4 SPROG DER SKABER?

Bernadine Atkinson har i 2006 med artiklen "Captology: A Critical Review" kastet et kritisk blik på Fogg's applicering af Captology. At Fogg overhovedet vælger - når han beskriver computerteknologi som persuasiv på tre måder - at kalde den ene for *medie*, giver anledning til sproglig eftertanke. Både som *redskab* eller som *social aktør* (de to andre beskrivelser) til at skabe persuasion hos en bruger fungerer computerteknologien jo netop som *medie* mellem netop afsenderen og brugeren. Selvom dette er en forenklet, så er et medium det, der står imellem to eller flere parter og aldrig *noget* i sig selv. Selvom computeren kan være et redskab (og derfor 'noget'), skal man spørge: *hvis* redskab? Hvem er afsender, udvikler, operatør eller hvad vi nu kalder det? Uanset om computerteknologi betegnes som et 'redskab', som kan motivere via nogle beregninger eller en 'social aktør' som kan motivere ved feedback, så er teknologien et *medium* for afsenderens *intention*.

Atkinson anerkender Fogg's gode intentioner og også langt på vej hans ærinde, men der må, særligt for en sproglig bevidst filosof, være styr på begrebernes indre logik og sammenhæng, særligt her i en pionertid, hvor der bliver bygget ovenpå. Derfor er det vigtigt at overveje computeren som social aktør. Da computeren altid er objekt og aldrig subjekt (højst indirekte), er det simpelthen noget vrøvl at kalde det en aktør. Bedre er social-actor (som i skuespiller), men mest præcist er social-simulator. Det kan godt være, at mangt et menneske har ønsket at slå sin computer ihjel eller truet den med stuearrest, men det skyldes som regel at et menneske er et socialt væsen og som sådan ikke besidder ikke-sociale kommunikative alternativer.¹⁷⁹

Fogg er enkel og praktisk anvendelig, og det er hans styrke. Men måske på bekostning af klarheden eller logikken. Det er umiddelbart enkelt og nemt at forstå et aspekt af computerteknologi som *medie*, når nu en computer kan vise og simulere i 3D (Google Earth), ligesom den også kan være et redskab (lommeregner) og en ven i nøden (f.eks. positiv feedback). Tilsyneladende er det jo det, der sker, og modellen er nem at applicere og bruge - og det er Fogg's store fortjeneste. Men med tanke på skabe klarhed og fundament for fremtiden, og med tanke på, at der allerede i Fogg's egen applicering af de etiske aspekter er en ambivalens, bør der indkaldes til syn.

Man kan også forstå Fogg sådan, når han i nogen grad tilskriver computerteknologi en egenverdi, som selvstændigt subjekt eller som *det* mennesket interagerer med, så forsøger han at *sætte ord på de uintenderede konsekvenser*. Disse uhyre komplekse men uundgåelige konsekvenser det har på os mennesker, når vi lever og interagerer i og med computerteknologier. (Og man kan høre tre-stemmigt amen fra McLuhan, Turkle og Hjarvard)

Atkinson ser de samme 'konsekvenser', som vi *må* forholde os til, men vil gerne befri dem fra

¹⁷⁹ Atkinson: 2006

Fogg's funktionelle triade, hvor de er forkert placeret.¹⁸⁰ Disse komplekse, svære-at-placere og indbyggede konsekvenser tilhører en kategori for sig. Atkinson opfinder derfor et nyt ord: *compuation*. Compuation er et ord, der udtrykker fænomenet af de uforudsete, indbyggede (behaviouristiske) forandringer, som følger med en givet computerteknologi. Heraf følger naturligt, når der er tale om uforudsete konsekvenser, at dette fænomen løbende forandres, som vi bliver klogere og kan begynde at tale om *forudsete* konsekvenser (kendte 'bivirkninger') ved brug af computerteknologier. Man kunne også forestille sig, at man ville begynde at skelne mellem mikro- og makrocompuation, og at noget blev afdækket og gjort forudsigeligt i løbet af få år og noget først i løbet af en hel generation.

4.4.5 OPSUMMERING - PERSUASION

Selvom jeg ser huller og en vis etisk underlødighed i Fogg's konkrete appliceringer, så synes jeg særligt hans "web credibility framework" har stor styrke som redskab. Selvom mit fokus adskiller sig fra Fogg's ved kun at være på *interaktionen mellem brugere*, som også har et *offline fællesskab*, så kan pointerne, som tidligere nævnt, fint appliceres her. (se figur 11)

Det er meget vigtigt at overveje forskellige elementer af troværdighed, når man skal facilitere et online fællesskab. Hvis den online interaktion føles kunstig, vil det meget sandsynligt hæmme interaktionen.

Spørgsmål som: Er jeg helt alene her? Kan *alle* se hvad jeg skriver til ham nu? Kan webmaster, eller præsten, eller...? Hvorfor er dette ikke opdateret? Hvorfor er der ikke noget billede? osv... Alle de ting der står i 'Web Credibility Framework' (figur 12) og er relevante for et hvilket som helst website, er også relevante for et site, som har som intention at facilitere et kristen fællesskab, der også mødes face-to-face

Et fællesskab der, også, faciliteres online, kan åbenlyst udnytte potentialet i computerteknologien. Fællesskabet kan være allestedsnærværende 24/7 (mobil teknologi), det kan opmuntre med en intensitet og regelmæssighed som intet menneske. (f.eks. remindere om behov, aftaler, bedeemner, fødselsdage, event mm.)

4.5 DELKONKLUSION - VIRKELIGHEDSVILKÅR

Der er stor enighed blandt sociologer om, at vi *lever i* og/eller *på vej* til det senmoderne samfund og derfor lever i en *brydningstid*. En tid kendetegnet ved stor kompleksitet på i hvert fald to områder. Dels skal mennesket lære at navigere i denne (nye) virkelighed uden noget sikkert centrum, og dels skal det selv skabe et centrum omkring sig selv - en historie eller identitet. Begge dele er svære og kan give anledning til stress (kontingens) og tab af mening. Det kan betyde en længsel efter den slags forankring, der blandt andet gives i et metanarrativ som kristendommen.

Moderne interaktive medier har et potentiale til at lade nutidsmennesket navigere nemmere

¹⁸⁰ Primært fordi der er tale om ikke-intenderede konsekvenser, og persuasion er altid relateret til en intention, hvorfor det ikke giver mening at indføre disse konsekvenser/dette fænomen i en persuasiv kategori.

gennem et netværk af forskellige cirkler og samfund (fællesskaber) ved i nogen grad at reducere kompleksiteten. I denne henseende kan det betragtes som et redskab. Samtidig har det også et potentiale til at forandre, når mennesker indgår i interpersonel interaktion via Internettet, hvor der i denne sammenhæng er fokus på evnen til at forandre (konstruere) individets identitet med særligt henblik på det religiøse (kristne) og det sociale (fællesskab). Internettet har ikke blot potentiale til at forandre eller udvikle den enkelte, men er i endnu højere grad også et potentiale til at facilitere *fællesskab* (Community-building).

En af konsekvenserne ved denne medialisering¹⁸¹ af samfundet (at vores interaktion mere og mere filtreres igennem og påvirkes af medier) er en usikkerhed ved at navigere i det online rum (Internettet). Mennesket er sårbart bl.a. på grund af de forandrede etiske præmisser ved interaktion på Internettet. Desuden er der risiko for at misbruge '*stored informations*'.

I kombinationen af et fællesskab, som faciliteres både online og offline kan der imidlertid være en reduktion af denne sårbarhed, da man i langt højere grad kan forud- og fastsætte en kontrakt om de etiske præmisser. (F.eks. ærlighed, fortrolighed, frivillighed etc.)

Beskrivelsen af moderne interaktive medier som persuasive, skal tages alvorligt. Et ensidigt fokus på indhold (og budskab) vil give problemer. Mediet og terminologien bør overvejes grundigt med, da man ellers ændrer eller korrumpere budskabet. Disse udfordringer involverer indspil fra flere sider, men overordnet kan man sige at sige, at en 'givet kommunikation' (f.eks. website) helst skal bekræfte spørgsmålet: Er dette troværdigt?

¹⁸¹ Selvom jeg ikke nødvendigvis tolker begrebet som Hjarvard (eller McLuhan), så har et givet medie, mener jeg, konsekvenser for det der ønskes at kommunikeres.

5.0 KAPITEL 4: INTERVIEW/UNDERSØGELSE

I dette kapitel vil jeg først redegøre for min undersøgelse og vejen dertil. Derefter vil jeg samle nogle nøglebegreber, som jeg vil belyse vha. interviewene. Slutteligt vil jeg pege på nogle risici og konkludere på undersøgelsen.

Til beskrivelse af interviewene og processen er jeg inspireret af Steinar Kvaales ”Interview”¹⁸² og vil her som disposition benytte de syv faser i en interviewundersøgelse.

5.1.1 TEMATISERING

Formålet med disse interview er at afprøve min hypotese. Kan der bekræftes et potentiale i moderne interaktive medier i forhold til at facilitere kristent fællesskab via Internettet, når fællesskabet faciliteres både online og offline? Motiverer det til og beriger fællesskabet?

5.1.2. DESIGN

Først overvejede jeg en kvantitativ brugerundersøgelse blandt medlemmer i en kirke, som faciliterer deres fællesskab både online og offline. På grund af metodiske svagheder¹⁸³ og tidlige ressourcer, valgte jeg i stedet at lave kvalitative interviews med ledende præster i de to kirker.

Således ville jeg få nogle personer, som har været i kirken fra begyndelsen, som både kan distancere sig fra det enkelte medlems entre og rejse ind i et fællesskab, og som kan overskue kirkens hele historie og se på menighedens fællesskab og engagement med de øjne der *også* tæller: timer og penge givet, frivillige tjenester, nye områder engageret osv., og som (vel) i nogen grad har udviklet en evne til at evaluere dette. En anden fordel ved denne indsnævring var, at jeg kunne få flere kirker i tale og sammenligne resultaterne.

De interviewede er henholdsvis *Adam Sinnett* fra Mars Hill Church, Seattle (WA) og *Justine Kuravacka* fra Soma communities, Tacoma (WA). Adam Sinnett har været ansvarlig præst siden opstarten af West Seattle Campus¹⁸⁴ tilbage i 2006, hvor der nu er ca. 750-800 medlemmer.¹⁸⁵

¹⁸² Kvale: 2009: 117ff (2.del)

¹⁸³ Tanken var at lave en større webbaseret brugerundersøgelse i Mars Hill Church. En undersøgelse som måske kunne bekræfte et før og et efter i forhold til brugen af moderne interaktive medier, forstået sådan at der efter kunne spores en *motivering til* og en *berigelse af* fællesskabet alt i alt (både online og offline). Sagt enkelt ville jeg måle medlemmernes engagement: Kunne der bekræftes en vækst i engagementet, hvis man målte på om medlemmerne var mere aktive i fællesskabet, brugte mere tid sammen med menigheden, gav flere penge og timer til kirkens mission/arbejde, havde en større forståelse af kirken mission og identitet osv. Alt sammen i sammenligning med før - og derfor i relation til - satsningen på moderne interaktive medier.

Den for mig oplagte svaghed ved denne undersøgelse er, at man formodentlig vil ranke et fællesskab højere efter 4 end efter f.eks. 2 år, uanset hvilke kommunikationsformer man har haft, simpelthen fordi - til eksempel - en mindre fællesskabsgruppe, som mødes 2 gange om ugen (f.eks. søndag og en hverdag) ville have mødtes 400 gange i stedet for 200. En betydelig faktor for vurderingen af, og sandsynligvis engagementet med, fællesskabet.

Man kunne selvfølgelig måle på nuværende -i forhold til tidligere - frekvens af både samlinger og samtaler (online og offline), på støtte og hjælp givet eller modtaget osv. Selvom det måske kunne give et præcist billede af engagement i fællesskabet, så ser jeg to svagheder ved en sådan måling. For det første er det svært at give præcise svar om ens konkrete engagement flere år tilbage, og vil næsten uundgåeligt være farvet af vedkommendes oplevelse og erfaring af fællesskabet på adspurgte tidspunkt. For det andet er det oplagt og sandsynligt, at hende eller ham - i en kirke med stor vækst - der for 3-4 år siden var ny eller på besøg i fællesskabet, i dag naturligt er mere involveret og engageret i fællesskabet, uanset hvilke kommunikationsformer man har haft.

¹⁸⁴ Mars Hill Church har flere 'campus' - altså lokale fysiske 'manifestationer', hvor der er tale om West Seattle Campus, som ledes af Adam Sinnett. Mange søndage vil selve prædiken være videtransmitteret fra 'hoved'-campus (Ballard), mens resten af gudstjenesten ledes under ansvar af den lokale præst.

¹⁸⁵ Hertil skal bemærkes at kirken flere gange har, har 'sendt' ca. 150 mennesker til et nyt geografisk sted for at hjælpe med at starte nye kirker.

Soma Communities er cirka 6 år gammel, og Justine Kuravacka er en af kirkens præster og ansat med ansvar for bl.a. website og kommunikation. Kirken har ca. 600 medlemmer, og består af en hovedkirke og mindre, lokale 'udtryk' (expressions)¹⁸⁶.

Begge kirker kan teologisk beskrives som *reformert calvanistiske*, men hvad der i denne sammenhæng er interessant er, at de kan beskrives som konservative kirker med en stor evne til at forbinde fortid med nutid. (fortid som bibelens ord/budskab)

Begge kirker falder indenfor specialets teologiske præmis, hvor kirke primært identificeres som et folk og en identitet, snarere end et sted eller nogle begivenheder. Det er kirker, hvor legemsmetaforen er bærende for at forstå fællesskabet, som centreret omkring Jesus Kristus og for kirkens mission. Fælles for begge de interviewedes kirker er, at de bruger websitet *The City* til at facilitere fællesskab.

5.1.3 INTERVIEW

Begge interviewede havde fået tilsendt min interviewguide (se Bilag A) inden interviewet, der blev gennemført via Skype. Efter en *briefing*¹⁸⁷, hvor jeg afklarede diverse begreber og nødvendig forforståelse, optog jeg interviewene.

Spørgsmålene falder i flere kategorier (se Bilag A): *Indledende* (introductory questions), *direkte* (f.eks. spørgsmål 1.) *indirekte* (f.eks. spørgsmål 2a)¹⁸⁸. Der er forsøgt brugt standardiserede spørgsmål (samme spørgsmål til begge præster, jf. interviewguide), for at kunne sammenligne de interviewenes svar.¹⁸⁹

5.1.4 TRANSSKRIFTION

Jeg har transskriberet størstedelen af de to interview til skrift (se Bilag B). Flere steder, hvor jeg ikke fandt indholdet relevant for analysen, har jeg dog undladt transskription, men interviewene i deres helhed kan høres på vedlagte cd. (se introduktion i Bilag B)

5.1.5 ANALYSE

Med en fortolkende tilgang vælger jeg at sammenholde interviewene og indkredse og præsentere resultaterne i nogle samlende nøgleord (mere om dette i afsnittet "nøgleord")

Hermeneutisk forstået nærmer jeg mig disse interviews med både en forudviden og en hypotese om den (nye) viden jeg vil opnå. Der er således tale om en subjektivitet, hvor jeg bevidst

¹⁸⁶ Egentlig er det de lokale 'udtryk' (ca 100 mennesker), som udgør den 'faktiske' kirke, hvor hovedkirken med dens centrale placering (indre by) og søndagsgudstjeneste derimod tjener som dels entre for nye medlemmer (dog ikke alle) og dels en slags omskoling i kirkebegrebet. Bagved denne ordning ligger en formodning om den typiske amerikaners opfattelse af kirke, som noget *man går til* versus noget *man er* (jf. lokale udtryk). En fokus på ekklesiologien handler ikke kun om kirkens identitet, men peger også på dens mission. De lokale "udtryk" identificerer sig stadig som kirker, hvor der er en ansvarlig ledelse og en (rettelig) forvaltning af sakramenterne.

¹⁸⁷ Kvale: 2009: 149

¹⁸⁸ Kvale: 2009: 154ff – Her identificeres og karakteriseres de forskellige typer af interviewspørgsmål

¹⁸⁹ Selvom Kinsey (Kvale: 2009:155) kritiserer dette og ikke mener spørgsmålene betyder det samme for forskellige personer, så formoder jeg hos de interviewene i denne sammenhæng, så meget kendskab og forforståelse til emnet, at jeg i rimelig grad kan sammenligne deres svar. Selvfølgelig med forbehold for deres forskellige kontekster (størrelse, demografi osv.).

anlægger et fortolkende fokus på interviewene. Derfor stræber jeg naturligvis efter at undgå en *ensidig* subjektivitet (sjusket, upålidelig tilgang, hvor man kun fortolker selektivt det, der støtter ens egen opfattelse), men i stedet bruge en *perspektivistisk* subjektivitet.¹⁹⁰ At jeg bevidst, men lødigt, anlægger mit eget perspektiv på interviewene.

5.1.6 VERIFIKATION

Overordnet kan jeg godt validere interviewresultaterne i forhold til mit fortolkende perspektiv, og mener bestemt, at de tjener specialet. Men der er nogle kritiske forbehold:

Interviewene blev ikke foretaget face-to-face¹⁹¹, hvorfor de sociale nøgler og koder, som normalt bruges til at bedømme den anden ved face-to-face kommunikation i nogen grad mangler. Dog kun i nogen grad, da interviewene blev lavet med video.

Det foregik på engelsk, hvilket ikke er mit modersmål og derfor kræver større koncentration for at fange og forstå alle nuancer, hvilket yderligere udfordredes af at interviewene blev lavet om aftenen (efter lang arbejdsdag) pga. tidsforskellen.

Man kan også kritisere, at de interviewede kendte mine spørgsmål (Interviewguide), hvilket kan hæmme den naturlige dialog omkring emnet. Men det var en afvejning af, at jeg prioriterede deres for forståelse af mit ærinde og mine spørgsmål højere.

Jeg har ikke efterfølgende fået yderligere bekræftelse eller lavet geninterview, og derfor betragter jeg i nogen grad disse som pilotinterviews, der så at sige stikker en finger forsøgende og spørgende i jorden: Er der noget mere her? Og hvordan skal dette emne evt. tilgås i en anden undersøgelse?

5.1.7 RAPPORTERING

Det er netop gjort ovenover, og mere følger herefter.

5.2 NØGLEORD - EN FORTOLKNING

Bevæggrunden for at opstille disse nøgleord er, at de giver en ramme til at præsentere resultaterne af interviewene og hjælper til at indkredse kernen i disse. De første tre nøgleord (*effektivt, samlende og støttende*) er særlig relevante for hypotesen og specialets problem. Det sidste (*simpelt/decentraliseret*) relaterer sig mere løst som perspektiv og vigtig faktor, når det handler om at bruge moderne interaktive medier til at facilitere kristent fællesskab.

Overordnet relaterer disse nøgleord sig til moderne interaktive medier som **motiverende og berigende** for fællesskabet og interaktionen i samme. Et lidt svært ord kan være 'potentiale'. Det er et flittigt brugt ord, både i forskningen generelt (Turkle, Dawson, Fogg etc.) og i nærværende speciale. Brugt for ofte eller isoleret risikerer det dog at miste sin klarhed, da det som regel

¹⁹⁰ Kvale: 2009: 236

¹⁹¹ Dawson nævner denne preference, selvom konteksten primært handler om bruger-undersøgelser (Dawson: 2005: 28).

relaterer sig til to ting. Både *hvad* der kan være et potentiale, og hvad det kan være potentiale *for*! Derfor vælger jeg for klarhedens skyld ikke at bruge ordet i denne sammenhæng, selvom at hele afsnittet i udpræget grad kunne have overskriften: Potentiale.

Selvom der i interviewet spørges til 'moderne interaktive medier'¹⁹², er det som regel og konkret *The City*, der refereres til og som sådan bliver synonym med moderne interaktive medier. Det samme gælder følgende afsnit, hvor jeg for sammenhængens skyld vil referere til og konkretisere moderne interaktive medier som *The City*. Det samme gælder, hvor intet andet er nævnt, at *it* refererer til *The City*.

5.2.1 EFFEKTIVT¹⁹³

The City beskrives som et software, der "does the best job in bringing everything together" (Mars, 1¹⁹⁴). Det er vigtigt at vide, at teknologien ikke giver noget nyt *per se*, men hjælper til at udføre kirkens mission eller arbejde bedre.

"It helps reemphasize, that we're on this mission together, but it's a tool, it's not and end in itself" (Mars 2a)

Samstemmende siges:

"I think, to sum it up, that it helps us do the things we're already doing, in a way that's more effective and efficient" (Soma, 3a)

"The biggest benefit is that the church can be enabled more effectively and efficiently for the furtherance of the gospel through the use of technology." (Mars, 3a)

Selvom der ikke findes detaljerede data (før/efter)¹⁹⁵ på alle de ting, der spørges til, så er det ikke bare en uklar mavefornemmelse, når de hævder at:

"What *The City* has allowed us to do, is to live that [kirkens identitet og mission] out more efficiently, than we were before" (Soma, 2a)

"I think it helps the church's mission – honestly!" (Mars, 2b)

5.2.2 SAMLENDE¹⁹⁶

The City er ikke bare god til at samle forskellige teknologier på ét sted. Det er også med til at samle eller forbinde *mennesker*:

¹⁹² Eller 'moderne kommunikation via interaktive medier'

¹⁹³ Under dette begreb ligger de engelske ord 'effective' og 'efficient', hvor 'effective' handler om, at gøre noget så effektivt som muligt (koste hvad det vil, så at sige) 'Efficient' betyder også at gøre noget effektivt, men med en yderlige nuance af, at gøre det med mindst muligt spild (kræfter, ressourcer etc.)

¹⁹⁴ Hvert citat fra interviewet der bliver brugt herefter kan findes i sammenhængen i Bilag B (Her f.eks.: Mars = Interview med Adam Sinnett fra Mars Hill Church. 1 = spørgsmål 1)

¹⁹⁵ Men når det kommer til begrebsforståelse (f.eks. kirkens identitet og mission) kan en kvalitativ vurdering også ofte være den bedste.

¹⁹⁶ Oftest formuleret som 'connect' eller 'connecting', der også har betydningen at forbinde eller koble noget sammen.

“We definitely see connections that would not have been made, made via *The City*. Conversations are happening or are extended on *The City* that may not have been extended otherwise. (Soma, 2)

“I think in general, it keeps people more connected and more plugged in (Mars, 2)

I dette ligger ikke kun en menneskelig interaktion eller vekselvirkning, men også en vekselvirkning mellem den offline og online virkelighed. Således hjælper *The City* til, at den offline og online virkelighed bliver *bragt tættere sammen*. Dette kan i praksis betyde en sammenbinding af hverdag og søndag

“Depending on what group or team or different bodies of community you’re plugged in to or connected to, you can remain connected to them throughout the week apart from the time where you’re not together physical.” (Mars, 1)

Overordnet kan det bekræftes, at kommunikation kan betegnes som det, der *samler* det adskilte i fællesskab (jf. afsnit 2.7 Communi[cati]o) f.eks.:

“The biggest thing (as you are aware of) is - of helping facilitate community, facilitate fellowship - is communication” (Mars, 1)

The City er også et vigtigt redskab til at samle folk omkring en vision eller mission.

“I would say that... it helps to reemphasize, what all these things are about, and that it actually brings the church together” (Mars, 2a)

“I think it gets people excited, I think it shows them, that we are serious about what we’re talking about.” (Mars, 2d)

På denne måde bliver *The City* også en vigtig faktor for den religiøse identitetsdannelse (konstruktion):

“I do see *The City*... helps support us understanding who we are in Christ, and then that we should live in christ.” (Soma, 2c)

“I would say in general, that it helps people to understand, that we are the church, (Mars, 2a)

5.2.3 STØTTENDE

Når *the City* er med til at samle og bringe fællesskabet sammen, kan det samtidig formodes, at mennesker i fællesskabet samtidig også bliver mere støttende eller supportende. Alligevel synes jeg, det fortjener et afsnit for sig. Dels fordi det er et af de steder, hvor teknologien synes helt uundværlig, og dels fordi det er så fundamentalt for kirke forstået som kristent fællesskab. At fællesskabet støtter menneskers behov med hjælp.

Dette aspekt kommer tydeligst til udtryk i interviewet med Justine Kuravacka, når han siger: “*We see needs being met via the City that would have been met otherwise.*” (Soma, 2). Han giver desuden et eksempel fra ugen før interviewet fandt sted, hvor en ung mand i nød (ift. økonomi og logi), havde fået den fornødne støtte og hjælp i løbet af et døgn, og han fortsætter:

“That’s [eksemplet med den unge mand] a type of need that would have been very difficult to meet without, you know, making an announcement on Sunday morning or something like that, and **obviously we have more needs like that, than we could possible announce** at a gathering and we don’t all gather at the same time and place.” (Soma 2b, min fremhævning)

“So by allowing everyone to post a need within their group, allowing groups to share needs the can’t meet, has meant that a lot more needs are met, without having to centralize all of those things.” (Soma, 2)

Det er essentielt for *The City*, at man kan spørge efter hjælp (“*post a need*”), og det er med til at eksponere de forskellige behov for flere personer, og således forbedre chancerne for at flere, eller dem med fornødne ressourcer, kan hjælpe.

Et andet aspekt af støtte, handler om at kommunikere de vigtige og nødvendige informationer til brugere, så ingen er hjælpeløse, men

“...making sure everybody know, what’s going on, what’s happening where, where they can ask questions, where people can post prayer-requests” (Mars, 1)

“I think in general, it’s allowed us to help keep everybody up to date” (Mars, 2)

Endnu et aspekt af støtte er udrustning ift. ledertræning og undervisningsmateriale, som knytter an til begrebet om *blended learning*.

“It has also helped in our missional leaders training, because our leaders are spread out all over the region, and we only get together, say once a month or so for training. The City has been a great forum for us to... continuo dialogue about the things that we’re learning, ask for help, ask for examples of how somebody worked with this, you know, particular thing out in their neighbourhood and trying to use that to bring it to contextualize for our neighbourhood. (Soma, 2a)

“[we’ll able to] resource people more radially” (Mars, 4)

5.2.4 SIMPELT/DECENTRALISERET¹⁹⁷

Et centralt tema for større kirker (eller organisationer) i vækst er ofte decentralisering – hvordan undgå ledelsens flaskehals? For Soma Communities kommer tanken om ’det almindelige præstedømme’¹⁹⁸ i praksis til at betyde, at ”The primary pastors of Soma community are our

¹⁹⁷ Selvom det er to forskellige ting, så tager jeg det her under ét, hvor ’simpel’ er nøgleordet overordnet decentralisering, der ikke nødvendigvis er en pointe ift. speceialets fokus.

¹⁹⁸ Det almindelige præstedømme peger på det aspekt, at *alle* (døbte) i kirken *er*/skal være *præster* for hinanden med opmuntring, formaning etc.

Missional Community leaders, they are the ones who do the frontline pastoral work.” (Soma, 1). For at administrere denne uddelegering er *The City* et vitalt værktøj, som er med til at gøre det simpelt!

Og netop simpel er et centralt tema for at *The City* får tingene til at ske - nemmere eller i det hele taget!

”We’re doing the work of ministry, we’re being ministers of reconciliation - as Paul says - without it all having to come through the bottleneck of a centralised administration” (Soma, 2)

”It just made it simpler, easier, which has meant that more of these good things has been happening” (Soma, 2a)

5.3.0 RISICI

At bruge moderne interaktive medier til at facilitere kristent fællesskab indebærer nogle faldgrupper, man skal være opmærksom på. Jeg vil her nævne to, hvor den første er mest central i denne sammenhæng.

5.3.1 DIGITALE ANALFABETER

*At brugen af moderne interaktive medier risikerer at negligere den gruppe af brugere (?) som nogle betegner som 'digitale analfabeter'*¹⁹⁹.

Det drejer sig først og mest udtalt om den ældre generation, som ikke er vokset op med computere og interaktive medier, men har skullet tillære sig det sent i livet. Desuden kan det også inkludere folk med indlæringsvanskeligheder, læsevanskeligheder og i øvrigt særligt stædige væsener.²⁰⁰

Dette er et meget vigtigt emne, som bør fylde i enhver designproces og evaluering. Særligt i en brydningstid risikerer teknologierne, hvis de ikke lanceres og bruges med omtanke, at skabe distance og afstand, ikke bare i alder og generation, men også i fællesskabet. Adam Sinnett konkretiserer dette dilemma:

”I think it’s also brought up a number of other issues, because in west Seattle, we have a number of people, that are technological illiterate and not very savvy, so we have had to figure out how to make sure, they don’t get left to the wayside as we implore these other means and forms of communication” (Mars, 2)

Selvom at moderne interaktive medier ofte kan være multimodale med både lyd, tekst og billede, så er interaktionen i f.eks. *The City* stort set medieret via tekst. Dette vil oplagt tilgodes

199 F.eks. Lars Kolind (Kolind: 1999)

200 *Stædig* er måske ikke den mest retfærdiggørende beskrivelse, men jeg tænker her på folk, der sagtens ville kunne begå sig i et online fællesskab (og, mener jeg, blive beriget af det), men som ikke ønsker det af andre principielle grunde (sociologiske, personlige, filosofiske osv.) Desuden kunne man måske tilføje den gruppe af særligt aktive brugere, som efterhånden føler sig fanget i en hyperkompleks internetverden af uendelige logins, passwords, bogmærker osv, og bare ikke orker flere fora, funktioner eller sites.

mennesker med en præference for læse-modalitet frem for folk med præference for auditiv eller visuel modalitet²⁰¹

5.3.2 ET MÅL I SIG SELV

Brugen af moderne interaktive medier risikerer at blive et mål i sig selv.

Dette skal ikke forstås som blot brugen af teknologien, men det at gøre selve det online fællesskab til målet. Det er en fare.

“Sure, I think a big risk is, that you create virtual community instead of actually real community... that people are somehow satisfied with virtual interaction in stead of... in stead of face to face, you know, living life together kind of interaction.” (Soma, 3b)

The City lanceres netop under sloganet: “Why settle for virtual community, when you can have the real thing”²⁰²

“The biggest risk for sure, can be technology becoming an end in itself, and not the means to an end. And so... the church can end up hiding behind this technology, and loose... loose sight of what the church’s purpose is, the church is a people, it’s not a place, it’s not a business” (Mars, 3b)

Der er flere grunde til, at dette er en oplagt risiko. Selvom jeg søger at vise, at online fællesskab kan være med til at motivere og berige det samlede fællesskab²⁰³, så er, som tidligere nævnt, noget af det mest tiltrækkende ved kommunikation via nettet, at jeg kan *kontrollere* kommunikationen²⁰⁴ og derfor vil det være en fristelse for nogle at ’gemme sig’ bag teknologien.

Når jeg ikke tildeler den anden risiko lige så stor relevans som den første (jf. 5.3.0), hænger det sammen med *intentionen* bag denne form for fællesskabsfacilitering. Altså en intention eller udgangspunkt om at teknologien skal facilitere en vekselvirkning mellem det online og offline fællesskab - og ofte vil udspringe af det offline fællesskab. Det er selvfølgelig ikke givet, at denne intention lykkes. En måde at mindske denne risiko for at gemme sig i og gøre det virtuelle fællesskab til et selvstændigt *mål* giver Soma Communities et bud på:

“the primary way we’ve alienated that risk is to only create groups on the city, that are groups with real life within the church, so there is no, like, theological discussion forum on the city, that anybody from any group just, you know, rants about belief or argues about doctrine. All those conversations happen in the context of real life.” (Soma, 3b)

201 Morten Friis Nielsen (Nielsen: 2006)

202 [<http://www.onthecity.org/>] Set 18/1/2010

203 Det samlede fællesskab både online og offline.

204 Jf. Markham - afsnit 4.3.4

5.5 DELKONKLUSION

Det er tydeligt i begge interviews, at moderne interaktive medier (her primært *The City*) kan facilitere en motivation til og en berigelse af kristent fællesskab.

På den ene side taler de begge om *The City* som et redskab. Et redskab der får dem, som kirke, til at være og virke bedre og mere effektivt end uden dette redskab. De kan ikke umiddelbart bekræfte at de to aspekter - offline og online - skulle udgøre de to ben i fællesskabet i vores samfund i dag (Soma, 4), og vægtlægger begge det offline/fysiske fællesskab højest.²⁰⁵

På den anden side er der også antydninger af, at det er mere end blot et redskab. At moderne interaktive medier er et *virkelighedsvilkår*, og at det er nødvendigt, at 'indtage' denne virkelighed, hvis man ønsker at være kirke i samfundet og for den kommende generation. Det kommer til udtryk, når Justine Kuravacka siger:

“We felt like *that* connected really closely to our identity as the body of Christ, that Jesus is the head of the body and we are all members of the body, and that he gets to give direction and “the central command stuff” comes from the spirit, not from the leadership of the church, although we do recognize that there’s a certain order to the household of God, and he’s giving elder brothers to help care for the younger brothers (Soma, 1)

Justine Kuravacka ser nemlig en forbindelse mellem kirkens identitet og dens strukturering, både som decentraliseret og som faciliteret via moderne interaktive medier. (Det er det '*that*' i ovenstående citat peger tilbage på). Og det bringer os tilbage til Dawsons påstand: “*The primary relevance of the Internet to religious life is its affinity, I will argue, with this new structure of social relations in late-modern societies*”²⁰⁶

Og måske nærmer vi os også svaret på Dawsons spørgsmål: “*What would a “church” adapted to a networked society look like, and how would the internet play a role?*”²⁰⁷

²⁰⁵ Jeg er selv enig i, at der ikke er tale om to ligeværdige ben. Forholdet er asymmetrisk og konstitueres primært af det offline aspekt. Jeg tror desuden, at mit spørgsmål (4) var formuleret uheldigt og medvirkede til en vis uklarhed.

²⁰⁶ Dawson: 2004: 76

²⁰⁷ Dawson: 2004: 86

6.0 KONKLUSION

Nu vil jeg vende tilbage til min indledning undren, og de spørgsmål jeg stillede der. Gennem de foregående kapitler mener jeg at have bekræftet og kan konkludere følgende:

6.1 KONKLUSIONER

AT KIRKE KAN VÆRE MERE end en bygning og en begivenhed. At det ifølge den teologiske tolkning primært er en identitet, som konstitueres af et fællesskab med hhv. Kristus og de kristne. Dermed er kirken også *Fællesskab 24/7* – Kirke er noget man *er* og ikke noget man *går til*.

AT DER SÆRLIG I DANSK KONTEKST er en afstand mellem *tro og liv*, hvor mange nok betegner sig som religiøse, men hvor det er en religiøsitet, der ikke kvalificerer som hverdagsfortolkning eller potentiale mod kriser.

AT DER HOS GRUNDTVIG findes dels en forklaring til denne religiøsitet og dels et *vekselvirkningsbegreb*, der kan tjene som nøgle til først en sammensmeltning og -tænkning af online og offline fællesskaber og dernæst en (gen)forening eller integration af tro og liv. Det første kan vi kalde midlet eller vilkåret, det sidste målet!

AT DET SENMODERNE MENNESKE udfordres af manglen på et fast og givet centrum og derfor skal navigere mellem mange uoverskuelige valgmuligheder med et krav om at skulle skabe sin egen identitet *ex nihilo* – Dette giver både stress og en længsel mod forankring.

AT FORANKRING KAN FINDES I METANARRATIVET kirke, og at dette er med til at konstruere både den religiøse og sociale identitet. En identitet der kan blive bærende og gennemgående for det senmoderne menneske, når det navigerer i det hyperkomplekse samfund.

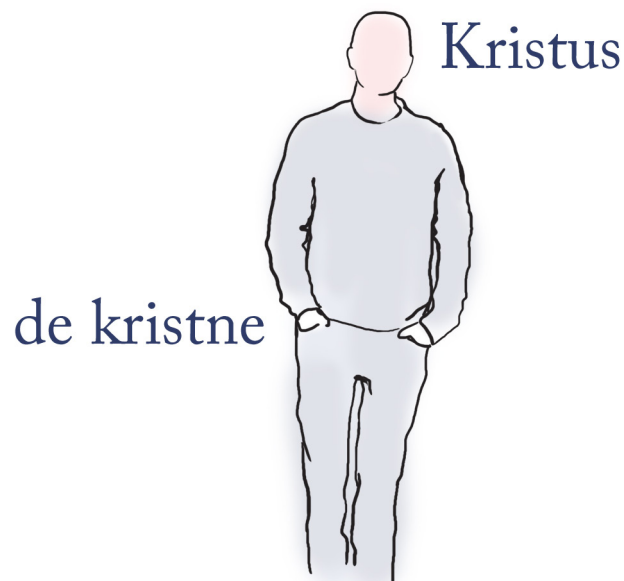
AT MODERNE INTERAKTIVE MEDIER konkretiseret i *Internettet* spiller en væsentlig rolle for at være og forstå kirke (kristen fællesskab) i dag – på to plan.

Først og fremmest på et metaplan ved at være et *virkelighedsvilkår*. Altså et virkeligt sted, hvor mennesker eksisterer og interagerer, og på grund af Internettets *affinitet* med det senmoderne samfund, må kirken befinde sig her, hvis den ønsker at være *samtidig*.

Dernæst kan Internettet, som et redskab, facilitere, hvad vi kan kalde en *blended interaktion*, hvor fællesskabets interaktion foregår både online og offline, hvilket motiverer til og beriger det kristne fællesskab. Det kan betyde en sammensmeltning mellem hverdag og søndag, som igen kan betyde en større integration af tro og liv.

MEN HVORDAN SER KIRKEN UD, som virkelig har 'adapteret' og lever på disse tidens vilkår? (Jf. Dawsons indledende spørgsmål, afsnit 1.5) Med fare for at forsimple, kan kirken beskrives eller illustreres med den tidligere figur 4: Kirken som legeme. Hovedet er Kristus (metanarrativ), kroppen og lemmerne er de kristne. De to hænder svarer til uadskillelig '*identitet*', hvor indholdet altid er evangeliet eller Ordet (s forkyndelse) og konteksten altid er fællesskabet. De to fødder

eller ben befinder sig på nutidens vilkår, hvor fællesskabet interagerer både offline og online.

6.2 PERSPEKTIVER²⁰⁸

Her vil jeg kommentere på nogle perspektiver, som jeg disponerer under følgende tre overskrifter: Udfordringer til kirken, Etik, Konsekvenser og risici.

6.2.1 UDFORDRINGER TIL KIRKEN

I forlængelse af konklusionen om at kirke, forstået som kristent fællesskab og faciliteret via Internettet, kan opnå en blanded interaktion, som motiver til og beriger fællesskabet, er det oplagt, at kirken forsøger at udnytte dette potentiale.

Kirken må lære dels *at bruge* og dels at overveje *konsekvenserne* af moderne interaktive medier - her særligt Internettet. En tidligere ureflekteret holdning og *copy-paste*²⁰⁹ tilgang bør erstattes med en *bevidsthed* om, at mediet i sig selv kommunikerer (med) og at Internettets største potentiale er dets evne til at facilitere fællesskab.

Et fællesskab der ydermere via mobile medier (smart-phones osv.) kan være allestedsnærværende - *hele tiden* (24/7)

Derfor er det også en oplagt udfordring at evaluere vores brug af fællesskabsbegrebet. Hvorvidt er det dækkende - og for hvad? Facebook-kulturen er f.eks. præget af tanken om et netværkssamfund. Det der konstituerer mit netværk, f.eks. på Facebook, er mig. Min profil er kendetegnet og centreret omkring mig som individ og ikke et fællesskab. Det betyder ikke, at der ikke kan findes fællesskaber på Facebook, hvor det samlende er en sag, tro, narrativ osv. Men

²⁰⁸ Dette er et sammenfatning af nogle forskellige konklusioner, muligheder og vinkler, som specialet på den ene eller anden måde har været i berøring af. Derfor forekommer der, i forhold til det forgående, også en del redundans i dette afsnit.

²⁰⁹ At man har forsøgt at gøre det samme på Internettet, som man gjorde med tv'et. At Internettet primært bliver et online ressourcecenter (dette er et godt og relevant perspektiv men langt fra en udnyttelse af potentialet)

i en kultur og tid hvor Facebook, om ikke i praksis så konceptuelt forstået, svarer til vores sociale relationer og den stigende individualisering - symboliseret med kravet til individet om selv at skabe sin identitet ex nihilo - så kan (eller må?) kirken udfordre med et fællesskabsbegreb, der ikke centrerer om individet men omkring fællesskabet. Dette vil ikke kun være en 'udfordring', men også et muligt bud på forankring og fundament ift. det senmoderne menneskes rodløshed og længsel.

6.2.2 ETIK

Flere etiske perspektiver har været i spil, og det er vigtigt at hæve de kritiske røster, når det kristne fællesskab faciliteres på internettet. Dette gør sig særligt gældende på tre områder: For det første må man i systemer der "overvåger" og lagrer folks interaktion, beskytte brugerne med dels sikre servere (imod hackning) og dels med sikre administrationsrettigheder, så at ingen, hverken præst eller administrator, løber rundt med en A-nøgle.

For det andet må der, når det kristne fællesskab faciliteres via Internettet, ydes en ekstra indsats overfor 'digitale analfabeter'. Det må undersøges, både hvordan man kan hjælpe dem, så de bedst muligt kan deltage og udnytte Internettets potentiale, men også hvordan man respekterer en distanceren, fremmedgørelse eller modvilje overfor teknologien. Summa summarum: hvordan undgå at ekskludere denne gruppe af mennesker, når målet er at inkludere!

For det tredje, og det er måske mest af teologisk karakter, så må kirkens ledere overveje, hvordan man bedst faciliterer et online fællesskab, hvor mennesker kan hjælpe og støtte hinanden uden at det gør mennesket *selv* til målet. Altså, en del af potentialet i dette online fællesskab er muligheden for at interagere med en eller flere, som kan hjælpe en med f.eks. bøn, støtte, opmuntring, ansvarlighed osv. - og ofte vil dette være i mere fortrolige relationer. Men hvordan undgå at gøre mit medmenneske til dommer og/eller målet (grunden) for en givet attitude, forandring mm. Hvordan balancere mellem at min bror på den ene side er *præst*²¹⁰ for mig, men på den anden siden ikke bliver *Gud* for mig - og vice versa.²¹¹

6.2.3 KONSEKVENSER OG RISICI

Frembruddet og allestedsnærværelsen af moderne interaktive har nogle konsekvenser, som jeg bl.a. har berørt i afsnit 3.1.2 om medialisering. Konsekvensen af denne medialisering (hvor radikal den så end forstås) kan umiddelbart pege på to oplagte farer for kirken.

Den ene er at kirken bliver uhensigtsmæssig brugerstyret og/eller brugerdefineret. På samme måde som medierne i højere og højere grad er styret af et markedshensyn og derfor konstant må skele til brugerne - publikum - kan dette også for kirken medføre en form for populisme. Dette er uheldigt, da det kan fastholde kirkens folk i en komsumeristisk tænkning, hvor man vænnes til at spørge: hvor kan jeg få den bedste kirke, den bedste gudstjeneste, det bedste tidspunkt, den bedste præst osv.? En tænkning hvor kirke bliver noget jeg *bruger*, noget jeg

²¹⁰ Se evt. afsnit 5.2.4

²¹¹ Men 'surveillance'-terminologi (jf. afsnit 4.4.3) kunne man sige: Hvordan undgå at Guds alvidende øje (panopticon), ikke bliver min bros alvidende øje?

går til, noget der skal *servicere mig*. Ikke alene er dette en modsætning til og en fare for et kirkebegreb, der forstås som kristent fællesskab - konstitueret af Kristus og de kristne - altså en identitet: Kirke er noget vi er. Men det medfører let en 'dualisme' eller splittelse mellem søndag og hverdag, og dermed ofte mellem tro og liv. En fragmentering af troen.

Den anden fare for kirken er beslægtet og handler om kirkens kommunikation. Hvis samfundets kommunikation generelt bliver presset hen imod formatet for underholdning (afsnit 3.1.2), hvad betyder det så f.eks. for gudstjenestens prædiken? Hvis sproget eller formen bliver forsøgt *presset* hen imod enten det tragiske eller komiske - det der sælger - så kan det i nogen grad være på bekostning af indholdet, da mediet (sproget/formen) i sig selv kommunikerer (jf. 6.2.1) Samme spørgsmål kan stilles til kirkens øvrige kommunikation.

7 SUMMARY

This thesis sets out to investigate the potential for facilitating Christian community via The Internet. Community via The Internet is not to be understood as a pure virtual fellowship (online) versus a face-to-face fellowship (offline), but rather as a combination of both online and offline fellowship. A combination that may motivate and enrich a fellowship.

The study can be considered as being hermeneutic since I approach the field from a certain tradition of theological interpretation and understanding of church and Christian fellowship. The perspective is broad and based on interdisciplinary research, which is characteristic for the field of information science.

I have been wondering about the concept of church in a Danish context, where it seems like church is primarily an event. Something you do once a week on Sundays or, for the most part, once or twice in your life as in baptism, marriage or funeral (rites of passage). Would it be possible to challenge or revitalize this concept of church in the light of the early church and its beginning? And what role does The Internet (modern interactive media) play in facilitating this fellowship?

In chapter one ("Fællesskab vs kirke") I apply a biblical and theological interpretation of church in order to define its concept (ecclesiology). First and foremost I identify the Church as a community of Christians connected to Christ. The church can be described by the metaphor of two indispensable hands, in terms of the function and wholeness of the church: The one hand is the Gospel which is the content, and the other hand is the context which is manifest in the community. Here I'm inspired by Steve Timmis and Tim Chester's book: "Total Church".

In chapter two ("Gudstro og Grundtvig i Danmark") I deal with the fact that most Danes describe themselves as *religious*, though it's a faith that doesn't really pervade their daily lives. This faith is somehow very fragmented and because of the distance, or gap, between faith and life, religion cannot really be a 'key for interpretation of life' and will seldom function as a potential in everyday life and especially in times of crisis.

One of many explanations may be the strong heritage from N.F.S Grundtvig (Danish theologian, writer and poet) even though this might seem like a contradiction at a first glance. Grundtvig fought for coherence between faith and life, i.e. coherence in the daily life, public life and church life. In spite of Grundtvig's own intention, a consequence of his influence is that the church has been more and more isolated into the physical space of a building which you visit on a Sunday – as an event. In the thesis I use Grundtvig's own concept "interplay" to revitalise a coherence between faith and life, but also between online and offline community.

In chapter three ("Identitet og fællesskab i informationssamfundet") I broaden the perspective and characterize late-modern western society. This can be said to be hyper-complex (Lars Qvortrup). Apparently, we live in a society without a given or steady center. Instead there are a lot of different centers to navigate between. There is no shared language with fixed meanings. The challenge for man today is to be flexible and learn how to navigate in these 'worlds' via

different languages, codes and cues. Whereas identity was previously sought in one's family stock or in a religious or political institution, late-modern man is rootless, and somehow restless, until he creates his own identity or story. Furthermore, man today is more often defined by his network than by a fellowship. All these things may accumulate a longing for an identity which could be grounded in a fellowship and/or a meta-narrative.

Modern interactive media can be a tool to reduce these complexities of society and make it manageable. The Internet can be a place and a means for change and identity construction (Sherry Turkle) and it has a high potential for community-building (Lorne Dawson). It can also help to facilitate Christian community (church), though there is some risk involved with this because interaction in online communities often is marked by a lack of ethical rules (Thomas Ploug) and a lack of experience with the medium and hence a lack of knowledge about the consequences with online interaction.

Some of these risks can be avoided by proper designing (B.J. Fogg), but it is my hypothesis that first and foremost you can change the dynamics of these risks when the interaction takes place BOTH online and offline. In this combination you not only have the strongest potential for the Internet to motivate and enrich fellowship, but you also have a framework where the interaction qualifies as more ethical than a pure online interaction.

In chapter four ("Interview/undersøgelse") I conduct two interviews with pastors from Mars Hill Church, Seattle WA, and Soma Communities, Tacoma WA. These churches have used a specific website (The City) developed especially to facilitate community both online and offline. My analysis shows that this combination can be said to be *effective* for the church's mission (including structure/administration), to *connect* users in community, and to *support* the community by facilitating help, support, encouragement etc. between the users.

Finally I conclude that in late-modern society man is described as being challenged by the stress of unlimited choices. Man experiences pressure or frustration because of the demand to create his own identity without any given center or norm - *ex nihilo* (out of nothing - *nihil*). Church, understood as Christian fellowship, qualifies to be a coherent meta-narrative and a fixed foundation for the construction of identity, and thus it is one answer to the late-modern longing. Modern interactive media, here The Internet, serves not only to help people navigate in a complex and overwhelming network society, but also serves as platform for Christian fellowship facilitated both online and offline. I thus find The Internet to be more than just a tool, but rather a natural condition of reality in most people's lives and interactions.

The last aspect raises important questions about the risks of using The Internet when facilitating a fellowship. How are the 'digital alphabets' included? Or people with learning-disabilities, or elderly people who feel alienated from the computer and The Internet? What about people who live in technologically inadequate areas? Some of these tensions will be resolved as time goes by due to technological evolution and the fact that more and more people are simply born into and brought up with The Internet being a condition of life. But not everybody – and so this will need to be the focus for further studies.

8 LITTERATUR

Andreasen, Per Bucholdt

Kan de hellige forsamles i cyberspace? Artikel i Den Digitale Kirke, Anis 2003

Atkinson, Bernardine M. C.

Captology: A Crititcal Review. Artikel i "Persuasive 2006", Springer 2006

Bjerg, Svend

Gud Først og sidst. Grundtvigs teologi – en læsning af Den Christelige Børnelærdom, Anis, København 2002

Bollman, Kaj

Mellem sogn og cyberpace. Artikel i Den Digitale Kirke, Anis 2003

Brasher, Brenda E.

Give Me That Online Religion, San Francisco, 2001

Carlsen, David og Nielsen, Morten Friis:

"They're not Dumb, They're different - En undersøgelse om kognitiv stil og modalitetspræference og konsekvenser for kommunikation og læring", AAU, 2006

Cour, Peter La

Danskernes Gud i krise. Artikel i "Gudstro I Danmark", Anis 2005

Dahl Henrik

Mindernes dal. Hvordan man gør strenge tider til gode dage. København 2005

Dawson, Lorne

Introduction til "Religion Online". Finding faith on the Internet (sammen med Douglas E. Cowan), New York 2004

Religion and the Quest for Virtual Community. Artikel i "Religion Online", New York 2004

The Mediation of religious experience in cyberspace, artikel i Religion and Cyberspace, New York 2005

Espersen, Anja Boe

Strukturer i kristnes brug af internettet. Artikel i Den Digitale Kirke, Anis 2003

Fogg, B. J

Persuasive Technology. Using Computer to Change What We Think and Do, San Francisco 2003

The behavior Chain for Online Participation: How Successful Web Services Structure Persuasion, PERSUASIVE 2007, Berlin Heidelberg, 2007

Grundtvig, N.F.S.

Til P. Fenger! Christianshavn 10de Sept. 1831. Breve fra og til N.F.S. Grundtvig København, Bind II, 1926

Den Christelige Børnelærdom, 1857. N.F.S. Grundtvig værker i udvalg, udgivet af Georg Christensen og Hal Koch, Bind VI 1944

Haandbog i Verdens-Historien, 1833. N.F.S. Grundtvigs udvalgte skrifter ved Holger Bergtrup, Bind IX 1909

Søndags Sexagesima, prædiken 1837. N.F.S. Grundtvigs Prædikener udgivet af Christian Thodberg, Bind X, København 1985

Hauge, Hans

Kirken som <http://www.vatican.va>. Artikel i Den Digitale Kirke, Anis 2003

Hjarvard, Stig

The Mediatization of Religion. A Theory of the Media as an Agent of Religious Change, Paper presented to the 5th International Conference on Media, Religions and Culture, Uppsala 6-9 July, 2006

Medialisering af religiøse forestillinger, artikel i "Gudstro I Danmark", Anis 2005

Højsgaard, Morten Thomsen

Cyber-religion: on the cutting edge between the virtual and the real. Artikel i Religion and Cyberspace, New York 2005

Gudstro i den danske offentlighed. Artikel i "Gudstro I Danmark", Anis 2005

Gudstro i udvikling. (Sammen med Iversen, Hans Raun). Artikel i "Gudstro I Danmark", Anis 2005

Gudstro med forbehold. (Sammen med Iversen, Hans Raun) Artikel i "Gudstro I Danmark", Anis 2005

Introduction: waves of research. (Sammen med Margit Warburg), artikel i Religion and Cyberspace, New York 2005

Introduktion til "Den Digitale Kirke", Anis 2003

Religionsmøder på World Wide Web, artikel i "Den Digitale Kirke", Anis 2003

Husk: Højsgaard: netværksreligion.*** (evt McLuhan)

Iversen, Hans Raun

Gudstro i den danske religionspark. Artikel i "Gudstro I Danmark", Anis 2005

Gudstro i udvikling. (Sammen med Højsgaard, Morten Thomsen). Artikel i "Gudstro I

Danmark”, Anis 2005

Gudstro med forbehold. (Sammen med Højsgaard, Morten Thomsen) Artikel i “Gudstro I Danmark”, Anis 2005

Ånd og livsform. Husliv, folkeliv og kirkeliv hos Grundtvig og sidenhen, Anis, Århus 1987

Kvale, Steinar og Brinkmann, Svend

”InterView – Introduktion til et håndværk” 2. udgave, København 2009

Larsen, Elane

Cyberfaith: How Americans Pursue Religion Online. Artikel i “Religion Online”, New York 2004

Linderman, Alf G. (se Løvheim)

Lindhardt, Jan

Kirken i den elektroniske tidsalder. Artikel i Den Digitale Kirke, Anis 2003

Løvheim, Mia

Young people, Religious Identity, and the Internet. Artikel i “Religion Online”, New York, 2004

Religion och medier. (udgivet sammen med Larsson, Göran og Linderman, Alf), Lund 2006

Constructing religious identity in the Internet. (Sammen med Alf G. Linderman) Artikel i “Religion and Cyberspace”, New York, 2005

Lüchau, Peter

Danskernes gudstro siden 1940’erne. Artikel i “Gudstro I Danmark”, Anis 2005

Nielsen, Morten Friis

”Dialog e(R)-læring - En undersøgelse af kollaboration med en skriftlig asynkron dialog som motivator og facilitator”, 7. semester projekt, AAU, 2006

Møllehave, Johannes

Danske Salmer, Sesam, Viborg, 1992

O’Leary, Stephen D.

Cyberspace as Sacred Space: Communicating Religion on Computer Networks. Artikel I “Religion Online”, New York 2004

Utopian and dystopian possibilities of networked religion in the new millennium. Artikel i Religion and Cyberspace, New York 2005

Ploug, Thomas

Ethics in Cyberspace. How Cyberspace May Influence Interpersonal Interaction, Springer 2009

Qvortrup, Lars

Det hyperkomplekse samfund. 14 fortællinger om informationssamfundet, Gyldendal, 1998

Kirken i det hyperkomplekse samfund. Artikel i Den Digitale Kirke, Anis 2003

Rønning, F.

N.F.S. Grundtvig som tænker. Indledningen til "Nordens Mytologi" af 1832, København 1927

Sanneh, Lamin

"Translating the message", American Society of Missiology, 1989

Timmis, Steve (og Chester, Tim)

Total Church - A Radical Reshaping around Gospel and Community, Crossway, 2008

Turkle, Sherry

At gennemskue Computere, artikel i "Et nyt læringslandskab. Flow, intelligens og det gode læringsmiljø" Dansk Psykologisk Forlag, 2005

At Heart of a Cyberstudy, the Human Essence. Interview i New York Times, 18. juni 1998

Interview with: Professor Sherry Turkle. OpenDOOR (MIT), 2003

Life on the Screen. Identity in the age of the Internet, New York 1995

Living Online: I'll have to ask my friend. Interview i NewScientistTesh, 2006

Really Thinking About Things. Interview i The New York Times, 8. november 2007

Technology and Human Vulnerability. A conversation with MIT's Sherry Turkle. Harvard Business Review, September 2003

Warburg, Margit

Gudsåkaldelse i dansk civilreligion. Artikel i "Gudstro I Danmark", Anis 2005

Introduction: waves of research. (Sammen med Højsgaard, Morten Thomsen) artikel i Religion and Cyberspace, New York 2005

Øhrstrøm, Peter

Grundtvig og Internettet, p39-52, Vartovbogen 1995

Surveillance, Persuasion and Panopticon (sammen med Julie Leth Jespersen, Anders Albrechtslund, Per Hasle og Jørgen Albretsen), udgivet i "Persuasive 2007", Springer 2007

9 BILAG

9.1 BILAG A - INTERVIEWGUIDE

Først briefing (begrebsafklaring)

Introductory questions:

How old is the church? How many members? What is the average age? When did you (intentionally) start using MCvIM²¹²?

How do you define: Church, Gospel, Community/Fellowship?

Main interview

1. How are you using MCvIM in order to fulfil the church's mission in regard to fellowship? (i.e. in order to facilitate fellowship in 'your' church?) Examples?

1b. Would you describe it primarily as one of these or a combination:

Center-to-member communication: Mails, newsletters, sources (sermons etc.)

Member-to-member communication: dialogue and interactions in forums for groups, teams, one-to-one correspondence

2. What are the changes or what effects have you seen in your church since you started using MCvIM

2a. Does it affect members understanding:
of Church, Community (fellowship?) and gospel

2b. Does it affect members' behaviour:
In attendance: Sunday-services, Community groups, Service teams?
in giving: money, time, resources?

2c. Does it affect the church's mission:
in new believers/members?
in decline in members ?

3.
Describe the biggest benefit of using MCvIM?
Describe the biggest loss or risk of using MCvIM

4.
What is your dream for the church, and how would MCvIM be a potential avenue for that? (if)

Do you think of online fellowship, as a means to grow/facilitate face to face (offline) fellowship?
Or do you think of online fellowship, as the one leg in fellowship (offline being the other) in our context and society today?

²¹² Forkortelse for: Modern Communication via Interactive Media

9.2 BILAG B - INTERVIEW

Tre prikker inde i en sætning gengiver et 'øh/uhm' eller en længere tænkepause. Tre prikker mellem to sætninger eller afsnit betyder, at noget er udeladt. Tekst i parenteser betyder, at det er henvendt eller underforstået til mig som interviewer, så længe de ikke har betydning for sammenhængen. Interviewene i sin helhed kan høres på vedlagte cd.

Soma communities – interview med Justine Kuravackal

How do you define Church:

“Gods family saved by Gods work for God work”

How do you define Gospel:

“God himself has come to rescue and renew all of creation including us in and through the work of Jesus Christ”

How do you define Community

“Primarily as family. God is our father, and as his children we relate to each other as sister and brothers. (and used interchangeably with fellowship)”

1. How are you using modern communication via interactive media in order to fulfill the church's mission in regard to fellowship (i.e. in order to facilitate fellowship in 'your' church?)

“We're using a software called theCity, which was develop by Mars Hill church in Seattle”

“It's an invite only kind of social network, where we create groups on the city there are based on groups that are actually within the church. So we say primarily that the City is about real community not virtuel community. So... the city is build as a support to existing real community within the body.”

Wouldyou desribe it primarily one of these or a combination

a. Center-to-member communication: Mails, newsletters, sources (sermons, study guides, etc.)

b. Member to member communication: dialogue and interactions in forums for groups, teams, one-to-one correspondence

“I would say that it's both” ... (-)... “I would say, if you would have to choose one, it would be primarely member to member”

...

“The smaller groups that are... kind of living in appoximity to each other. They're in the same neighbourhood or geographic area. They live life together as a community, as a family... on mission in their area in a way that are specific to where the live. So there're serving and learning

in that process. So it's not primarily a small group, or a bible study, or a weekly meeting all though those... they will get together to share a meal to have some time together, usually weekly, and they will study the bible, but it's primarily the familie of god on mission to people around them"

...

"So we have groups on the city, that are missional community groups, so they're..., the primary pastors of Soma community are our Missonal Community leaders, they are the ones who do the frontline pastoral work."

And... and so on the city, you have missional community groups, that, in the group everyone has the privileges to set up... to create new discussions, to create (uhm) events, to post prayer request, to post needs, and (uhm) all under the leadership of a missonal community leader, the leader of the group has the authority to change the leader to edit (uhm) anyone elses post within there missional community. "

"And then missonal community on the city can also share anything (...-...) with other groups and the leaders of the other groups get... has the, you know, authority to accept or reject anything which is shared with their group..."

So there is a lot of conversation, so the primary... you know, the majority of the action... activity going on on the city is within these missional communities and within the expressions. And it's all (you know) ground up, it's not... it's very decentralized."

"We felt like that connected really closely to our identity as the body of Christ, that Jesus is the head of the body and we are all members of the body, and that he gets to give direction and "the central command stuff" comes from the spirit, not from the leadership of the church, although we do recognize that there's a certain order to the household of God, and he's giving elder brothers to help care for the younger brothers. And so we definitely believe in eldership and appropriate church government, but also hold that intention with the fact that we're all in equal standing as brothers with each other under God as a father.

"So the City empowers the church to be the church, let's the church do the work of the ministry without it all being centralized and driven by the center"

2.What are the changes or effects have you seen in your church since you started using MCvIM

"We definitely see connections, that would not have been made, made via the City. Conversations are happening or are extended on the the city, that may not have been extended otherwise. We see needs being met via the City, that would have been met otherwise. So by allowing everyone to post a need within their group, allowing groups to share needs the can't meet, has meant that a lot more needs are met, without having to centralize all of those things. So lots of things are happening. The church is being the church. We're doing the work of

ministry, we're being ministers of reconciliation - as Paul says - without it all having to come through the bottleneck of a centralised administration"

"So there's power in people being able to organize themselves"

2a. Does it affect members understanding: of Church, Community and gospel*

"I think it does. Because it... Long before we're using the city, we're where speaking in this way... in the sense that our identity in Christ as family, as missionaries, as servants and as learners is... has been foundational. and so... What the city has allowed us to do, is to live that out more efficiently, than we were before"

"So... so it... It gives people a way to *connect* with each other"

...

"What the city has allowed us to do in some ways, is to... when a missional community can't meet a need or needs help to meet a need, they're much more easily able to share it with a few other, have a few other people speak into it. It's also helped in our missional leaders training, because our leaders are spread out all over the region, and we only get together, say once a month or so for training. The City has been a great forum for us to... continuous dialogue about the things that we're learning, ask for help, ask for examples of how somebody worked with this, you know, particular thing out in their neighbourhood and trying to use that to bring it to contextualize for our neighbourhood.

"So those have been definite ways in which the City or the interactive media has helped us move... (uhm), you know, be more efficient. "

...

"It just made it simpler, easier, which has meant that more of these good things has been happening"

2b. Does it affect members' behaviour:

In attendance: Sunday-services, Community groups, Service teams. And in giving: money, time, resources

...

Especially with needs, when needs are more easily shared and made known, someone with the resources to meet the need are more likely to meet the need if he knows about it and there's an easy way to meet it. Versus... without the City... you know, lots of needs would go unmet simply because of lack of communication"...

... [Justine gives an example with a 19-year-old man in difficulties - family background, prison, resources etc - and how his needs were met via the city]

That's [eksemplet med den unge mand] a type of need that would have been very difficult to meet (uhm) without, you know, making an announcement on Sunday morning or something like that, and obviously we have more needs like that, than we could possible announce... (uhm) at a gathering and we don't all gather at the same time and place. So given our decentralised structure a... this tool, that really helps... keeps us connected as a family, is very important.

2c. Do you see or have you measured any affects in giving money, time and resources?

"We haven't measured, kind of before and after the city if there have been a difference. It's... It seems like... From our perspective:"

"The more people understand that the're family and the more the understand they are sent on mission by Jesus to make disciples who make disciples, the more they are committed to doing that. And it takes some time for the truth to sink in.

"And any tool we can use to help that truth to sink in, that we're are family on mission sent to serve, sent to learn... on the way, how to walk by the spirit... and as we get that, we're all in for the mission, so then we realize, that everything we have is his... so we give. It's not ours, it's his to begin with... and so we haven't measured the city specifcly as a tool, you know, pre and post"

"But... I do see the City... helps support us understanding who we are in Christ, and then that we should live in christ. And so.. That's the... That's the center, and as we get that, and the City definitely support that for us... so in that sense, yes, then we see... there's increase in commitment, which, you know, have has to bear it self out in finances and attendance and those things"

...

"Obviously we have a sense of, you know, that there are more people now than there were before, but we don't make it a point to count how many people come to a... you know a Sunday morning gathering and base any decisions on that other than, you know, we need more chairs, we need to make some more space..."

"We downplay the gathering a bit, in the.. we don't wanna give... we say that..., we don't go to church, we are the church, so the church is a people, it's an identity that we take, and we are church wherever we go, and so we call people to be who they are, to be the church, and not just do their duty by showing up on a Sunday morning.

2d. What is your viewpoint on: Does it affect the church's mission: in new believers and members

...

"In so far as it supports the, say a missional community, the missional community spend less time organizing an event because it were able to do it efficiently on the city they have more time to invest in relationships with unbelievers and actually doing the mission.

So one of the things the city really helps do, is cut down the administration necessary to help a group run, and do what it needs to do.”

...

“The city is a great tool to very quickly to post a need and let people sign up”

...

“In that sense it does affect the mission and where we’re going, but it, I would say, it’s indirect, it’s... we don’t have... the city is not a door way for unbelievers to come into the community unless they’re already in the community, so... you know, if they come to a gathering or if they’re, you know, part of a missional community in some way then they would be on the city, but it wouldn’t be... it’s not really a doorway for an anonymous unbeliever to connect with the church.”

3a. Describe the biggest benefit of using MCvIM?

“I think, to sum it up, that it helps us do the things we’re all ready doing, in a way that’s more effective and efficient”

3b. Describe the biggest loss or risk of using MCvIM

“Sure, I think a big risk is, that you create virtual community instead of actually real community... that people are somehow satisfied with virtual interaction in stead of... in stead of face to face, you know, living life together kind of interaction.”

“And so... the primary way we’ve alienated that risk is to only create groups on the city, that are groups with real life within the church, so there is no, like, theological discussion forum on the city, that anybody from any group just, you know, rants about belief or argues about doctrine. All those conversations happen in the context of real life.”

...

4. Do you think of online fellowship, as a means to grow/facilitate face to face (offline) fellowship? Or do you think of online fellowship, as the one leg in fellowship (offline being the other) in our context and society today.

...

“I think the way that we see it is, that our identity - because of the gospel - is that we are family and family use a variety of all kinds of tools and forms to stay conneted to each other and we can adopt or disgard any tool based on it’s effetiveness to connect us”

“And so, I would say, in a sense, you know, face-to-face is at tool or a form and online is another form or a tool, I don’t think you... I think face to face is... kind of *the* foundational tool, I don’t think you can get rid of face to face, but you can add... you know, Paul wrote letters to churches other apostles and teachers wrote letters, that was the form the had to be able to communicate

and to stay connected as family.”

...

“It seems like a natural way, a natural tool to use to develop deeper relationships in using the tools that we have at hand”

...

“But it’s all for the sake of community, fellowship, family.”

...

So I wouldn’t say, that we see it as two legs, so much that we see, that we have deep value on family, community and so what are the tools that are disposal to help us grow in our understanding of what it means to be family.”

Mars Hill Community Church – Interview with Adam Sinnet (West Seattle)

How do you define Church:

“The universal church would be the cooperate entity of all those who profess saving faith in Jesus Christ, the lord and savior and chief-treasure. It expresses itself in local contexts throughout the world, so our local context of the church is a body of redeemed sinners, who have been saved by the free grace of God and have been brought together in a local context for the celebration... that happens in cooperate gatherings on Sundays and continues to happen in small gatherings throughout the week, that include sacraments, membership, tithing, giving... all that.”

How do you define Gospel:

“The good news, that Jesus... God became man in Jesus Christ, to live our life, to die our death and rise again to new life, and to offer forgiveness and redemption and to bring redeemed sinners together as the church underneath Gods gracious rule and reign, to be sent on a mission for the renewal of all things”

How do you define community/fellowship:

“Fellowship obviously is the biblical concept the community of brothers and sisters in Christ united and brought together by the gospel.”

“We... don’t use that term [fellowship] as much given out context, because it has certain connotations associated to it, and so we typical refer to community and try to emphasize whether we are talking about secular community or Christian community”

1. How are you using MCvIM in order to fulfil the church’s mission in regard to fellowship (i.e. in order to facilitate fellowship in ‘your’ church?)

...

“We use the City - which is an online social networking tool that you are familiar with - we use our local campus space blog, we use Twitter and we use Facebook and these are all integrated in some form or another. So the primary aveny for the blog, Twitter and Facebook, is just communication. The biggest thing – as you are aware of – is... of helping facilitation community, facilitate fellowship is communication, making sure everybody know, what’s going on, what’s happening where, where they can ask questions, where people can post prayer-requests. All those avenues help to facilitate communication, and keeping us connected. The city does the best job in bringing everything together, where – depending on what group or team or different bodies of community you’re plugged in to or connected to, you can remain connected to them throughout the week apart from the time where you’re not together physical.”

Would you describe it primarily as one of these or a combination:

a. Center-to-member communication: Mails, newsletters, sources (sermons etc.)

b. Member-to-member communication: dialogue and interactions in forums for groups, teams, one-to-one correspondence

“I would say both are going on, depending on the particular piece of technology, so the blog it self is primarily center-to-member (if I’m understanding your definitions correctly) whereas, as would be with Twitter and Facebook, but Twitter and Facebook also offer the capability for members to *read through*? things, make comments on things, push things out... and then the City, as you know, has both those capabilities build in to it, where we have a west Seattle group, that composites our entire campus, primarily driven by the center, but there’s also multitude of other groups like community groups, service team groups that have more the member-to-member-feel to it.”

2. *What are the changes or what effects have you seen in your church since you started using MCvIM*

...

“I think in general, it keeps people more connected and more plugged in. I think it’s also brought up a number of other issues, because in west Seattle, we have a number of people, that are technological illiterate and not very savvy, so we have had to figure out how to make sure, they don’t get left to the wayside as we implore these other means and forms of communication. But I think in general, it’s allowed us to help keep everybody up to date., it’s allowed us to cast vision more thoroughly. For me as a campus pastor, since I don’t have the opportunity to preach every week, it gives me a virtual pulpit in some ways - if you will - by being able to lead a people. Lot of people ask: How do you lead your people if you don’t preach every week, which is a very good question, and so the primary way I do that is by casting vision and calling our people to mission through these forms of communication.”

2a. Does it affect members understanding of Church, Community and Gospel

“I would say that... it helps to reemphasize, what all these things are about, and that it actually brings the church together, and it provides avenues for questions to be asked, concerns to be expressed, issues to be divulged and so, I would say in general, that it helps people to understand, that we are the church even the term the City comes from Jesus’ sermon on the mount. It helps reemphasize, that we’re on this mission together, but it’s a tool, it’s not an end in itself, so I can be used in ways that are unhelpful, it can be left unused. But I think it all lands on the leadership behind the tools”

2.b Have you seen any changes in attendance. Sundays, community groups, other teams of service

...

”I think the vision has been able to be cast well, through the use of technology”

...

2. c Does it effects the churchs mission in new believers or members or...?

“I think it helps the church's mission - honestly. I think - when it says [bibelen²¹³] - when we talk about being committed to the gospel, being committed to the mission, and doing all things so by all possible means that some might be saved. I think we're demonstrating that, through the use of technology, that we're using everything God has created to spread the good news to everyone, everywhere, as well as we can”

2d. Does it affect members' behaviour in giving: money, time, resources?

“Obviously there is many variables involved, but I think when a church shows, that they are committed to the gospel, and committed to the mission to the extent that they're willing to... to use technology to the fullest extent possible, I think it gets people excited, I think it shows them, that we are serious about what we're talking about.” “Again, it depends on how you use it, and who's using it. But I think the intentionality of using technology and the purpose behind of bringing glory to God, gets people excited, which I think brings in more members, I think it helps create better members, I think it helps further the mission and the giving of money, times and resources”.

3a. (in your context) *Describe the biggest benefit of using MCvIM?*

“I think the biggest benefit of using modern communication is the ability to interact with the people of God, the church... in different ways, in different avenues... so as to advance the gospel and the mission of the church.

... [forskellige eksempler]

“The biggest benefit is that the church can be enabled more effectively and efficiently for the furtherance of the gospel through the use of technology.”

3b. *Describe the biggest loss or risk of using MCvIM*

“The biggest risk for sure, can be technology becoming an end in itself, and not the means to an end. And so... the church can end up hiding behind this technology, and lose sight of what the church's purpose is, the church is a people, it's not a place, it's not a business, and we're called to pastor a people and shepherd a people, and so, the biggest risk associated with it, is hiding behind your keyboard, hiding behind Twitter, hiding behind Facebook, hiding behind your blog, even hiding within the City and using it as an end, and not a means to an end. (To leading a people, further the gospel...

4. What is your dream for the church, and how would this technology be a potential avenue for that?

213 Reference til 1. Kor. 9,22

“in the end of the day my dream for Mars hill west Seattle is, that we would be a church that loves Jesus and loves others, and that we plant as many churches and campuses as possible and build as many disciples as possible, and so I think the technology will be a viable tool in doing that, because we’ll be able to communicate more effectively, cast vision more easily, resource people more radially(?) through technology.”

4b Do you think of online fellowship, as a means to grow face to face fellowship? Or do you think of online fellowship, as the one leg in fellowship (offline being the other) in our context and society today?

...

“I would say. Use technology as widely, as rampantly, as possible to further the gospel. I would never go to the place of calling an online community a church, though. The church will be a local context of believers, that are doing life together, living on mission for, with and by Jesus Christ, but I’m not against live streaming services and all that as long as you don’t call those churches”

9.3 BILAG C - CDROM